

Romuald Rosiński
Załączniki do badań literackich Krajny

Załącznik 1: Uczestnicy powstania styczniowego z Krajny
(członkowie organizacji powstańczej, ochotnicy i uczestnicy walk)

Miejscowość	Nazwisko, imię	Dodatkowe dane
Bądecz	Grabowski-Götzendorf Ignacy ¹	Ziemianin, działacz konspiracji narodowej.
Cerkwica Duża	Bolesław Czapski	Ziemianin.
Dębina	Wierybski Antoni ²	Czeladnik kołodziejski, ochotnik.
Glesno	Bniński Konstanty ³	Działacz organizacji powstańczej.
Głupczyn	Gulski Jan	Walczył w szeregach powstańczych.
Jastrowie ⁴	Każmierczak Józef	Mieszczanin, dostał się do niewoli rosyjskiej, zesłany do Włodzimierza nad Kłazmą.
Karnowo	Bronikowski Stanisław ⁵	Dziedzic Karnowa, syn dziedzica z Kościerzyna, poległ w bitwie pod Nową Wsią na Kujawach.
Kcynia	Billert Paweł ⁶	?
Komorowo	Schoenborn	Powstaniec.
Kościerzyn	Bronikowski Ludwik	Syn dziedzica z Kościerzyna, poległ w bitwie pod Nową Wsią na Kujawach.
Kraczki	Jaśkowski Nepomucen	Ochotnik.
Kraczki	Józkowiak Jan	Chłop, ochotnik.
Kraczki	Kończa Józef ⁷	Parobek, ochotnik.
Kraczki	Smoliński Kazimierz	Parobek, ochotnik.
Kraczki	Sobieszczyk Paweł	?
Kraczki	Żmudziński Jan	Ekonom, ochotnik.
Krostkowo	Koentopp Jan ⁸	Parobek, ochotnik.
Krostkowo	Markowski Ludwik ⁹	Służący, ochotnik.
Krostkowo	Matczyński Hieronim	Owczarz, ochotnik.
Krostkowo	Sikorski Bolesław	Ziemianin, działacz konspiracji, ochotnik.
Krostkowo?	Sikorski Leon	Ziemianin, działacz konspiracji, ochotnik.

¹ Myśluborski-Wołowski S., Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit. s. 218.

² Ibidem, s. 237.

³ Ibidem, s. 213,

⁴ Żmudziński F., Rozwój Sępólna i jego okolicy na tle dziejów Krajny do 1914, op. cit., s. 93-94.

⁵ Karwowski S., Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Poznań 1918, t. 2, s. 113.

⁶ Myśluborski-Wołowski S., Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit. s. 213.

⁷ Chwaliszewski R., Z patriotycznych tradycji Wyrzyska, op. cit., s. 10.

⁸ Myśluborski-Wołowski S., Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit., s. 221.

⁹ Ibidem, s. 226.

Mąkowsko	Kentzer Roman ¹⁰	Uczeń gimnazjum, poległ pod Mieczownicą.
Mrocza	Brocki Julian ¹¹	Parobek.
Mrocza	Górecki Antoni	Terminator piekarski.
Mrocza	Nowakowski Sylwester	Parobek, powstaniec.
Mrocza	Osusek Antoni ¹²	Terminator piekarski.
Mrocza	Pasternak Piotr	Szawc, powstaniec.
Mrocza	Rzętkowski Tomasz ¹³	Parobek, powstaniec.
Mrocza	Wierzbicki Tadeusz ¹⁴	Parobek, powstaniec.
Mrozowo	Cezar Klemens ¹⁵	Ekonom, powstaniec ?, ochotnik.
Mrozowo	Dunin Stanisław ¹⁶	Powstaniec.
Mrozowo	Górowski Ignacy ¹⁷	Czeladnik kołodziejski, ochotnik.
Mrozowo	Łasiński Leon	Terminator stolarski, ochotnik.
Mrozowo	Sikorski Jan ¹⁸	Powstaniec, uczestnik bitwy pod Mieczownicą i Dobrosłowem.
Nakło	Baumann Otto	Zesłany w głąb Rosji, pracował przy budowie linii kolejowej Tuła-Orzeł.
Nakło	Biniakowski Teodor	Cieśla, zesłany w głąb Rosji.
Nakło	Bogdański Cezary ¹⁹	Rentier, aktywny członek konspiracyjnej organizacji powstańczej. Działał w Nakle od 1857 r., rozpowszechniając patriotyczne dokumenty i propagując ideę powstania.
Nakło	Jäschke Jan	Piwowar z Nakła.
Nakło	Trutnowski Wojciech	Rzeźnik, zesłany w głąb Rosji.
Osiek	Szydłowski Marian ²⁰	Rządca majątku, powstaniec.
Piła	Eichblatt Emil	Subiekt sklepowy, walczył w szeregach powstańczych.
Pobórka Wielka	Kierski Tadeusz	Ziemianin, działacz konspiracji powstańczej.
powiat wyrzyski - bez bliższych danych	Karge ²¹	Karczmarz, działacz organizacji powstańczej.
powiat wyrzyski - bez bliższych danych	Redner ²²	Działacz organizacji powstańczej.

¹⁰ Żmizdiński F., Rozwój Sępólna i jego okolicy na tle dziejów Krajny do 1914, op. cit., s. 94.

¹¹ Turowski S., Okres zaboru pruskiego 1772-1920 r., op. cit., s. 77.

¹² Myśluborski-Wołowski S., Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit, s. 228.

¹³ Ibidem, s. 232.

¹⁴ Ibidem, s. 237.

¹⁵ Ibidem, s. 214.

¹⁶ Ibidem, s. 216.

¹⁷ Ibidem, s. 218.

¹⁸ Ibidem, s. 232.

¹⁹ Ksiąski J., Nakło w okresie zaboru pruskiego (1772-1920), op. cit., s. 191.

²⁰ Myśluborski-Wołowski S., Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit., s. 235.

²¹ Ibidem, s. 22.

²² Ibidem, s. 231.

powiat wyrzyski- bez bliższych da- nych	Wierzbicki Mateusz	Stracił rękę w bitwie pod Brodowem 29 kwietnia 1863 r.
Sadki	Lemiesz, ksiądz ²³	Działacz organizacji powstańczej.
Samostrzel	Andrzewczyk Jan ²⁴	Terminator ogrodniczy.
Samostrzel	Bniński Ignacy ²⁵	Ziemianin, działacz organizacji naro- dowej.
Samostrzel ?	Bniński Józef ? ²⁶	?
Samostrzel	Borzychowski Leon	?
Samostrzel	Bruk Marcin ²⁷	Parobek.
Samostrzel	Brzeziński Mateusz ²⁸	Parobek.
Samostrzel	Chlebowski Jan ²⁹	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Eckert Henryk ³⁰	Lokaj, ochotnik.
Samostrzel	Gajewski Józef	?
Samostrzel	Gramsa Tomasz	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Jasiński Władysław	Terminator garbarski, ochotnik.
Samostrzel	Jaworski Michał	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Józkowski Jan	Chłop, ochotnik.
Samostrzel	Józkowski Wojciech	Chłop, ochotnik.
Samostrzel	Koniarski Marcin	Stróż, ochotnik.
Samostrzel	Kucharski Jan ³¹	Terminator stolarski, ochotnik.
Samostrzel	Luka Jan ³²	Czeladnik kowalski, ochotnik.
Samostrzel	Luka Łukasz	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Miedzyński Jan	Ekonom, ochotnik.
Samostrzel	Mucha Józef ³³	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Orłowski Jan	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Paprzyński Antoni ³⁴	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Płaczek Wawrzyniec	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Rewoliński Wojciech	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Schultz Ludwik ³⁵	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Skórcz Jan ³⁶	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Szers Bartłomiej	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Szewe Bartłomiej ³⁷	Parobek, powstaniec.
Samostrzel	Szperkowski Antoni	Ekonom, parobek.

²³ Ibidem, s. 224.

²⁴ Ibidem, s. 212.

²⁵ Ibidem, s. 213.

²⁶ Ibidem, s. 212.

²⁷ Ibidem, s. 214.

²⁸ Ibidem, s. 214.

²⁹ Ibidem, s. 215.

³⁰ Ibidem, s. 216.

³¹ Ibidem, s. 224.

³² Ibidem, s. 225.

³³ Chwaliszewski R., Z patriotycznych tradycji Wyrzyska, op. cit., s. 10.

³⁴ Myśluborski-Wołowski S., Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit. s. 229.

³⁵ Ibidem, s. 232.

³⁶ Ibidem, s. 233.

³⁷ Ibidem, s. 225.

Samostrzel	Szperkowski Romuald	Czeladnik młynarski, ochotnik.
Samostrzel	Szyperski Franciszek	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Tabaczka Franciszek ³⁸	Czeladnik kołodziejski, ochotnik.
Samostrzel	Wawrzon Antoni ³⁹	Parobek, ochotnik.
Samostrzel	Wiśniewski Wawrzyniec ⁴⁰	Ochotnik.
Samostrzel	Wiśniewski Wincenty ⁴¹	Powstaniec, uczestnik bitwy pod Mieczownicą i Dobrosłowem.
Ślesin	Połączyński Walenty	Dzierżawca, działacz konspiracji powstańczej.
Śmielin	Konieczka ? ⁴²	Parobek, ochotnik.
Śmielin	Skalach Piotr	Parobek, ochotnik.
Śmielin	Sylwester Leopold	Parobek, ochotnik.
Śmielin	Tokarski Emil ⁴³	Powstaniec, uczestniczył w bitwie pod Mieczownicą i Dobrosłowem.
Śmielin	Tyl Wojciech	Parobek, ochotnik.
Trzeciewnica	Jonas Wojciech	Parobek, ochotnik.
Trzeciewnica	Rybicki ⁴⁴	Kowal, reperował broń i odlewał kule dla powstańców.
Trzeciewnica	Tur Cezary ⁴⁵	Lustrator powstańczy w powiecie inowrocławskim i wyrzyskim.
Trzeciewnica	Wachowski ⁴⁶	Kowal, reperował broń dla powstańców.
Ujście	Januszewski Grzegorz	?
Ujście	Kozakowie, dwaj bracia	Polegli w powstaniu.
Ujście	Zoch Andrzej	?
Wąlcz	Murzynowski Cezary	Urzędnik gospodarczy, ranny pod Mieczownicą.
Wąlcz	Rehbein Wilhelm	Piwowar, ujęty w Brzeźnicy podczas przekraczania granicy.
Witosław	Leszczyński Józef	Służący, ochotnik.
Wyrzysk	Dzieliński ⁴⁷	Członek organizacji powstańczej, werbował ochotników.
Wysoka	Skoraczewski ⁴⁸	Ziemianin, działacz konspiracji powstańczej.
Wyrzysk	Walczyk Franciszek	Parobek, powstaniec.
Złotów	Dux Franciszek	Siodlarz, ujęty podczas przekraczania granicy.

³⁸ Ibidem, s. 235.

³⁹ Ibidem, s. 237.

⁴⁰ Ibidem, s. 238.

⁴¹ Ibidem, s. 238.

⁴² Ibidem, s. 221.

⁴³ Ibidem, s. 235.

⁴⁴ Ibidem, s. 231.

⁴⁵ Ksiąski J., Nakłó w okresie zaboru pruskiego (1772-1920), op. cit., s. 189.

⁴⁶ S. Myślubski-Wołowski, Rejencja Bydgoska a powstanie styczniowe, op. cit. s. 236.

⁴⁷ Ibidem, s. 216.

⁴⁸ Ibidem s. 233.

Złotów	Sterling Antoni	Chłop, ujęty podczas przekraczania granicy.
Żelazno	Dencikow Józef ⁴⁹	Parobek, ochotnik.
Żelazno	Zieliński Andrzej	Parobek, ochotnik.

---

⁴⁹ Ibidem, s. 216.

Załącznik 2: Członkowie Towarzystwa Tomasza Zana w Nakle (okres zaborów)⁵⁰

Nazwisko, imię	Informacje biograficzne	Dodatkowe dane
<p>Bartkowski Edmund Członek TTZ. W 1915 r. redaktor miesięcznika „Sztandar”. W 1913 r. założył drużynę skautową, prowadził ćwiczenia z harcerzami.</p>	<p>Ur. 15.12.1894 r. w Chełmicach k. Inowrocławia. Mieszkaniec Nakła, syn nauczyciela.</p>	<p>Po wydaleniu z Gimnazjum w Nakle zdał maturę w Rogoźnie. Przymusowo wcielony do armii niemieckiej, uzyskał stopień podporucznika artylerii. W 1918 r. wrócił do Nakła i rozpoczął działalność w Polskiej Organizacji Wojskowej przy Nakielskiej Radzie Ludowej. Dowódca powstania wielkopolskiego w Nakle. Dowodził walkami przeciw Niemcom na terenie Krajny. W okresie międzywojennym pełnił służbę wojskową w Gnieźnie, wykładał w Szkole Podchorążych we Włodzimierzu Wołyńskim. Awansował do stopnia pułkownika. Poległ 17.09.1939 r. pod Kowlem (Kresy). Jego imię nosi jedna z ulic w Nakle.</p>
<p>Bartkowski Wiktor Członek TTZ. Harcerz drużyny skautowej im. Tadeusza Kościuszki.</p>	<p>Ur. w 1897 r., młodszy brat Edmunda.</p>	<p>Wydalony z Gimnazjum w Nakle. W grupie 35 harcerzy brał udział w powstaniu wielkopolskim. Poległ 18.02. 1919 r. pod Radwankami k. Budzynia.</p>
<p>Bolewski Władysław Członek TTZ.</p>	<p>Ur. 13.03.1878 r. w Jarocinie. Mieszkaniec Samostrzela.</p>	<p>Po wydaleniu z Gimnazjum w Nakle zdał maturę w Gimnazjum w Krotoszynie. Ukończył studia medyczne w Poznaniu. W 1901 r. za działalność patriotyczną został skazany przez sąd pruski na rok więzienia. Gdy opuszczał więzienie, entuzjastycznie witał go tłum mieszkańców Poznania. Powitanie przekształciło się w wielką manifestację patriotyczną. W 1926 r. Wł. Bolewski był członkiem Komitetu Obchodów 50-lecia Gimnazjum w Nakle. Zmarł 1.04.1963 r. w Krotoszynie.</p>
<p>Codrow Józef</p>	<p>Ur. 10.01.1893 r. w Dąbrówce.</p>	<p>Zdał maturę w 1913 r. Podczas I wojny światowej wcielony do armii niemieckiej. Wkrótce zdezerter-</p>

⁵⁰ J. Znaniecka, „Filomaci z Nakła. Towarzystwo im. Tomasza Zana (TTZ) w Gimnazjum w Nakle w okresie zaboru pruskiego.” [w:] „Tygodnik Nakielski”, nr 10, nr 12, nr 13, nr 15, 1997 r. Materiały oparte m. in. na: Szewcs J., Słownik biograficzny członków Towarzystwa Tomasza Zana w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1850-1918.

Prezes TTZ w latach 1911-1912.	Mieszkaniec Nakła, później Kcyni.	rował. Organizował na Krajnie Drużyny Bartoszowe. W powstaniu wielkopolskim dowodził kompanią kcyńską. Zginął 8.01. w walkach o Szubin. Jego imię przyjęło Towarzystwo Powstańców Wielkopolskich w Kcyni.
Czeszewski Antoni Członek TTZ.	Ur. 2.12. 1890 r. w Drażnie k. Wyrzyska.	Wydalony z Gimnazjum w Nakle, maturę zdawał jako ekstern. Później proboszcz parafii lutowskiej. Zamordowany przez Niemców 1.09.1940 r. w Mauthausen.
Czeszewski Kazimierz Członek TTZ.	Ur. 2.12.1881 r. w Drażnie k. Wyrzyska.	Maturę zdał w Gimnazjum w Nakle w 1901 r. Studiował rolnictwo we Wrocławiu. Prawdopodobnie zamordowany przez Niemców 11.11.1939 r. w Patyku.
Czeszewski Stanisław Członek TTZ.	Ur. w 1884 r. w Drażnie k. Wyrzyska.	Rolnik. Zamordowany 1.10.1940 r. w obozie koncentracyjnym w Mauthausen.
Daszyński Kazimierz Prezes TTZ w latach 1915-1916. Członek redakcji „Sztandaru”.	Ur. 31.01.1897 r. w Szkaradowie k. Szubina.	Uczestnik powstania wielkopolskiego. Uzyskał wykształcenie prawnicze - prezes Sądu Okręgowego w Poznaniu. Zmarł 23.05.1978 r. w Poznaniu.
Glabisz Stefan Członek TTZ.	Ur. 22.07.1882. w Kórniku, syn lekarza.	Kontynuował naukę w Nakle po wydaleniu go z Gimnazjum w Inowrocławiu. Zdał maturę w 1904 r. Ukończył studia medyczne (w Lipsku, Berlinie i Monachium). Pracował jako laryngolog w Poznaniu. Zmarł w Poznaniu 27.01.1947 r.
Handke Grzegorz Członek TTZ. Członek redakcji „Sztandaru”. Zajmował się m.in. grafiką pisma.	Ur. 27.09.1897 r. w Smogulcu k. Kcyni.	Ukończył studia teologiczne. Objął probostwo inowrocławskie. Aresztowany przez Niemców w 1939 r., w latach 1940-45 więziony w obozach koncentracyjnych. Zmarł 12.10.1960 r. w Inowrocławiu.
Lakner Leon Członek TTZ.	Ur. 7.05. w Potulicach.	Po wydaleniu z Gimnazjum w Nakle zdał maturę w 1903 r. jako ekstern w Poznaniu. Uczestniczył w powstaniu wielkopolskim. W dwudziestolecie międzywojennym ukończył medycynę i podjął pracę naukową. Wykładał stomatologię na Uniwersytecie w Poznaniu. W latach 1941-47 profesor stomatologii Polskiego Wydziału Lekarskiego w Klinice Stomatologicznej w Edynburgu w Szkocji. Ogłosił 49 prac naukowych w kraju i za granicą. Odznaczony Krzyżem POW, Krzyżem Walczących, Oznaką Orła, Złotym Krzyżem Zasługi. Zmarł w Poznaniu w 1962 r.
Ossowski	Ur. 14.12.1884 r.	Zdał maturę w Nakle w 1909 r. Ukończył studia

Walerian Członek TTZ.	w Przyjaźni k. Chojnic.	teologiczne. Wyświęcony 9.03.1913 r., prefekt w Chełmnie, wikary w Gdańsku, Zblewie, Czersku, proboszcz w Nawrze i Brodnicy. Zamordowany 18.10.1940 r. w obozie koncentracyjnym w Stutthofie.
Pałzewicz Franciszek Prezes TTZ w 1910 r.	Ur. 29.01.1891 r. w Wyrzysku. Syn nauczyciela z Wyrzyska.	Zdał maturę w Gimnazjum w Nakle w 1913 r. Studiował prawo.
Pasternacki Apolinary Członek TTZ.	Ur. 23.08.1895 r. we Wielowieżu k. Złotowa.	W randze porucznika uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Odznaczony Krzyżem Walecznych. W 1945 r. zesłany do łagru za Ural. Zmarł 29.12.1983 r. w Gdańsku Oliwie.
Pietrykowski Tadeusz Prezes TTZ w latach 1915-1916.	Ur. 14.10.1895 r. w Gorzycach k. Żnina.	Uczestnik powstania wielkopolskiego: walczył w Kcyni, pod Szczepicami, w Paterku. Ukończył studia prawnicze. Sędzia Sądu Okręgowego w Toruniu i wiceprokurator Sądu Okręgowego w Katowicach. Zginął w Kozielsku.
Pietrykowski Wincenty Prezes TTZ w 1917 r.	Ur. 28.03.1898 r. w Gorzycach k. Żnina, młod- szy brat Tade- usza.	Zdał maturę w Gimnazjum w Nakle w 1917 r. Uczestnik powstania wielkopolskiego W okresie międzywojennym ukończył medycynę i pracował jako laryngolog w Rybniku. Zginął w Katyniu.
Radomski Wacław Prezes TTZ w latach 1912-1914.		Poległ w wojnie polsko-bolszewickiej 13.08.1920 r. pod Radzyminem.
Rózkowski Kazimierz Prezes TTZ w latach 1913-1914. Organi- zator drużyny strze- leckiej.	Ur. 17.02.1894 r. w Szubinie.	Kontynuował naukę w Nakle po wydaleniu go z Gimnazjum w Gnieźnie. W 1914 r. został relegowany z Gimnazjum w Nakle. Maturę uzyskał w 1924 r. jako ekstern w Pile. Skończył prawo na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zmarł w Poznaniu 3.04.1964 r.
Rybka Kazimierz Członek TTZ. W 1913 r. zorgani- zował I Drużynę Skautową im Tade- usza Kościuszki.	Ur. w 1895 r. w Nakle.	Ukończył medycynę. Brał udział w powstaniu wielkopolskim jako lekarz. Zmarł 30.05. 1937 r. w Łobżenicy.
Sławiński Jan Członek TTZ. Drużynowy skautów w 1913 r.	Ur. 13.05. 1895r. w m. Ujazd k. Kcyni.	Dowodził kompanią powstańczą na północnym froncie nadnoteckim w 1919 r. W dwudziestolecu międzywojennym poświęcił się karierze wojskowej. W 1939 r. w randze majora komendant Obrony Bydgoszczy. Zmarł w Poznaniu w 1981 r.
Susala	Ur. 19.02.1895 r.	Uczestnik powstania wielkopolskiego – wraz z

<p>Kazimierz Członek TTZ. W 1913 r. brał udział w tworzeniu Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki.</p>	<p>w Sadkach. Syn rolnika.</p>	<p>braćmi Janem i Marcinem. Walczył na froncie północnym pod Mroczą i Wysoką. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej jako dowódca Kompanii Strzelców Wielkopolskich. Poległ 17.09.1920 r. w Sławnie k. Kobylnia.</p>
<p>Szczęśny Dettloff Jeden z pierwszych działaczy i prezes w 1896 r. Koła Samokształceniowego im. Adama Mickiewicza. Delegat Czerwonej Róży na gimnazja okręgu północnego.</p>	<p>Ur. 5.10.1878r. w Nakle, syn rymarza, mieszkaniec Nakła.</p>	<p>Zdał maturę w Gimnazjum w Nakle w 1898 r. W 1901r. ukończył studia teologiczne. Studiował w Monachium i Wiedniu muzykologię, archeologię i historię sztuki. W 1914 r. uzyskał doktorat z filozofii i objął kierownictwo Galerii Mielżyńskich w Poznaniu. W 1919 r. rozpoczął wykłady na Uniwersytecie Poznańskim. Był inicjatorem założenia Szkoły Zdobniczej w Poznaniu.⁵¹ Prowadził pracę naukową z zakresu archeologii, muzykologii, historii sztuki średniowiecza i gotyku. Posiadał bogaty dorobek naukowy. Podczas okupacji aresztowany i wysiedlony. W latach pięćdziesiątych został członkiem Polskiej Akademii Nauk. Posiadał tytuł Honorowego Obywatela Poznania. Był honorowym członkiem Towarzystwa Historyków Sztuki. Zmarł w Poznaniu 4.11.1961 r.</p>
<p>Szulczewski Bolesław Prezes Związku Czerwonej Róży w ostatnich latach XIX w.</p>	<p>Ur. w Chwaliszewie k. Szubina.</p>	<p>Wydalony z Gimnazjum w Nakle, maturę zdał w Brodnicy.</p>
<p>Szulczewski Bronisław Członek Związku Czerwonej Róży.</p>	<p>Ur. 26.07.1878 w Chwaliszewie, brat Bolesława.</p>	<p>Wydalony z Gimnazjum w Nakle, zdał maturę w innej szkole. Studiował medycynę w Poznaniu. Za działalność konspiracyjną w kręgach studenckich został skazany w 1901 r. na miesiąc więzienia. W 1904 r. uzyskał tytuł doktora medycyny w Wüzburgu. Brał udział w powstaniu wielkopolskim. Pełnił funkcję lekarza garnizonowego w Poznaniu.</p>
<p>Wrembel Wacław Członek TTZ.</p>	<p>Ur. 9.09.1877 r. w m. Florynki k. Gostynia.</p>	<p>Po wydaleniu z Gimnazjum w Gnieźnie od 1899 r. kontynuował naukę w Gimnazjum w Nakle. Zdał maturę w 1902 r. Ukończył studia medyczne. Pracował jako laryngolog w Toruniu.</p>

⁵¹ Podgóreczny J., Niepospolici ludzie Kujaw i Pomorza, op. cit., s. 73.

Załącznik 3: Prezesi Towarzystwa Tomasza Zana w Nakle

Lata	Prezesi TTZ ⁵²
1908	Zbigniew Zbierski
1910	Franciszek Pałzewicz
1911	Józef Codrow
1912	Mieczysław Bronicki
1913-1914	Kazimierz Różkowski
1915-1916	Zygmunt Kaletka
1917	Wincenty Pietrykowski
1918	Leonard Kawczyński Konrad Wierzbicki

⁵² Dane podane z pamięci przez Tadeusza Pietrykowskiego i Konstantego Rohloff'a [w:] Znaniecka J., Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle n/Not. w latach 1876-1976, op. cit., s. 21 oraz Znaniecka J., „Filomaci z Nakła. Towarzystwo im. Tomasza Zana (TTZ) w Gimnazjum w Nakle w okresie zaboru pruskiego.” [w:] „Tygodnik Nakielski”, nr 10, nr 12, nr 13, nr 15 z 1997 r. Materiały oparte na: J. Szews, Słownik biograficzny członków Towarzystwa Tomasza Zana w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1850-1918.

Załącznik 4: Statuty Towarzystwa Tomasza Zana⁵³

I Cel i środki

§ 1. Celem Towarzystwa Tomasza Zana jest rozbudzanie i pielęgnowanie w młodzieży miłości i poczucia głębokiego obowiązku względem ojczyzny, danie jej w usługi ludzi gorących, ofiarnych, gotowych do niestrudzonej pracy obywatelskiej i w razie potrzeby do świętej walki orężnej o niepodległość Polski.

§ 2. W zakres działalności i zadań TTZ. wchodzi:

- a) kształcenie się w duchu narodowym przez dokładne poznawanie i pogłębianie rzeczy polskich, z którymi nas szkoła zaborcza nie zapoznaje lub które nam w fałszywym przedstawia światło, a które każdemu Polakowi są niezbędne,
- b) wyrabianie zrozumienia sprawy polskiej (tj. znajomość obecnego jej położenia oraz rozbudzenia wiary w lepszą przyszłość),
- c) rozwijanie ducha solidarności i karność oraz poświęcenia dla sprawy, ciągle rozbudzanie uczuć i myśli moralnych, stworzenie charakteru prawego, wzniosłego, niezłomnego,
- d) wywieranie na otoczenie wpływu w duchu T.T.Z. słowem i czynem, i poczucie godności narodowej wobec obcych i swoich.
- e) wpajanie zasad żołnierza polskiego.

II Ustrój

§ 3. TTZ składa się z 3 stopni: 1. Promienistych, 2. Filaretów, 3. Filomatów.

Promieniści:

§ 4. Zadaniem stopnia przedwstępnego Promienistych jest uświadamianie odrębności duszy polskiej, wyrwanie jej spod wpływu germanizacyjnego i rozbudzanie uczuć i pragnień narodowych oraz chęci do gorliwego zajęcia się sprawami polskimi.

§ 5. Promienistymi mogą być uczniowie Quart i Niższej Tercji oraz nienadający się do wyższych stopni organizacyjnych.

§ 6. Podstawą działalności Promienistych jest harcerstwo polskie.

§ 7. U Promienistych odbywają się w poszczególnych kółkach dwa razy tygodniowo lekcje nauki polskiej, dwutygodniowo raz pogadanki ideowo-skautingowe prowadzone przez kółkowego. Ćwiczenia i wycieczki są dobrowolne.

§ 8. Program pracy podany w osobnych ustawach.

§ 9. Promieniści zobowiązują się słowem honoru do zachowania tajemnicy i wypełnienia przyjętych obowiązków.

---

⁵³ Szewsz J., Filomaci pomorscy. Tajne związki młodzieży polskiej na pomorzu gdańskim w latach 1830-1920, op. cit. s. 357-364. Wg źródła: 100 lat historii organizacji Tow. Tomasza Zana, za: Aleksander Markiewicz. Filomaci 1816-1926. Wielkopolska. Londyn 1975, s. 99-104.

§ 10. Urzędnikiem odpowiedzialnym za całą pracę Promienistych jest naczelnik Promienistych wyznaczany przez zarząd Filomatów. Wszystkie jego zarządzenia powinny być osobiście przedłożone zarządowi. Naczelnik Promienistych winien zwołać raz w miesiącu zebranie kółkowych, w celu odebrania szczegółowych sprawozdań i omówienia wyłaniających się z pracy spraw. Referat z prac Promienistych winien być co miesiąc przedłożony całemu zarządowi.

§ 11. Kółkowi przeprowadzają u Promienistych podatek narodowy, zbierają go w pierwszym tygodniu miesiąca i oddają skarbnikowi Filomatów.

§ 12. Promieniści korzystają z biblioteki Filomatów i Filaretów bezpośrednio przez kółkowych.

Filareci

§ 13. Do Filaretów przechodzą Promieniści, którzy uzyskali większość oddanych głosów Filaretów i którzy zostali potwierdzeni przez wydział.

§ 14. Celem stopnia filareckiego jest utrwalenie podstaw narodowych i moralnych ze szczególnym podkreśleniem nauki polskiego i stopniowe przyzwyczajenie do pracy samodzielnej, a wszystko na podstawach harcerstwa polskiego.

(Uwaga: u członka lub kandydata niedochowywanie praw o abstynencji nie jest powodem do wykluczenia).

§ 15. Lekcje odbywają się najmniej dwa razy tygodniowo, pogadanki lub ćwiczenia raz tygodniowo w odstępach, których podział nie jest zależny od kótek.

§ 16. Szczegółowy plan pracy podany w osobnych ustawach.

§ 17. Organizacja Filaretów jest organizacją ścisłą, gdyż łączy wszystkie kółka w jedną całość. Dzieli się na trzy działy: niższy, wyższy i kółkowych. Kółkowymi mogą być tylko Filomaci, występują jednak wobec Filaretów jako przynależący ściśle do nich, podlegający tylko statutom filareckim i wydziałowi. Nie należy, o ile możliwości, wprowadzać coraz to innych kółkowych do Filaretów, by nie wzbudzać podejrzenia u nich, że istnieją Filomaci.

§ 18. Kierownikami odpowiedzialnymi są Naczelnik Filarecki i podnaczelnik, specjalnie do pomocy mają wydział, składający się z prezesa TTZ, podnaczelników na poszczególne gimnazja i Naczelnika Promienistych. Wszystkie uchwały tego wydziału winny być potwierdzone przez zarząd Filomatów.

§ 19. Naczelnik Filaretów: a) zwołuje raz w miesiącu zebranie kółkowych i zastępowych w celu odebrania ścisłego sprawozdania co do każdego członka, b) raz w miesiącu urządza pogadankę ideową, raz na pół roku ważne zebranie, c) może któremuś z podnaczelników oddać zastępstwo na dział niższy oraz na prowadzenie kasy i biblioteki. Uwaga: wszelkie te obowiązki obejmie w razie potrzeby podnaczelnik.

§ 20. Filareci korzystają z własnej biblioteki i przez swojego bibliotekarza z biblioteki filomatów. Płacą składki oznaczone przez wydział.

Filomaci

§ 21. Celem najwyższego stopnia Filomatów jest możliwe bezpośrednio przygotowanie do przyszłej pracy obywatelskiej, a to na podstawie dzielności i stałości charakteru i dążeń moralnych i narodowych.

§ 22. Środkami do osiągnięcia tych celów są:

- a) jak najszersze poznawanie Polski, przede wszystkim porozbiorowej, szczególnie obecnego jej położenia;
- b) systematyczne wyrabianie charakteru każdej jednostki z zachowaniem jej indywidualności.

§ 23. Członkiem Filomatów może być Filareta, który zdał egzamin przejściowy, otrzymał potrzebną 1/2 głosów w wydziale i 2/3 głosów u ogółu Filomatów oraz potwierdzenie zarządu.

§ 24. Praca i nauka u Filomatów polega na samokształceniu. Prócz tego pogłębia się wiedzę na lekcjach i kursach.

§ 25. Towarzystwo Filomatów dzieli się na dwa działy: niższy i wyższy. Program działu niższego obliczony na rok. (Bliższe szczegóły w osobnym programie). Po ukończeniu tego programu członek zdaje egzamin pisemny i ustny i przechodzi do działu wyższego. W dziale wyższym poznaje się w samokształceniowych kółkach literaturę, ideologię i ekonomię. Prócz kursów i lekcji winny się odbywać wycieczki, obchody i pogadanki.

§ 26. Skład kółek winien być przeprowadzony według równego poziomu umysłowego i wykształcenia, zresztą jest dowolny.

Ustrój u Filomatów

§ 27. Pracą organizacji kieruje zarząd, który składa się z prezesa, naczelnika filomackiego i filareckiego, bibliotekarza i skarbnika. Urzędników tych wybierają wszyscy czynni filomaci z wyjątkiem naczelnika filareckiego, którego wybiera nowo obrany zarząd. Kandydatury wszystkie przedstawia tylko ustępujący zarząd. Kandydować winni członkowie, którzy wszystkie egzaminy zdali, na przewodniczącego tylko członkowie starego zarządu.

§ 28. Zarząd jako całość kieruje pracą organizacji, tj. wszystkich trzech stopni i jest dlatego za nią odpowiedzialny. Musi przestrzegać, aby poszczególni urzędnicy wypełniali jego zlecenia dokładnie i aby praca była prowadzona w myśl ustaw. Najwyższym i najważniejszym obowiązkiem jest przestrzeganie, aby duch organizacji panował silny, zdrowy i celowy. Zarząd winien zawsze występować jako jedna całość i dlatego nie wolno urzędnikom łamać solidarności zarządowej. Zarząd zbiera się na żądanie prezesa lub 1/3 urzędników. Uchwały przechodzą większością głosów i są zasadniczo tajne.

§ 29. Zarząd (jego prawa i obowiązki) jako całość zarządza wszystkimi sprawami organizacyjnymi:

- a) Rozpatruje sprawy bieżące.
- b) Daje przewodniczącemu zlecenia, odbiera co kwartał ogólne, co miesiąc szczególne sprawozdanie z pracy każdego urzędnika.
- c) Ma prawo każdego nieodpowiedzialnego urzędnika każdego czasu złożyć z urzędu.
- d) Potwierdza lub odrzuca uchwały wydziału Filaretów, zostawiając im możliwość przedstawienia sprawy po upływie miesiąca.

- e) Wybiera ze swego grona dwóch członków w celu przeprowadzenia rewizji kasy i biblioteki.
- f) Potwierdza lub odrzuca kółkowych i zastępowych proponowanych przez naczelników.
- g) Zatwierdza komisję egzaminacyjną.
- h) Ma prawo członka z pracy na pewien czas lub na zawsze zwolnić.
- i) Ma prawo w razie niebezpieczeństwa zarządzić środki ostrożności lub pracę na pewien czas zawiesić. Przepisy zachowują wtedy jednak swą władzę.
- j) Przedkłada projekty zmiany ustaw walnemu zebraniu.
- k) Ma prawo przeprowadzić u każdego członka rewizję, czy dana jednostka zachowuje środki ostrożności.
- l) Ma prawo samouzupełnienia się przez powołanie najwyżej dwóch nowych urzędników, na miejsce ustępujących.

Uwaga: Rozporządzenie zarządu mające charakter statutowy, a wydane w czasie półroczu, mają moc prawa aż do przyszłego walnego zebrania.

Poszczególni urzędnicy

§ 30. Przewodniczący:

- a) reprezentuje organizację na zewnątrz, łączy wszystkie trzy stopnie i czuwa nad całą pracą.
- b) Pracuje samodzielnie, lecz w porozumieniu z zarządem i o przebiegu pracy musi zarząd jak najdokładniej informować. Ma specjalny obowiązek przestrzegania, aby praca prosperowała w myśl ustaw i wedle ogółu. Tylko on przyjmuje w obecności najmniej dwóch członków zarządu przysięgę od nowych członków.
- c) Odbiera od Filomatów i przedstawia zarządowi zażalenia, skargi, prośby, usprawiedliwienia i nowe projekty. Ma prawo każdego czasu rewidować działalność poszczególnych urzędników. Tylko on prowadzi korespondencję organizacji. Musi być o wszystkim, co się w organizacji dzieje, jak najdokładniej informowany.

§ 31. Naczelnik Filomatów (wybierany przez ogół) kieruje pracą oświatową u Filomatów:

- a) Czuwa nad obecnością i udziałem w pracy każdego członka.
- b) Kieruje pogadankami ideowymi.
- c) Przewodniczy przy egzaminach filomackich.

§ 32. Naczelnik Filaretów: (proponowany przez stary, a potwierdzony przez nowy zarząd) kieruje organizacją Filaretów:

- a) Przedkłada zarządowi wszystkie sprawy filareckie.
- b) Proponuje wydział i kółkowych i zastępowych.
- c) Przewodniczy przy egzaminach filareckich.

Uwaga: w razie potrzeby stosują się wszystkie powyższe punkty do podnaczelnika filareckiego.

§ 33. Bibliotekarz: (obraną przez ogół) utrzymuje bibliotekę w porządku.

- a) Wypożycza wszystkim Filomatom książki bezpośrednio, a Filaretom przez ich bibliotekarza.
- b) Prowadzi katalogi i statystyki.
- c) Wskazuje braki i proponuje zakup nowych dzieł.
- d) Odbiera od członków propozycje co do zakupu książek i przedkłada je zarządowi.

e) Może sobie za zgodą zarządu obrać pomocnika, za którego odpowiada.

§ 34. Skarbnik: (wybrany przez ogół) zarządza skarbem organizacji.

- a) Odbiera od członków składki wyznaczone przez zarząd i miesięczne zbiory Filaretów.
- b) Prowadzi książki i statystyki.
- c) Nie ma prawa samowolnie zwolnić kogoś ze składki.
- d) Podlega nagłym rewizjom ze strony zarządu.

§ 35. Komisja egzaminacyjna:

- A. Filomacka komisja egzaminacyjna składa się z prezesa, naczelnika Filomatów, jednego członka działu wyższego i kółkowego; przewodniczy naczelnik Filomatów.
- B. Filarecka komisja egzaminacyjna składa się z prezesa, naczelnika Filaretów i kółkowego. Przewodniczy naczelnik Filaretów.

§ 36. Walne zebranie zwołuje prezesa w imieniu zarządu. Walne zebranie :

- a) Odbiera od urzędników sprawozdania i wypowiada się o nich.
- b) Wybiera zwykłą większością głosów nowy zarząd, z wyjątkiem naczelnika Filaretów.
- c) Głosuje na nowych członków.
- d) Potwierdza 2/3 głosów zmianę statutów proponowaną przez Zarząd.
- e) Podaje wnioski.

§ 37. Walne zebranie winno się odbyć co pół roku; jeżeli warunki na zwołanie walnego zebrania nie pozwolą, stary zarząd ma prawo walnego zebrania.

§ 38. Poszczególni członkowie

Przed złożeniem przysięgi tłumaczy się nowo wstępującym cel i środki TTZ za poprzednim oddaniem słowa honoru, że w razie niewstąpienia tajemnicy dochowa.

Przysięga

§ 39. Przysięga brzmi: „Ja, N. N., wstępując do organizacji Filomackiej Towarzystwa Tomasza Zana, przysięgam na Boga, Ojczyznę i honor Polaka, że wszystkie sprawy organizacji w najgłębszej zachowam tajemnicy, że szczerym dążeniem przyczynię się, aby się wychować na dzielnego obywatela- żołnierza Polaka, przez ciągłą, niestrudzoną pracę samokształceniową duchową i cielesną. Tak mi dopomóż Bóg!”

§ 40. Zasadniczymi obowiązkami członka wobec organizacji jest karność i konspiracja.

§ 41. Karność.

Każdy członek organizacji zobowiązany jest do bezwzględnego posłuszeństwa wobec przełożonego w sprawach organizacyjnych. Przełożonymi są: kółkowi i urzędnicy. Posłuszeństwo wobec kółkowego odnosi się do pracy w kółku, wobec urzędników rozciąga się na całą pracę.

- a) Posłuszeństwo jest bezwzględne. Skargi i zażalenia przedkłada się zarządowi, lecz po spełnieniu rozkazu.
- b) Pogadanki są tak samo jak lekcje obowiązkowe.

- c) członek winien się sam dowiedzieć, gdzie i kiedy lekcja, kurs, pogadanka się odbywa. Nieświadomość tego nie jest dostatecznym uniewinnieniem.
- d) O ile kto na lekcję lub pogadankę przybyć nie może, winien przed tym władzę swą uwiadomić i pozwolenie uzyskać. W nadzwyczajnych wypadkach jest zobowiązany w przeciągu następnego dnia swą nieobecność uniewinnić.

§ 42. Konspiracja.

- a) Nie wolno rozmawiać o organizacji w obrębie murów szkolnych i na miejscach publicznych.
- b) Nie wolno na podwórzach gimnazjalnych stawać w większych grupach.
- c) Nie wolno posiadać jakichkolwiek spisów członków, nawet nie członków kółka. Należy niszczyć wszelkie cenzurowane prace.
- d) Nie wolno rozmawiać lub wspominać o organizacji wobec ludzi poza nią stojących, nawet nie wobec tych, którzy w niej byli. Prawo to ma jedynie przewodniczący.
- e) Nie wolno rozmawiać o organizacji z ludźmi z innych gniazd.
- f) Na wszelkie zebrania i lekcje należy się schodzić nie więcej niż w trójkę. Przed domem lub na schodach zatrzymywać się nie wolno.
- g) Zachowanie się przed i po lekcji, pogadance itd. winno być ciche i spokojne.
- h) Palenie tytoniu wzbronione, jeśli nie ma na to specjalnego zezwolenia obecnego urzędnika.

§ 43. Członkowie są dalej zobowiązani:

- a) Do posiadania własnych podręczników.
- b) Do regularnego uiszczania składek.
- c) Do natychmiastowego powiadomienia prezesa w razie dowiedzenia się o niebezpieczeństwie grożącym Towarzystwu i to nie mówiąc o tym z nikim innym.

§ 44. Członek ma prawo:

- a) Do korzystania z biblioteki oraz wszystkich udogodnień zdobytych przez Towarzystwo.
- b) Przedkładać wnioski o uwolnienie z pracy, składek itd. oraz inne prośby i projekty na ręce prezesa.
- c) Zgłaszać się do wykładów, deklamacji na obchodach itd.

§ 45. Członkowi nie wolno:

- a) Wstąpić do jakiegokolwiek innej organizacji bez wyraźnego zezwolenia zarządu.
- b) należeć do związków i klubów niemieckich.
- c) Urządzać w organizacji jakiegokolwiek agresji.
- d) Zamieszczać w korespondencji jakiegokolwiek wzmianki o organizacji.

§ 46. Członkowi TTZ nie wolno wstąpić na ochotnika do armii austriackiej lub niemieckiej. Kto bez lub przeciw zakazowi wstępuje, naraża się na utratę czci. Prośbę o zezwolenie wstąpienia należy zarządowi podać pisemnie.

§ 47. Po ukończeniu lub po wystąpieniu z gimnazjum jednostka nie przestaje być członkiem TTZ. Zwolnić może się dopiero po ukończeniu programu. Jednostka, która ukończyła program, a w gimnazjum jeszcze się znajduje, winna pracować jako kółkowy lub urzędnik.

§ 48. Nieobowiązkowi członkowie podlegają karom:

- a) Porządkowym, wyznaczonym przez kółkowego lub urzędnika. Członek tutaj ma prawo zażalenia się przed zarządem.
- b) Moralnym, wyznaczonym przez zarząd. Członek winien tutaj być jednak przed tym osobiście przed zarząd stawiony. Karami takimi są:
  - 1. nagana przed zarządem,
  - 2. nagana publiczna,
  - 3. utrata praw honorowych,
  - 4. wykluczenie,
  - 5. bojkot,
  - 6. wykluczenie cum infamia.

Załącznik 5: Podręczniki używane w tajnej pracy samokształceniowej TTZ

Literatura polska

- Aleksander Brückner, *Dzieje literatury polskiej w zarysie*, Warszawa 1903.
- Hipolit Cegielski, *Nauka poezyj zawierająca teorię i jej rodzajów oraz znaczny zbiór najcelniejszych wzorów poezyj polskiej od teorii zastosowany*, Poznań 1845.
- Piotr Chmielowski, *Historia literatury polskiej od czasów najdawniejszych do końca wieku XIX*.
- Józef Chociszewski, *Piśmiennictwo polskie w życiorysach naszych znakomitszych pisarzy i wyjątkach ich pism w krótkości przedstawione. Z dodatkiem wiadomości o celniejszych sztukmistrzach polskich. Dla ludu polskiego i młodzieży*, Poznań 1874.
- Ignacy Chrzanowski, *Historia literatury polskiej. Książka dla młodzieży (z wypisami)*, Warszawa 1906.
- Wiktor Doleżan, *Krótki rys dziejów literatury polskiej*, Tarnów 1898.
- Ewaryst Estkowski, *Książka do czytania dla szkół publicznych i prywatnych*, Poznań 1892.
- Ewaryst Estkowski, *Książka do czytania dla szkół publicznych i prywatnych. Część III dla oddziału wyższego*, Poznań 1892.
- Henryk Galle, *Zarys dziejów literatury polskiej dla użytku szkolnego*, Warszawa 1913.
- K. Grądzielski (Leon Wasilewski), *Dzieje literatury polskiej*, Kraków 1910.
- Adam Kuliczkowski, *Zarys dziejów literatury polskiej*, Lwów 1872.
- Antoni Marian Kurpiel, *Podręcznik do dziejów literatury polskiej*, Złoczów 1900.
- Jan Rymarkiewicz, *Wzory prozy na wszystkie jej rodzaje, stopnie i kształty*, Poznań 1856.
- Władysław Nehring, *Kurs literatury polskiej dla użytku szkół ułożył...*, Poznań 1866.
- Marian Szykowski, *Zarys rozwoju piśmiennictwa polskiego*, Poznań 1918.
- Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych. Cz. I ułożona przez S. Tarnowskiego i J. Wójcika, Lwów 1890, cz. II ułożona przez S. Tarnowskiego i F. Próchnickiego, Lwów 1891.*

Gramatyka i ortografia

- Cecylia Bogucka, Cecylia Niewiadomska, Jadwiga Warnkówna, *Podręcznik do ćwiczeń ortograficznych i systematycznego dyktanda*.
- Adam Antoni Kryński, *Gramatyka języka polskiego szkolna*, Warszawa 1908.
- Antoni Małecki, *Gramatyka języka polskiego mniejsza dla użytku gimnazjów i szkół realnych ułożona*, Lwów 1863.

Historia Polski

- Feliks Antoniewicz, *Historia Polska w zarysie z jeografią i mapą dawnej Polski tudzież opisem sejmu, elekcji, koronacji i pogrzebu królów i wojska. Napisana dla młodzieży na pamiątkę tysięcznej rocznicy wstąpienia rodziny Piastów na tron Polski koło roku 860 przez...*
- Józef Chociszewski, *Dzieje narodu polskiego dla ludu polskiego i młodzieży*, Poznań 1869.
- Józef Grabiec, *Dzieje narodu polskiego*, 1909.
- Władysław Grabiński (Władysław Smoleński), *Dzieje narodu polskiego. Część 1-2*, Kraków 1897-1898.

Grzegorz spod Raławic (Lucjan Siemieński), Wieczory pod lipą, czyli historia narodu polskiego opowiadana przez Grzegorza spod Raławic, Poznań 1845.

Stanisław Kutrzeba, Historia ustroju Polski w zarysie.

Anatol Lewicki, Zarys historii Polski i krajów Ruskich z nią połączonych. Podręcznik, Kraków 1908.

Anatol Lewicki, Zarys historii polskiej aż do najnowszych czasów.

Maryan znad Dniepru (Emilia Cyfrowicz), Dzieje Polski, Poznań 1888.

Lucjan Rydel, Dzieje Polski dla wszystkich, Warszawa 1919.

Lucjan Tatomir, Dzieje Polski w zarysie, dla klas wyższych szkół średnich, Lwów 1870.

Śpiew

Franciszek Barański, Jeszcze Polska nie zginęła. Pieśni patriotyczne i narodowe, Lwów. Orfeusz, czyli zbiór najulubieńszych pieśni polskich z melodyjami, ułożonemi na 4 męskie głosy przez Bogdana..., Pelplin.⁵⁴

---

⁵⁴ Edycja pelplińska pochodzi z roku 1880. Olbrzymim nakładem pracy przygotował ją i wydał ks. Ignacy Zieliński, wprowadzając m.in. teksty K. Ujejskiego, U. Niemcewicza, Janusza W. Pola, Bohdana Zaleskiego (zob. Jan Walkusz, Twórczość literacka duchowieństwa polskiego, op. cit. s. 234).

Załącznik 6: Towarzystwo Ludowe w Sępólnie (członkowie wg stanu z 15 maja 1912 r.)⁵⁵

Rożnowski Stanisław, dzierżawca w Komierowie, przewodniczący
 Marasz Łukasz, ogrodnik łąnu parafialnego w Sępólnie, członek zarządu
 Lemański Jan, Sępólno, członek zarządu
 Białkowski Jan, Sępólno, członek zarządu
 Konopacki Jan, krawiec z Piaseczna, członek zarządu
 Baranowski Jan, Sępólno, członek towarzystwa
 Bartoszek Piotr, dekarz z Sikorza, członek towarzystwa
 Binger Jan, Sępólno, członek towarzystwa
 Bonin Leon, członek towarzystwa
 Borowicz Michał, członek towarzystwa
 Brycki Jan, Sępólno, członek towarzystwa
 Brzeziński Franciszek, członek towarzystwa
 Chylla Marcin, Sępólno, członek towarzystwa
 Gondek Julian, Sępólno, członek towarzystwa
 Jedrzejek Antoni, Mała Wiśniewka, członek towarzystwa
 Jedrzejek Julian, koniuszy (?) z Sępólna, członek towarzystwa
 Klesiński Piotr, Wiśniewka, członek towarzystwa
 Komierowski Tomasz, Dziechowo, członek towarzystwa
 Kopanarski Franciszek, Dziechowo, członek towarzystwa
 Kowalik Jan, Sępólno, członek towarzystwa
 Kowalski August, Sępólno, członek towarzystwa
 Kwasigroch Piotr, Duchowo, członek towarzystwa
 Martin Marcin, Sępólno, członek towarzystwa
 Migas Jan, Sikorz, członek towarzystwa
 Murek Jan, członek towarzystwa
 Niemczyk Paweł, Dziechowo, członek towarzystwa
 Niemczyk Piotr, rentier, członek towarzystwa
 Niemczyk Władysław, członek towarzystwa
 Pastwik Roman, Sępólno, członek towarzystwa
 Peska Stanisław, Dziechowo, członek towarzystwa
 Piekut Andrzej, Wiśniewka, członek towarzystwa
 Prądyński Łucjan, właściciel ze Skarpy, członek towarzystwa
 Rózga Albert, członek towarzystwa
 Sakwiński, Sikorz, członek towarzystwa
 Stojarczyk, Sępólno, członek towarzystwa
 Szews Józef, Dziechowo, członek towarzystwa
 Szprengel Józef, Dziechowo, członek towarzystwa
 Tykas, Sikorz, członek towarzystwa
 Wajerczyk Ludwik, rolnik z Sępólna, członek towarzystwa
 Wieze Stefan, członek towarzystwa
 Witkowski Stanisław, członek towarzystwa
 Wojtkowiak Józef, członek towarzystwa

---

⁵⁵ J. Konieczny, Kultura polska wśród mieszkańców Sępólna i jego okolic w dobie zaboru, [w:] Dzieje Sępólna i powiatu, op. cit., s. 128-129.

Załącznik 7: Polskie Towarzystwo Śpiewacze w Sępólnie (członkowie wg stanu z 27 kwietnia 1912 r.⁵⁶)

Karzycki Adalbert, Sępólno, właściciel domu, przewodniczący
 Odyński Piotr, Sępólno, zastępca przewodniczącego
 Kubacki Piotr, Sępólno, księgowy, sekretarz
 Suchomski Feliks, Sępólno, garncarz, kasjer
 Soborski Adalbert, Sępólno, malarz, członek
 Bartoszek Jan, Sikorz, członek
 Bukowski Walenty, Sępólno, kowal, członek
 Chylewski Franciszek, Sępólno, właściciel zakładu kowalskiego
 Chylewski Sylwester, Sępólno, kowal, członek
 Domek Bronisław, szewc, członek
 Gruchała Kazimierz, Sępólno, właściciel składu aptecznego
 Hart Wawrzyniec, Sępólno, szewc, członek
 Kobus Antoni, Sępólno, krawiec, członek
 Leśnik, Kamień, księgowy, dyrygent
 Lewandowski Józef, Sępólno, handlarz, członek
 Marach, Sępólno, szewc, członek
 Marasz Bronisław, syn ogrodnika, członek
 Pastwik Roman, Sępólno, siodlarz, członek
 Pichocki Jan, pomocnik handlowy, członek
 Prączyński Juliusz, Skarpa, członek
 Prączyński Łucjan, Skarpa, właściciel ziemski, członek
 Roźnowski, dzierżawca dóbr, członek
 Skomski Roman, Sępólno, pomocnik handlowy, członek
 Soborski Franciszek, Sępólno, ślusarz (?), członek
 Sroka, Sępólno, księgowy, członek
 Wolski Jan, praktykant ogrodniczy, członek
 Wolski Teodor, Sępólno, czeladnik krawiecki, członek
 Wolski, członek
 Wolski, członek
 Zakwiński, Sikorz, członek

---

⁵⁶ J. Konieczny, Kultura polska wśród mieszkańców Sępólna i jego okolic w dobie zaboru, [w:] Dzieje Sępólna i powiatu, op. cit., s. 129-130.

Załącznik 8: Obrona prawna organizatorów przedstawień amatorskich wystawianych przez towarzystwa polskie

„Gazeta Toruńska”, 1892 r., nr 242, 243, 244, 245, 247 – dokument opracowany przez toruńskiego adwokata Pałędzkiego.⁵⁷

[...] Urządzący teatr, n.p. p. prezes towarzystwa przemysłowego, prosił policję o pozwolenie [...], aby mu wolno było amatorski teatr odegrać. Pan burmistrz nie wie nie raz na razie, czy wobec Polaków nie ma jakichś specjalnych rozporządzeń [...]. Udaje się tedy jako w kwestyi wątpliwej do p. landrata albo wprost do regencji [...].

Pan burmistrz żąda niemieckiego tłumaczenia polskiej sztuki [...]. Nadeszło pozwolenie od p. landrata [...], ale za to stawiano warunki: 1) Wstępne może tylko tyle a tyle wynosić. 2) Dochód przeznaczają się na biednych miasta. 3) Z dochodu złożą się rachunek policji. 4) Wreszcie [...]: „Ale gdyby polskie towarzystwo przemysłowe częściej (albo raz jeszcze) zamierzało urządzić przedstawienie, to policja uważałaby w tem zamiar prowadzenia preceduru i żądałaby postarania się poprzedniego o konsens” [...].

Wszak grywanie amatorskich teatrów należy [...] do zabaw przepisanych mniej lub więcej wyraźnie statutami wszystkich towarzystw przemysłowych. W przyszłych ich statutach wzorowych będą figurowały zapewne między innymi także „amatorskie przedstawienie” (obok „pielęgnowania śpiewu”) jako środek prowadzący do celu towarzystwa. Policja te statuta znać, a więc i uwzględniać będzie.

Ale co główna, to, że prawo po naszej stronie, i że obowiązkiem jest zarządu, zapory w wypełnianiu przepisów statutów z drogi usuwać. Tam gdzie policja praw towarzystwa (są to te same prawa pojedynczego poddanego) nie uznaje, tam nie powinno się natychmiast ulegać, ale wzięwszy rzecz pod rozwagę, postępując ściśle podług prawa, wywalczyć sobie prawo w drodze zażalenia, a w danym razie procesu.

[...] Przytoczyliśmy [...] pierwsze dwa paragrafy rozporządzenia prezesów prowincyi z r. 1879. Oberżysta, w którego lokalu ma być teatr grany, obowiązany jest przedłożyć oddruk lub odpis odnośnej sztuki. Może go złożyć urządzający przedstawienie za oberżystę i w jego imieniu, to rzeczy nie zmienia, ale wręczenie oddruku lub odpisu dzieje się oczywiście zadość prawu. Żądanie tłumaczenia przechodzi miarę ciężaru, jakie rozporządzenie prowincjonalne na oberżystów włożyło. Policja miejscowa obowiązana jest stosować się do rozporządzenia władz wyższych, a nie ma kompetencyj je zmieniać.

[...] Oberżystcie przysługuje prawo art. 29 Konstytucji zagwarantowane: zwoływać zebrania do zamkniętych lokali (mniejsza czy własnych czy obcych) bez pozwolenia policji. Wiemy, że prawo to tylko przez ustawę ograniczonem być może. Dwie tylko takie ustawy (pod dniem 11 marca 1850 r.) wydano, a z nich ustawa o administracyi policyjnej - jest znów ze swej strony (§§ 6, 12 i 15) podstawą prawną rozporządzenia prezesów prowincyi z r. 1879 (na powyższe 3 paragrafy wyraźnie się one powołują) i przepisów policji miejscowej. Ale podczas gdy rozporządzenia prezesów prowincyi mają moc ograniczenia prawa Konstytucyą zagwarantowanego „w interesie utrzymania porządku publicznego” - to policja miejscowa ma mieć tylko prawo kontroli [...], czy się prawu zadość czyni [...].

⁵⁷ Pałędzki Józef Marian (1857-1940) prawnik, działacz społ. i narodowy: E. Achremowicz, T. Żabski, Towarzystwo Literacko-Słowiańskie we Wrocławiu 1836-1886, Wrocław 1973 oraz Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875-1974, Toruń 1977.

Policja opiera swe żądania zwykle na prawie o języku urzędowym. Ale prawo to nie rości sobie bynajmniej pretensji do normowania obowiązków oberżystów i szynkarzy. Nie chciało ono ukrócić praw obywateli z artykułu Konstytucji, a więc ich też nie ukróca.

Język „urzędowy” zaprowadzonym jest zresztą tylko w urzędowej rozmowie ustnej i piśmiennej między publicznością i władzami [...]. Wniosek oberżysty o pozwolenie po niemiecku napisanym być musi.

W rozporządzeniach prezesów prowincji z roku 1879 chodzi o dwie rzeczy: o kontrolę ze strony policji i o ograniczenie prawa oberżystów i szynkarzy do urządzania u siebie przedstawień.

Nie ma nikt obowiązku policji ułatwiać zadania kontroli. Umie znaleźć odpowiednią osobę do kontroli wieców polskich, niechaj przez biegłego zapozna się z treścią sztuk polskich. Czy składano kiedykolwiek policji numery gazet polskich razem z niemieckim tłumaczeniem? Słusznie zwrócono na to uwagę, że przy takim prawie na tłumaczenia istniałby przepis, który by odgrywanie n.p. angielskich i włoskich sztuk przez przejezdne trupy robił wręcz niemożliwym. Wolno zaś ograniczać prawa artykułem 29 Konstytucji udzielone, ale nie wolno go nawet przez ustawę robić iluzorycznym [...].

[...] Policja tylko takie stawiać warunki, jakie jej prawa i obowiązki doglądania porządku, czuwania nad życiem i zdrowiem, nad wyjaśnianiem prawnych przepisów co do gospód i szynków (§ 6 pozw. d) e) f) ustawy o administracji policji) wynikają [...].

A zatem zobowiązany jest oberżysta w razie życzenia władzy policyjnej n.p. napełnić rezerwuary do wody, ustawione na wypadek ognia; spowodować opuszczenie wskazanych przez policję niemoralnych miejsc w sztuce albo [...] całej sztuki wręcz za niemoralną uznanej, albo życzenie, aby urządzający przedstawienie, którzy z teatrów zyski ciągną, wylegitymowali się konsensem.

Ale najprzód nie obchodzi policji zupełnie wysokość wstępnego. Policji nie powierzono pieczy nad wydatkami obywateli. Urządzający teatr normować może wstępne zupełnie dobrowolnie.

Następnie nie policja prawa robić mu przepisów, jak czysty zysk z teatru ma zużyć. Pod tym względem ustawicznie u nas się błądzi słuchając życzeń albo wręcz nakazów policji [...].

Nie wolno bez konsensusu proceder prowadzić - cóż z tego wynika dla amatorskich przedstawień? Otóż to, że policja kontrolować ma prawo, czy amatorzy - mimo nazwiska amatorów - lub czy urządzający przedstawienia zysków sobie z niego nie krzeszą. Bo kto dla swego zysku grywa, prowadzi proceder i potrzebuje między innymi ku temu pozwolenie policji. Wolno więc policji żądać, gdy ma jakieś podejrzenia - złożenia rachunków z użycia dochodów teatralnych, można się może nawet tak daleko posunąć, że się takie prawo kontroli policji przyzna i bez względu, czy są podstawy do podejrzeń, lub nie. Ale więcej niczego tu już przyznać nie można. Mianowicie wychodzi naszym zdaniem zupełnie poza obręb praw policyjnych stawiać - jak się to tu i ówdzie zdarzało - urzędnika policyjnego przy kasie, aby dochód kontrolował. Postępowanie takie uwłacza godności obywatelskiej i przedstawia się jako bezprawne ograniczenie wolności.

Na jaki zaś cel humanitarny urządzający przedstawienie czysty zysk przeznacza, czy na biednych miasta, czy na towarzystwo św. Wincentego a Paulo (cele dobroczynne), czy na czytelnie ludowe lub towarzystwo pomocy naukowej (dobro ogólne), to pozostawione jedynie jego własnej decyzji.

Trudno zrozumieć, dlaczego tak mało teatrów u nas gra się na cele powyższego rodzaju według własnego wyboru. Nie tylko przedstawienie i gra amatorów znakomitym są środkiem wychowawczym, ale i cel piękny, dla którego się pracuje, staje się przyczynkiem do umoralnienia duszy.

Stereotypowo gra się u nas: dla biednych miasta, aby p. burmistrz był kontent. Ale p. burmistrz z tej naszej nieporadności, z tego braku najprostszej u nas cywilnej odwagi w wypełnianiu swoich praw chyba kontent być nie może. Jeszcze raz tyle przynęćmy wdów, gdy zagramy np. na korzyść czytelników ludowych, które bezsprzecznie dobro wspólne mają na oku. Sznujmy p. burmistrza, pamiętajmy o biednych miasta, ale przede wszystkim, powtarzamy, szanujmy samych siebie.

Oto odpowiedź na warunki stawiane niekiedy przez władzę policyjną, że dochód przeznaczony być ma na biednych [...].

Na groźbę policji, że gdyby towarzystwo raz jeszcze (albo częściej) urządziło przedstawienie, żądałaby policja poprzedniego postarania się o konsens, trzeba odpowiedzieć zapytaniem się policji, czy ma jakieś dane ku temu, by posądzić [...] amatorów o prowadzenie procederu. Obustronny interes wymaga wyjaśnienia kwestyi, a więc prosi się o podanie tych faktów, które do podejrzeń powód dały.

Gdy policja takich faktów nie będzie umiała podać, nie ma jej groźba żadnego znaczenia. jeżeli ta groźba ma oznaczać: „będziemy żądali składania rachunków”, to nie jest wcale groźbą [...].

[...] Powiem teraz w krótkich słowach:

1. Urządzający amatorskie przedstawienie nie potrzebuje prosić policji o pozwolenie.
2. Urządzający amatorskie przedstawienie postępuje praktycznie uwzględniając policję o czasie i miejscu przedstawienia. Żądać wtedy powinien, aby mu zawiadomienie poświęcono.
3. Jeżeli przedstawienie odbywa się w lokalach nie należących do oberżystów i szynkarzy, nie potrzebuje w ogóle nikt prosić policji o pozwolenie.
4. Oberżysta [...], u którego przedstawienie ma się odbyć, powinien przynajmniej 24 godziny przed przedstawieniem prosić policję miejscową o pozwolenie. Do wniosku dołączonym być winien oddruk lub odpis sztuk, jakie się grać, pieśni, jakie się śpiewać ma itd. stosownie do przepisów rozporządzenia prezesów prowincji z r. 1879. Od programu przedstawienia odstępować nie wolno bez wiedzy policji. Warunki stawiane przez policję przy udzieleniu pozwolenia ściśle przestrzegać trzeba.
5. Zamiast oberżysty itd. może dla niego i w jego imieniu prosić policją o pozwolenie osoba, która przedstawienie urządza [...].
6. Żądanie tłumaczenia polskich sztuk itd. na język niemiecki nie jest prawnie uzasadnionem.
7. Miejscowa policja żadanego pozwolenia oberżysty udzielić musi, jeżeli przepisy czysto policyjnej natury pod względem porządku, zdrowotności i moralności publicznej nie nakazują zakazu.
8. Wszystkie powyższe reguły dotyczą tylko przedstawień amatorskich [...].

**Załącznik 9: Biblioteki TCL na terenie Prus Zachodnich
w 1914 r.⁵⁸**

Powiat	Liczba bibliotek	Liczba książek	Liczba czytelników	Liczba wypożyczeń
1. brodnicki	14			
2. chełmiński	12	3234		
3. chojnicki	12			
4. człuchowski	5			
5. grudziądzki	7			
6. kartuski	41		1107	8080
7. kościerski	50	2470	162	4629
8. lubawski	6	703	474	3613
9. nowomiejski	11	930		
10. pucki	15	1020		
11. starogardzki	15			
12. sztumski	23	1185	265	1625
13. świecki	36	2602	1230	13447
14. tczewski	9			
15. Toruń	7	1578	685	8005
16. toruński	13	3488	958	10484
17. tucholski	12	728		
18. wąbrzeski	12	1744	1044	10210
19. wejherowski	10			
20. złotowski	25	1003		

⁵⁸ Sławińska E., Kulturotwórcza rola Towarzystwa Czytelni Ludowych na Pomorzu Gdańskim (1880-1939), Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1989, s. 47.

Załącznik 10: Promotorzy kultury polskiej na Krajnie w dwudziestolecu międzywojennym

(bez prasy, literatury, TCL)⁵⁹

Nazwisko i imię	Rodzaj aktywności	Miejsce zaangażowania
Bąkowski	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Berndt Jan	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Biegański Edward	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Bielawska Halina	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Błaszczński Stanisław	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Błochowicz Łucja	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Boruszewska	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Bruchwalski A.	uniwersytet ludowy	Orzełek
Bukowski	chór „Harmonia”	Nakło
Chrzan Franciszek	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk

⁵⁹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Wyrzysku, sygn. 1, 35.

Kronika chóru „Cecylia” w Mroczy.

„Dziennik Bydgoski”, nr 150, 4 lipca 1908.

„Dziennik Bydgoski”, 28 stycznia 1910.

„Dziennik Bydgoski”, 30 kwietnia 1910.

Gazeta Sępoleńska”, nr 9, 24 stycznia 1928.

„Gazeta Sępoleńska”, nr 14, 4 lutego 1928.

„Głos Krajny”, nr 5, 16 stycznia 1932.

Głos Krajny”, nr 21, 15 marca 1933.

„Dziennik Bydgoski”, nr 75, 3 kwietnia 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 92, 27 kwietnia 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 183, 15 sierpnia 1909

„Dziennik Bydgoski”, nr 189, 22 sierpnia 1909

„Dziennik Bydgoski”, nr 192, 26 sierpnia 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 193, 27 sierpnia 1909

„Dziennik Bydgoski”, nr 199, 3 września 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 203, 8 września 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 210, 17 września 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 222, 1 października 1909.

„Dziennik Bydgoski”, nr 1, 1 stycznia 1910.

Więcbork, szkic monografii miasta, praca zbiorowa pod redakcją W. Jastrzębskiego, L. Polana, Więcbork 1993.

Dzieje Wyrzyska, praca zbiorowa pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1999.

Chwaliszewski R., Z patriotycznych tradycji Wyrzyska, Towarzystwo Przyjaciół Wyrzyska, Wyrzysk 1987.

Dzieje Sępólna i okolic, praca zbiorowa pod red. W. Jastrzębskiego, Bydgoszcz 1974.

Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolicy, praca zbiorowa pod red. J. Danielewicza Nakło 1990. Mietz A., Pakulski J., Łobżenica, portret miasta i okolicy, Łobżenica-Toruń 1993. Mrocza. Z dziejów miasta i gminy, praca zbiorowa pod red. B. Rogalskiego, Bydgoszcz 1993. Znanińska J., Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle n/Not. w latach 1876-1976, Nakło 1990.

Cieśla	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Ciężki Paweł	Męski Chór Kościelny św. Andrzeja Boboli parafii św. Wawrzyńca	Nakło
Czarnecki A.	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Czarnecki Władysław	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Czeszewska Aniela	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Czeszewska Stanisława	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Ćwikła Marian	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Dakowski Zbigniew	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Daroń Franciszek	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Kamień
Dembińska Helena	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Domagalska Joanna	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Droszcz Zdzisław	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Fabiś	Koło Teatralne Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo	Nakło
Figurski J	uniwersytet ludowy	Runowo Krajeńskie
Filipiak Józef	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Gagajek Edmund	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Gapińska	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Gapiński	uniwersytet ludowy	Mrocza
Giera Zbigniew	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Główczewski Radomir	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Grochowski	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Guse Franciszek	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Guse Paweł	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Hadrych Gwidon	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Hoffman	chór „Harmonia”	Nakło
Izdebska Zofia	Koło Teatralne Misyjnego Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary	Wyrzysk
Jankowska	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Jankowski Antoni	Koło Teatralne Misyjnego Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary	Wyrzysk
Jankowski Zdzisław	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Jarecki Zbigniew	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Jeż	koło teatralne Stowarzyszenia Pań Miło-	Nakło

	sierdzia św. Wincentego à Paulo	
Johann	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Judejczanka	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Judejko	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Judejkowa	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Kabat Jan	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Klinger	uniwersytet ludowy	Wałdowo
Konieczny Adam	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Korda	uniwersytet ludowy	Wałdowo
Korpolewska Wanda	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Kosicki Apolinary	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Kosicki Stanisław	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Kościerski Kazimierz	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Kościerski Kazimierz	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Kotarska Maria	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Kowalska	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Krawczyk Jan	Towarzystwo Śpiewacze „Moniuszko”	Lubcza
Krukowski	uniwersytet ludowy	
Kryszkiewicz Łucjan	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Kryszkiewicz	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Książkiewicz Henryk	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Lawrenz	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Lorek Malwina	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Sępólno
Ludwiczak Stanisław	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Łuczkowski Olgierd	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Majewski Michał	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Makusch	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Malicka E.	Koło Teatralne Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo	Nakło
Marciniak Franciszek	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Masiak L.	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Modrzyński	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Mroczek Jan	chór „Harmonia”	Nakło
Mróz Florian	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Mróz Władysław	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem	Mrocza

	św. Cecylii	
Murach Franciszek	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Nakło
Musielak	chór „Harmonia”	Nakło
Mystkowski Mieczysław	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Nawrocka	Koło Teatralne Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo	Nakło
Nawrocki Bronisław	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Nierzwicki Bronisław	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Nowak Stanisław	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Nowakówna Maria	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Ossowski Franciszek	Koło Teatralne Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo	Nakło
Pajzderski Antoni	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Pfugradtówna M	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Piechota Andrzej	Męski Chór Kościelny św. Andrzeja Boboli parafii św. Wawrzyńca	Nakło
Piosik Bolesław	Towarzystwo Śpiewu „Halka	Wyrzysk
Piotrowski Leon	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Płaczkówna M.	uniwersytet ludowy	Orzełek
Poklękowski Leonard	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Późniak	chór „Harmonia”	Nakło
Prus	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Przybylski	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Pufal Klemens	Chór Kościelny św. Andrzeja Boboli parafii	Nakło
Pufal	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Raczyńska Maria	Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet	Mrocza
Raczyński	Koło Miłośników Sceny	Mrocza
Rajs Bernard	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Ratajczyk	chór „Harmonia”	Nakło
Rosiński Bernard	Towarzystwo Śpiewacze „Dzwon”	Sypniewo
Ruta Jan	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Rybarczyk Cezary	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Rybiańska	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Saganowska	Czytelnia dla Kobiet	Nakło

Schmidt Józef	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Schubert Florian	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Siewiertówna	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Siwek	Koło Teatralne „Kordian”	Nakło
Siwkowski Franciszek	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Skibowa Aniela (z domu Nowak),	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Skupniewicz	Męski Chór Kościelny św. Andrzeja Boboli parafii św. Wawrzyńca	Nakło
Skupniewiczówna	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Sowińska	Czytelnia dla Kobiet	Nakło
Stejkówna	Koło Teatralne Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo	Nakło
Szwajkowska	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Szwajkowska Aniela	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Średziński Klemens	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło
Talkowski Jan	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia”	Więcbork
Tetka August	Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii	Mrocza
Walerian Samberger	Biblioteka Koła Ligi Morskiej i Kolonialnej	Wyrzysk
Wegnerówna H.	Koło Teatralne Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo	Nakło
Wierzewski Antoni	Męski Chór Kościelny św. Andrzeja Boboli parafii św. Wawrzyńca	Nakło
Wisstock	Towarzystwo Śpiewu „Halka”	Wyrzysk
Zbylut Mieczysław	Towarzystwo Tomasza Zana	Nakło

Załącznik 11: Nauczyciele krajeńscy w okresie międzywojennym (zatrudnieni w szkołach katolickich, mieszanych, wydziałowych, bez Gimnazjum w Nakle) ⁶⁰

Nazwisko, imię	Miejscowość
Affelt Walerian	Więcbork
Ajtner Edmund	Publiczna Szkoła Doksztalająca w Mroczy
Andrzejewska	Fanianowo
Banaszek Józef	Kruszki
Bandura Ludwik	Tuchola, Orle, Wiele
Barańkowski	kierownik szkoły w Nakle
Basendowski	Dąbrówka
Bednarkówna Zofia	Osiek, Dobrzyniewo
Berndtówna Helena	Więcbork
Białatówna Władysława	
Bobowska Waława	Nakło
Bobrowski	Łobżenica
Boetcher F.	kierownik szkoły we Włociborzu
Bredy Rudolf	Szynwałd
Bronka Wincenty	Więcbork, Lutówko
Bruchwalski Alojzy	Lubcza
Bruchwalski Władysław	kierownik szkoły w Orzełku
Bruska Anna	Sępólno
Cegielski	Stare
Chelmecki Tadeusz	Brzostowo
Chudzińska Zofia	
Chylewska	Kamień
Cygański	Kościerzyna
Czarnowska Maria	Runowo
Dabryczowa Zofia	Nieżychowo
Depta Stanisław	kierownik Publicznej Szkoły Doksztalującej w Mroczy
Derus Ignacy	Rogalin
Dobrucki Jan	Suchary
Dolewski Leon	
Dombek Franciszek	Białośliwie
Dorsch P.	kierownik szkoły w Lutowie
Drychtówna Maria	Małocin
Dzierła Jan	Nakło, Fanianowo
Elas Antoni	Wałdowo
Fabiszak	Mrocza
Falczyńska Helena	Nakło
Fąs Leokadia	Liszkowo

⁶⁰ Podstawowa dokumentacja: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Wyrzysku, 1919-1939, sygn. 325, sygn. 326, sygn. 327, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 168, „Gazeta Sępoleńska”, nr 3, 10 stycznia 1928 r., Kronika Szkoły w Witosławiu, lata 1919-1939, Kronika Szkoły w Sępólnie, „Wiadomości Krajeńskie”, nr 23, 9 czerwca 1995 r. Lista nie jest pełna, m.in. z powodu nieczytelnych zapisów w archiwaliach. Zachowałem oryginalną pisownię nazw miejscowych.

Fąs Monika	Radzicz
Fohs Karol	Teklanowo
Frelichowski Franciszek	Trzemiętowo, Fanianowo
Friedrich G.	kierownik szkoły w Peperzynie
Fryderówna Maria	Olszewka
Gapiński Aleksy	Nakło, Paterek
Gapiński Julian	dyrektor szkoły w Mroczy w latach 1933-39
Gierdowska	Sępólno
Gill Edward	Wyrzysk
Głowania Henryk	Wierzchucin Król., Luchowo
Głowania Maria	Wierzchucin Król., Luchowo
Godlewski	Broniewo, Runowo
Gozdowska	Sępólno
Górecka Anna	Mrocza
Górna Helena	Nakło
Górna Maria	Krukówko
Górska Anna	Białośliwie, Mrocza
Groth Józef	Sępólno
Grudzińska Zofia	Mrocza, Łobżenica
Grzebień Apolinary	kierownik szkoły w Jastrzębcu
Grzywacz	kierownik szkoły w Sypniewie
Gulanka Stefania	Wyrzysk
Gunert Franciszek	Płoskowo, kierownik szkoły w Dużej Cerkwicy
Heller Jan	Bąkowo
Hinc Józef	Zakrzewek
Hoppe Sylwester	
Ichmantówna Klara	Lutowo
Jankowski Ignacy	Piesno
Janowiczówna Janina	
Januchowski Franciszek	Dębówko Nowe
Jauch Paweł	kierownik szkoły w Sitnie
Jurek Władysław	Polichno Wieś
Kaczmarek Alojzy	Bnin, Trzeciwnica
Kaja Wiktor	kierownik szkoły w Miasteczku
Kalinowski Paweł	kierownik szkoły w Sępólnie
Kamiński Bolesław	Nakło
Kasprzak Franciszek	Więcbork
Kielpikowski T.	Zalesie
Klinger Jan	Witkowo
Klork Ludwik	Dąbrówka
Klubiński Tadeusz	
Kłodziński Bolesław	Stare
Knichówna Pelagia	Wyrzysk
Koczorowska	Kościerzyna
Konek Marian	Wiktorowo
Korczyńska Stanisława	Nakło, Runowo
Korda Kazimierz	Wilkowo, kierownik szkoły w Wałdowie
Król Edward	Osiek, Łobżenica

Kruczek Józef	Szczerbin
Kryza Bronisław	Lutowo
Krzyżan Helena	Mrocza
Krzyżanówna Gertruda	Runowo, Kosowo
Kuliński	Łobżenica
Kulpa Stanisław	Wytrogoszcz
Kutzner Józef	Łobżenica
Lachówna Kardula	Glesno
Lutomski Ludwik	Śmielin
Łesińska	Łobżenica
Łososiówna Władysława	Osiek
Maciejczakówna Helena	Nakło
Maciejewski Alfons	Nakło
Maik Antoni	kierownik szkoły w Witosławiu
Majkowska Stefania	Mrocza
Malicki Marcelli	kierownik szkoły w Mroczy w latach 1920-33
Malicki Marian	Mrocza
Meierhofer Jan	Nowy Dwór
Meyer Katarzyna	Radzież
Minczykowski Paweł	Kościerzyna
Modrakowski Brunon	Białośliwie
Musiał Albert	Wyrzysk
Musolf A.	kierownik szkoły w Kamieniu
Myszkowski Bernard	kierownik szkoły w Komierowie
Myśliwiec Franciszek	Witosław
Nawrotówna Helena	Luchowo
Nehling Anna	Wysoka Mała
Nowacki Stanisław	Łobżenica
Nowakówna Helena	Nakło
Nowakówna Krystyna	Sadki
Nowicka Barbara	Białośliwie, Koronowo
Nowicki Wincenty	Wyrzysk
Olechniewiczówna	Sępólno
Orzechowski Bolesław	Wyrzysk
Paprzycki Edmund	Mrocza
Pierzyński Feliks	kierownik szkoły w Płociczu
Piniecki Tadeusz	Mrocza
Piotrowska Halina	Więcbork
Pirzyński	Płocicz
Piszczek Czesław	Dębówko-Nowe, Wysoka Osada
Płaczek H.	Dębiny
Ratajczak Franciszek	Dębówko-Nowe
Rochoń Edward	inspektor szkolny w Sępólnie
Rogaacka Stanisława	Białośliwie
Rosiński Bernard	kierownik szkół w Lutówku i Sypniewie
Rydelek Roman	Przepałkowo
Ryngwalska M.	Sośno
Rytlewski Wiktor	Byszewo, Tonin

Rzekiecka Gabriela	Dźwierszno
Schmidt Edmund	Mrocza, Łobżenica
Schultz Alfons	kierownik szkoły w Sepólnie
Schultz Augustyn	kierownik szkoły w Dąbrówce
Schulz Paweł	Obkas
Skoczylas Paweł	kierownik szkoły w Sikorzu
Skoracka Irena	Nakło
Skoraczewska Czesława	Niezychowo
Smolarz Marian	Wyrzysk
Sowiński Józef	inspektor szkolny w Sepólnie
Sromalkówna Ewa	Łobżenica
Stachowiczówna Rozalia	Mrocza
Stejka Helena	Mrocza
Szlagowski Stefan	Jeleń
Szlązak Felicja	Glesno, Luchowo
Szorski Wincenty	Bnin
Szufrażanka Eleonora	Mrocza, Bydgoszcz
Szumińska Cecylia	Łobżenica, Nakło
Szydłarska L.	Zakrzewska Osada
Szymańska Janina	Nakło, Chodzież
Śliwiński Julian	kierownik szkoły w Niechorzu
Święcicka Irena	Płocicz
Tafelska Maria	Łódź
Timm Józef	Jadwiżyn
Tomaszewski Andrzej	Małocin, Broniewo
Tomaszówna Elżbieta	Paterek
Tszan Władysław	Jeziorki Zabartowskie
Tybiszewski Marian	Walentynowo, Łobżenica
Warmbiera Franciszek	Nakło, Bydgoszcz
Warsiński Leon	Konstantynowo
Warynkier Franciszek	Nakło
Wawrocki Władysław	Miasteczko
Weberówna Elżbieta	Nakło
Wenda Stanisław	
Węsierski Jan	Lutówko
Wiatrówna	Wysoka
Wojciechowski Kazimierz	Dębówko-Nowe, Młotkowo
Wojciechowski Leon	Jeziorki, Bydgoszcz
Wojnarowska Stefania,	
Wolak	kierownik szkoły w Kamieniu
Zabielski Alfons	Osiek
Zakrzewski Bernard	kierownik szkoły w Więcborku
Zech Gustaw	Bąkowo
Ziarnek Władysław	Dźwierszno
Zięty Franciszek	Bługowo
Zimmermann Franciszek	Jazdrowo
Zwierzyńska Pelagia	Łobżenica
Żabilski Alfons	Osiek

Żmich Jan	Sadki
Żuchowska	Sadki

Załącznik 12: Dyrektorzy i nauczyciele Gimnazjum (Liceum) w Nakle w okresie międzywojennym⁶¹

Dyrektorzy Gimnazjum w Nakle (okres międzywojenny)		
Dane	Lata	Elementy biografii
Jan Augustyński	1920-1923	Przed I wojną światową dyrektor gimnazjum w Sanoku. W czasie wojny organizator szkolnictwa polskiego dla uchodźców w Czechach i w Salzburgu. Pierwszy polski dyrektor gimnazjum w Nakle. W latach 1923-25 p.o. dyrektora gimnazjum w Grudziądzu. Od 1925 r. dyrektor Gimnazjum Polskiej Macierzy Szkolnej w Gdańsku. Autor licznych publikacji na temat polityki i wychowania, zamieszczanych w prasie pomorskiej. Zmarł w Warszawie w 1943 r.
Zygmunt Polakowski	1923-1930	Ur. w Nowosiólkach pod Przemyślem. Absolwent filologii polskiej i klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego. W latach 1909-1923 polonista w gimnazjum w Złoczowie i Śremie. Od 1930 r. dyrektor gimnazjum klasycznego w Bydgoszczy. Znany z działalności patriotycznej, aktywny członek Związku Zachodniego. Aresztowany przez Niemców jesienią 1939 r., zamordowany w Dolinie Śmierci w Fordonie.
Roman Gierczyński	1931-1934	Uczył j. łacińskiego i propedeutyki filozofii.
Franciszek Kerner	1934-1939	Ur. 5.08.1882 r. w Łasinie. Absolwent gimnazjum w Chełmnie, odbył studia na uniwersytecie w Królewcu (filozofia), w Berlinie i Gryfii (fizyka, chemia, matematyka). W latach 1921-1934 zastępca dyrektora gimnazjum w Grudziądzu.

Nauczyciele Gimnazjum w Nakle (okres międzywojenny)		
Nazwisko, imię	Nauczany przedmiot, funkcja	Elementy biografii
Augustyński Jan	łacina, greka, dyrektor w latach 1920-23	Ur. 1.02. 1878 r. w Odporyszewie, szkoła w Tarnowie, studia filozoficzne w Krakowie i we Lwowie, od 1905 r. w szkolnictwie średnim, ⁶² przed I wojną światową dyrektor gimnazjum w Sanoku, w czasie wojny organizator szkolnictwa polskiego w Czechach i w Salzburgu, pierwszy polski dyrektor gimnazjum w Nakle, twórca biblioteki szkolnej, w latach 1923-25 p.o. dyrektora gimnazjum w Grudziądzu, od 1925 r. dyrektor Gimnazjum Polskiej Macierzy Szkolnej w

⁶¹ Znanińska J., Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle n/Not. w latach 1876-1976, Nakło 1990.

⁶² Podgóreczny J., Niepospolici ludzie Kujaw i Pomorza, op. cit., s. 30.

		Gdańsku, autor publikacji na temat polityki i wychowania zamieszczanych w prasie pomorskiej, zmarł w Warszawie w 1943 r.
Bejerlein Antoni	ks. prefekt religia	Przybył z Leszna, rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1923 r., odszedł w latach 1926-28.
Birkenmajer Wincenty	j. polski	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1928 r., społecznik, animator szkolnego życia kulturalnego, taternik, zginął w Tatrach w 1933 r.
Borucki Konstanty	matematyka, fizyka	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1923 r.
Chodorow Kazimierz	j. francuski	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1927 r.
Chojnacki Kzimirz	ksiądz prefekt religia	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum po 1932 r., więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Cieśla Franciszek	rysunki, roboty ręczne	Absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1931 r., projektant tablicy pamiątkowej ku czci uczniów poległych w I wojnie światowej, zamordowany przez Niemców jesienią 1939 r. w Osowej Górze.
Drabiński Julian	j. polski, matematyka, historia	Rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w 1920 r.
Faczyński Marian	rysunki, prace ręczne, harcerstwo	Absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, artysta malarz, rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1921-22, twórca obrazu Bolesława Krzywoustego - patrona szkoły, projektant głównej bramy nakielskiego cmentarza oraz grobowca powstańców wielkopolskich, zmarł na zesłaniu w Kazachstanie w czasie II wojny światowej.
Fedkowicz Anna	historia, geografia, j. francuski, biblioteka	Rozpoczęła pracę w gimnazjum nakielskim w 1927 r.
Fiebig Antoni	j. francuski, samorząd, komendant drużyny harcerskiej	Absolwent Uniwersytetu Poznańskiego, rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w roku szkolnym 1931-32, przed wojną przeniósł się do Gimnazjum Humanistycznego w Bydgoszczy, komendant hufca harcerskiego, zamordowany jesienią 1939 r. w Dolinie Śmierci w Fordonie.
Gapiński Czesław	matematyka, śpiew, język niemiecki, chór szkolny, z-ca dyr.	Rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, w czasie II wojny światowej zbiegł z transportu do obozu koncentracyjnego.
Gierczyński Roman	łacina, propedeutyka filozofii, dyrektor w latach 1931-34	
Giżyński Kazimierz	filologia klasyczna	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1923 r.
Grzybówna	historia, geografia	W gimnazjum nakielskim od 1.09 do 25.11. 1924 r., odeszła

Janina	fia, j. francuski	do Poznania
Ichnowski	łacina, harcerstwo	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum po 1932 r.
Jentsch Józef	j. niemiecki	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1931 r.
Kamiński Fe- liks	łacina	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1938 r.
Kotarska Ma- ria	j. polski, j. nie- miecki, historia	Rozpoczęła pracę w nakielskim gimnazjum w 1931 r.
Krajewski Lu- dwik	j. francuski	W nakielskim gimnazjum od marca do czerwca 1928 r.
Kula	matematyka	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum po 1932 r.
Lauferski An- toni	historia	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1936 r., badacz dziejów Krajny, zmobilizowany w czasie kampanii wrześniowej (oficer artylerii), zginął 17 września 1939 r. w Warszawie.
Leitgeber Zdzisław	j. polski	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1923 r. Odszedł do Brześcia w latach 1926-28.
Łazarewicz Wiktor	j. polski, geogra- fia, historia	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w r. szk. 1922-23, w tym samym roku odszedł na urlop zdrowotny.
Łącki Wincenty	matematyka, fizyka, biblioteka nauczycielska, skarbnik koła Komitetu Floty Narodowej	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w latach 1926-28, wybitny matematyk, po wojnie pracownik naukowy Instytutu Pedagogiki Ministerstwa Oświaty i Wychowania, współautor prac naukowych z zakresu geometrii i algebry.
Mager	matematyka, harcerstwo	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum po 1932 r.
Malikowska Maria	j. polski	Rozpoczęła pracę w nakielskim gimnazjum w 1927 r. Rok później odeszła do do gimnazjum w Chocieży.
Marciniak Franciszek	historia, geogra- fia, j. niemiecki, harcerstwo, klub piłkarski	Rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1921-22, powstaniec wielkopolski, współautor wydanej w 1926 r. monografii „Krajna i Nakło”, w czasie II wojny światowej więziony w obozie w Mauthausen.
Mazerant Ma- rian	fizyka	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum po 1932 r.
Mindak Jan	historia, j. polski, matematyka	Rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w 1920 r.
Monkiewicz Kazimierz	matematyka, fizyka	Uprzednio dyrektor gimnazjum w Mińsku, rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, w 1921 r. przeniósł się na Wileńszczyznę.
Niedbalska Maria	j. polski, francu- ski, angielski, niemiecki	Rozpoczęła pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, odeszła w r. szk. 1922-23 do Gniezna.
Nowakowska	język francuski,	Rozpoczęła pracę w nakielskim gimnazjum w 1928 r.

Łucja	czytelnia	
Nowosielska Julia	matematyka, fizyka, propedeutyka filozofii	Pracowała w gimnazjum nakielskim w r. szk. 1924.
Patyk Bronisław	matematyka, fizyka	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1927 r., odszedł pół roku później.
Polakowski Zygmunt	język polski, historia, dyrektor w latach 1920-30.	Ur. w Nowosiólkach pod Przemyślem, absolwent filologii polskiej i klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego, w latach 1909-1923 polonista w gimnazjum w Złoczowie i Śremie, od 1930 r. dyrektor gimnazjum klasycznego w Bydgoszczy, członek Związku Zachodniego, aresztowany przez Niemców jesienią 1939 r., zamordowany w Dolinie Śmierci w Fordonie.
Pułczyńska Zofia	przyroda, higiena, matematyka	Przybyła z Nowego Sącza, rozpoczęła pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1921-22
Pułczyński Władysław	łacina, greka, historia, klub wioślarski, orkiestra gimnazjalna	przybył z Nowego Sącza, rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21.
Szapowska Wanda	j. francuski	Przybyła z Petersburga, rozpoczęła pracę w nakielskim gimnazjum w r. szk. 1922-23, odeszła w latach 1926-28.
Szczurkiewicz Jan	fizyka, matematyka, orkiestra gimnazjum	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w r. szk. 1925-26.
Szczurkiewicz Łucja	j. francuski,	Odeszła do Krotoszyna w 1931 r.
Szukalski Alfons	ks. prefekt, religia, łacina, historia	Rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w 1920 r., odszedł w 1923 r.
Szulisławska Elżbieta	przyroda, matematyka	Rozpoczęła pracę w gimnazjum nakielskim w 1920 r.
Ślęczkówna Irena	j. polski, francuski	Rozpoczęła pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, odeszła w r. szk. 1922-23 do Poznania.
Średziński Klemens,	ksiądz, religia, propedeutyka filozofii, j. niemiecki, Sodaliczja Mariańska	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1928 r., odszedł w 1932 r. do gimnazjum klasycznego w Bydgoszczy.
Topolski Aleksander	matematyka, fizyka, przyroda	Rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, w roku szk. 1923-24 p.o. dyrektora gimnazjum, w 1924 r. odszedł na stanowisko dyrektora Seminarium Nauczycielskiego w Prużanie.
Torka Walenty	matematyka, przyroda, historia, śpiew, gimnastyka	Pracował w nakielskim gimnazjum przed I wojną światową, kontynuował pracę w gimnazjum nakielskim w 1920 r., wkrótce przeszedł do szkolnictwa niemieckiego.
Wachowicz Czesław	ćwiczenia cieleśne, klub wioślarski	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1930 r., w czasie II wojny światowej więzień oflagu Murnau, w latach 1950-70 dyrektor gimnazjum w Nakle.

Walkowski Witold	ksiądz, religia, Solidacja Ma- riańska	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1932 r.
Wełniak Józef	matematyka	Rozpoczął pracę w nakielskim gimnazjum w 1933 r., po wojnie pracownik naukowy i dziekan Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku.
Wiśniowski Bronisław	j. polski, łacina, greka	Z Wągrowca, rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w 1920 r., odszedł w r. szk. 1922-23 do Jarosławia.
Wotkówna Maria	historia, geogra- fia	Przybyła z Jasła, rozpoczęła pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, odeszła w r. szk. 1922-23 do Lwowa.
Zawirowski Józef	j. polski, łacina, greka	Przybył z Jasła, rozpoczął pracę w gimnazjum nakielskim w roku szk. 1920-21, w r. szk. 1922-23 odszedł do Ostrowa.

Załącznik 13: Prasa krajeńska w okresie międzywojennym (wydawcy, redaktorzy, literaci, współpracownicy)

Nazwisko, imię (pseudonim)	Redakcja	Działalność
Balcer Józef	„Głos Krajny”	publicystyka edukacyjna
Bojarska Stefania	„Gazeta Sępoleńska”	współpraca z redakcją
Br. Tolek	„Głos Krajny”	poeta
Geppert Ignacy	„Głos Krajny”	publicysta, historyk
Glatzel	„Głos Krajny”	publicysta, historyk
Górski Franciszek	„Głos Krajny”	prozaik
Kasprowicz Maksymilian	„Gazeta Sępoleńska”	właściciel, wydawca, redaktor naczelny
Kierska Hanna	„Głos Krajny”	publicystyka edukacyjna
Koszutski Jan	„Gazeta Sępoleńska”	sekretarz naczelny, publicysta
Kukła Bronisław	„Głos Krajny”	felietonista, poeta
Łowiński	„Gazeta Sępoleńska”	sekretarz naczelny, publicysta
Malicki Waław	„Głos Krajny”	właściciel, wydawca, redaktor naczelny
Męski Hieronim	„Głos Krajny”	publicysta, poeta, prozaik
Mir.	„Głos Krajny”	felietonista, poeta, prozaik
Ostrowski Józef	„Głos Krajny”	publicysta
Raczyński	„Głos Krajny”	publicystyka edukacyjna
Reda L.	„Głos Krajny”	publicystyka edukacyjna
Różycki Miś	„Głos Krajny”	poeta
Wyjan Brański	„Głos Krajny”	poeta

Załącznik 14: Działacze polskich partii i stowarzyszeń na Krajnie w okresie międzywojennym⁶³

Nazwisko i imię	Rodzaj aktywności	Miejsce zaangażowania
Adamski Seweryn	Związek Strzelecki „Strzelec”	Suchary
Affeld Walerian	Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej	Więcbork
Ambroziak	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatu wyrzyskiego
Andryszak Jan	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Mrocza
Bajgerowicz Józef	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Balcerek Franciszek	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Mała Cerkwica
Bąkowski Teodor	Związek Inwalidów Wojennych, Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Bejgerowicz Józef	Koło Przyjaciół Związku Strzeleckiego	Wyrzysk
Berendt Adolf	Związek Strzelecki „Strzelec”	Suchary
Berndt Franciszek	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Bernecki Edmund	Koło Przyjaciół Związku Strzeleckiego	Wyrzysk
Błaszak Kazimierz	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Błaszczński Stanisław	Polski Związek Zachodni, Obóz Zjednoczenia Narodowego	Wyrzysk
Błażejowski Władysław	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk

⁶³ Podstawowa dokumentacja: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sepólnie, sygn. 202: Towarzystwo Powstańców i Wojaków na Krajnie.

„Dziennik Bydgoski”, nr 28, 4 lutego 1908.

Gazeta Sepoleńska”, nr 4, 12 stycznia 1928.

„Gazeta Sepoleńska”, nr 6, 17 stycznia 1928.

„Gazeta Sepoleńska”, nr 8, 21 stycznia 1928.

„Gazeta Sepoleńska”, nr 15, 7 lutego 1928.

„Gazeta Sepoleńska”, nr 25, 1 marca 1928.

„Głos Krajny”, nr 5, 16 stycznia 1932.

„Głos Krajny”, nr 6, 20 stycznia 1932.

„Głos Krajny”, nr 9, 30 stycznia 1932.

„Głos Krajny”, nr 64, 9 lipca 1932.

„Głos Krajny”, nr 22, 17 marca 1934.

„Głos Krajny”, nr 7, 23 stycznia 1937.

Dzieje Wyrzyska, praca zbiorowa pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1999.

Chwaliszewski R., Z patriotycznych tradycji Wyrzyska, Towarzystwo Przyjaciół Wyrzyska, Wyrzysk 1987.

Więcbork, szkic monografii miasta, praca zbiorowa pod redakcją W. Jastrzębskiego, L. Polana, Więcbork 1993.

Dzieje Sepólna i okolic, praca zbiorowa pod red. W. Jastrzębskiego, Bydgoszcz 1974.

Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolicy, praca zbiorowa pod red. J. Danielewicz, Nakło 1990. Mietz A., Pakulski J., Łobżenica, portret miasta i okolicy, Łobżenica-Toruń 1993. Mrocza. Z dziejów miasta i gminy, praca zbiorowa pod red. B. Rogalskiego, Bydgoszcz 1993. Znanińska J., Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle n/Not. w latach 1876-1976, Nakło 1990.

Błoch Marceli	Narodowa Partia Robotnicza	zarząd powiatowy w Sępoleńskim
Bniński	Liga Kolonialna i Morska	Samostrzel
Bobka	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Bobrowski	Liga Kolonialna i Morska	Łobżenica
Borucki Jan	Stronnictwo Narodowe	Wyrzysk
Bracka Jan	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Bratkowski Wincenty	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Budnik Bernard	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Białośliwie
Burettowa Maria	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Chille Karol	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Cholewa Emil	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Chrzan Franciszek	Narodowa Partia Robotnicza, Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Ciepluch Franciszek	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Ciepluch Antoni	Związek Strzelecki „Strzelec”	Suchary
Ciszewski Franciszek	Narodowa Partia Robotnicza	Wałdowo
Cyprych Feliks	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Białośliwie
Czeszewski Kazimierz	Stronnictwo Narodowe	Drażno
Dakowski Józef	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Dąbrowski	Stronnictwo Narodowe	Kamień
Deja Jan	Narodowa Partia Robotnicza	Wałdowo
Dobrasz Jan	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Dobrucki Jan	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Małocin
Dola Józef	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Dombek	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Drogoś Stanisław	PSL „Piast”	Kamień
Droszcz Zdzisław	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatowy Wyrzysk
Dudek Jan	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Dueskau Aleksander	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Eckert	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Fabiszak	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Flora Leon	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Mała Cerkwica
Fojut Aleksander	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Forbot Władysław	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Gapiński Julian	Związek Strzelecki „Strzelec”, Liga Ko-	Mrocza

	lonialna i Morska	
Gindera Antoni	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wiele
Gliszczyński Aleksander	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Gonia Ignacy	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Grabowski	Stronnictwo Narodowe	Sypniewo
Graczyk Narcyz	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Grochowski Mieczysław	Liga Kolonialna i Morska	Nakło
Grochowski Zenon	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Groszyk Władysław	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Grzelka Bolesław	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Guliński	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Guzek Leon	Obóz Zjednoczenia Narodowego	Wyrzysk
Harmaciński Józef	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wiele
Harp Franciszek	Narodowa Partia Robotnicza	Sośno
Heldt Jan	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Sypniewo
Hinz Antoni	PSL „Piast”	Sępólno
Hoffman Waław	Obóz Zjednoczenia Narodowego	Wyrzysk
Jagodziński Franciszek	Związek Inwalidów Wojennych, Liga Kolonialna i Morska	Wyrzysk
Jagodziński Józef	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Jagodziński Waław	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Janicki Henryk	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Jankowski	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Jankowski Antoni	Liga Kolonialna i Morska	Wyrzysk
Janus Antoni	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Januszewski Józef	Polski Związek Zachodni, Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Januszewski Stanisław	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Mrocza
Janużyk Stanisław	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Jasiczek Wojciech	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Jasińska Joanna	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Wyrzysk
Kabat Stanisław	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Kapsa Piotr	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Mrocza
Karpiewski Piotr	Koło Przyjaciół Związku Strzeleckiego	Wyrzysk
Kaszyński Marian	Polski Związek Zachodni, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Kledzik Franciszek	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk

Koczorowski Karol	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Broniewo
Koczorowski Maciej	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Witosław
Kołodziejczyk	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Korda	Koło Floty Narodowej	Wałdowo
Kościerski Kazimierz	Strzeleckie Bractwo Kurkowe, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Kośny Paweł	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wiele
Kowalski Jan	Strzeleckie Bractwo Kurkowe, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Kowalski W.	Towarzystwo Powstańców i Wojaków, Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Kowalski Waclaw	Polski Związek Zachodni, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Kozłowski Waclaw	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Koźlikowski Antoni	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Kryza Józef	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Kucharski Franciszek	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Kukrzycki	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatu wyrzyskiego
Kulczyk Władysław	Koło Floty Narodowej	Wałdowo
Kunz Ambroży	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Mała Cerkwica
Kwaśnik Feliks	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Kwicha Jan	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Białośliwie
Lejko Władysław	Polski Związek Zachodni,	Wyrzysk
Leszczok Alfons	Polski Związek Zachodni, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Leśniak	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Sypniewo
Lindecki Piotr	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Lisowski Bronisław	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Karnowo
Lupa Franciszek	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Łabędź Jan	Towarzystwo Powstańców i Wojaków, Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Maik Antoni	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Witosław
Malicki Marceli	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Mrocza
Masiak Aleksy	Chrześcijańska Demokracja	Więcbork
Mechliński Jan	Narodowa Partia Robotnicza	zarząd powiatowy w Sępoleńskim
Michałek Roman	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Miłaczewski Wincenty	Związek Strzelecki „Strzelec”	Miasteczko

Miłaszewski Wal	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatu wyrzyskiego
Misiak Jan	Polski Związek Zachodni, Związek Harcerstwa Polskiego	Wyrzysk
Misiorek Andrzej	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wiele
Młodzianowski	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Mała Cerkwica
Młodzik Franciszek	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Więcbork
Musiał Marian	Stronnictwo Narodowe	Wyrzysk
Najdoch Tomasz	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Nalewaja Ignacy	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Napierałówna Irena	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Naskręt Antoni	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Nawrocki Bronisław	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Nawrocki Bronisław	Strzeleckie Bractwo Kurkowe, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Niedźwiecki Wacław	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Niemczyk Franciszek	Związek Inwalidów Wojennych	Sępólno
Nowacki Czesław	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Nowak Józef	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Nowakowski	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Nowicki Włodzimierz	Stronnictwo Narodowe	Mrocza
Ochocki Antoni	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Białośliwie
Ogryczak Jan	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Okińczyc Witold	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Wyrzysk
Orlikowski Leon	Obóz Zjednoczenia Narodowego	Wyrzysk
Orliński Jan	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Orliński Jan	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Osesek Andrzej	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Pajzderski Antoni	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Mrocza,
Pajzderski Władysław	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Mrocza
Panek Piotr	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Anieliny
Piorunowski Józef	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Piorunowski Leszek	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Plewa Franciszek	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Białośliwie
Polcyn Kazimierz	Koło Przyjaciół Związku Strzeleckiego	Wyrzysk
Polewczyński Wojciech	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Prądyński	Obóz Zjednoczenia Narodowego	Skarpa

Prusak Anastazy	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Witosław
Przewoźniak Michał	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Przybylak Jan	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Przybysz A	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Retmański Aleksander	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Sępólno
Rewoliński Józef	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Rochowiak Marcin	Stronictwo Narodowe	Mrocza
Rohde Jan	Obóz Zjednoczenia Narodowego, Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Romiński Józef	Polski Związek Zachodni, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Rostek Jan	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatu wyrzyskiego
Rybarczyk	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Rybka Roman	Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej	Wałdowo
Rzecznyk Ignacy	Związek Strzelecki „Strzelec”	Suchary
Samberger Walerian	Liga Kolonialna i Morska	Wyrzysk
Schmidt Józef	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Schroedter	Związek Strzelecki „Strzelec”	Łobżenica
Schulz	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Schwangler Władysław	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Senski	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wałdowo
Siejek Stanisław	Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe	Łobżenica
Skalski Kazimierz	Stronictwo Narodowe	Rajgród
Skarbak-Malczewski Józef	Stronictwo Narodowe	Mrocza
Skrzypczak Leon	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wiele
Skrzypiński F	Liga Kolonialna i Morska, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk
Sławiński	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatu wyrzyskiego
Smukowski Wacław	Polski Związek Zachodni, Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Sobieszczyk Antoni	Obóz Zjednoczenia Narodowego, Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Wyrzysk
Sobieszczyk Paweł	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Sobieszczyk Piotr	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Stasiński Bogdan	Koło Przyjaciół Związku Strzeleckiego, Liga Kolonialna i Morska	Wyrzysk

Stojaczyk Kazimierz	Stronnictwo Narodowe	Mrocza
Szałkowski Waław	Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe	Łobżenica
Szumiński Adam	Związek Inwalidów Wojennych	Kamień
Ścisłowski Alojzy	Stronnictwo Narodowe	Kamień
Trojanowski Erwin	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Wachholc Karol	Narodowa Partia Robotnicza	Wyrzysk
Wańkowiak	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Sypniewo
Wawrzyniak Antoni	Związek Strzelecki „Strzelec”	Wyrzysk
Weder Stanisław	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Mała Cerkwica
Wicherski Stanisław	Związek Powstań Narodowych	Wyrzysk
Wilamowski Jan	Chrześcijańska Demokracja	Więcbork
Wilhelmi Konrad	Stronnictwo Narodowe	Mrocza
Wizła Szczepan	Związek Inwalidów Wojennych	Wyrzysk
Włodarek	Polski Związek Zachodni	Polanowo
Wojciechowski Franciszek	Związek Inwalidów Wojennych	Więcbork
Wojciechowski Michał	Narodowa Partia Robotnicza	Komierowo
Wojewoda Waław	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Wolfer Leon	Strzeleckie Bractwo Kurkowe	Sępólno
Woźna Zofia	Koło Przyjaciół Związku Strzeleckiego	Wyrzysk
Wrycza Józef	Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Nakło
Wysocki Łucjan	Związek Strzelecki „Strzelec”	Suchary
Zaremski	Liga Kolonialna i Morska	Mrocza
Zenkerówna Cecylia	Polski Związek Zachodni	Wyrzysk
Ziarnek Władysław	Związek Strzelecki „Strzelec”	Suchary
Zieliński Edward	Związek Strzelecki „Strzelec”	zarząd powiatu wyrzyskiego
Zieliński Klemens	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Kosztowo
Zygmanowski Franciszek	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	Mrocza
Żakowski Feliks	Obóz Zjednoczenia Narodowego, Towarzystwo Powstańców i Wojaków	Wyrzysk

Załącznik 15: Znani działacze harcerscy w powiecie wyrzyskim w okresie międzywojennym ⁶⁴

Adamczyk Franciszek, 2. Drużyna w Nakle
 Aleksiewicz Marta, drużynowa Drużyny im. Emilii Plater w Nakle
 Baś Tadeusz, 2. Drużyna w Nakle
 Beger Witold, zastępowy 1. Drużyny w Nakle
 Biniakowski Klemens, drużynowy 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Bonin Stanisław, 2. Drużyna w Nakle
 Borowicz Franciszek, drużynowy 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Boruta Józef, 2. Drużyna w Nakle
 Bruździński Józef, , komendant hufca
 Bzdawka Bernard, zastępowy 1. Drużyny w Nakle
 Celmer Franciszek, 2. Drużyna w Nakle
 Czapliński, 2. Drużyna w Nakle
 Ćwikła Marian, zastępowy 1. Drużyny w Nakle
 Deja Adam, 2. Drużyna w Nakle
 Deja Antoni, drużynowy 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Delestowicz Stefan, 2. Drużyna w Nakle
 Draegier Henryk, 2. Drużyna w Nakle
 Dyba Jan, 2. Drużyna w Nakle
 Dyląg Adam, 2. Drużyna w Nakle
 Dyło Leopold, 2. Drużyna w Nakle
 Dyło Władysław, 2. Drużyna w Nakle
 Fabiś Ryszard, 2. Drużyna w Nakle
 Falczyński Marian, opiekun 1. Drużyny w Nakle
 Faltyński Edmund, 2. Drużyna w Nakle
 Faltyński Jan, 2. Drużyna w Nakle
 Gasiorowski Edmund, 2. Drużyna w Nakle
 Gąsiorowski Władysław, 2. Drużyna w Nakle
 Gniateczek Bogusław, 2. Drużyna w Nakle
 Gniateczek Stefan, drużynowy 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Gutth Kazimierz, 2. Drużyna w Nakle
 Guzek Witold, 2. Drużyna w Nakle
 Haydrych Gwidon, zastępowy 1. Drużyny w Nakle
 Iwaszkiewicz T., drużynowy drużyny w Trzeciewnicy
 Jankowski Alojzy, 2. Drużyna w Nakle
 Kamińska, drużynowa Drużyny im. Emilii Plater w Nakle
 Karpiński Feliks, 2. Drużyna w Nakle, drużynowy drużyny w Paterku
 Kistowski Ignacy, 2. Drużyna w Nakle
 Kłapa Franciszek, założyciel 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Kobza Czesław, 2. Drużyna w Nakle
 Kolterman Alfons, 2. Drużyna w Nakle
 Konieczka Kazimierz, 2. Drużyna w Nakle
 Kowalski Józef, 2. Drużyna w Nakle

⁶⁴ Podstawowa dokumentacja: „Głos Krajny”, nr 27, 2 kwietnia 1932: Drużyny harcerskie w Nakle. „Wiadomości Nakielskie”, 26 kwietnia 1995: Historia II Drużyny Harcerskiej im. A. Mickiewicza w Nakle n. Not.

Kowalski Zenon, drużynowy drużyny w Paterku
 Krause Edmund, 2. Drużyna w Nakle
 Król Roman, 2. Drużyna w Nakle
 Król Stanisław, 2. Drużyna w Nakle
 Krzemkowski Feliks, opiekun 2 Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Kubiak Paweł, 2. Drużyna w Nakle
 Leon Gašiorowski, 2. Drużyna w Nakle
 Loose Franciszek, zastępowy 1. Drużyny w Nakle
 Łyczanki Zofia, zastępowa Drużyny im. Emilii Szczanieckiej w Nakle
 Makusch Zbigniew, drużynowy 3. Drużyny w Nakle
 Malicka Edyta, drużynowa Drużyny im. Emilii Plater w Nakle
 Malicki Czesław, 2. Drużyna w Nakle
 Malicki Stefan, 2. Drużyna w Nakle
 Malicki Wacław, Nakło, opiekun 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Mańkowski Marian, 2. Drużyna w Nakle
 Marciniak Franciszek, opiekun 1. Drużyny w Nakle
 Misiak Jan, Wyrzysk, komendant hufca
 Nowak Edmund, 2. Drużyna w Nakle
 Nowak Edmund, drużynowy drużyny w Paterku
 Prus Stefan, drużynowy 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Rewoliński Marian, drużynowy drużyny w Paterku
 Rybacki Ignacy, 2. Drużyna w Nakle
 Rzędkowski, Nakło, drużynowy 2. Drużyny Harcerskiej w Nakle
 Senski Edwin, drużynowy 1. Drużyny w Nakle
 Siemiński Alfred, 2. Drużyna w Nakle
 Skrzypiński F., Wyrzysk, kapelan harcerzy
 Strzyżewski Czesław, 2. Drużyna w Nakle
 Sytek Łucjan, 2. Drużyna w Nakle
 Szamlewski Bernard, 2. Drużyna w Nakle
 Szfran Władysław, 2. Drużyna w Nakle
 Szudrowicz Anna, drużynowa Drużyny im. Emilii Szczanieckiej w Nakle
 Szukaj Edmund, 2. Drużyna w Nakle
 Urbański, 2. Drużyna w Nakle
 Wawrzyniak Jerzy, 2. Drużyna w Nakle
 Węglewski Łucjan, zastępowy 1. Drużyny w Nakle
 Wegner Franciszek, 2. Drużyna w Nakle
 Wegner Jan, 2. Drużyna w Nakle
 Wesołowski Edmund, organizator drużyn w Paterku i Trzeciewnicy
 Wierzewski Wacław, 2. Drużyna w Nakle
 Wilke Aleksy, przyboczny 1. Drużyny w Nakle
 Wiśniowski Bronisław, opiekun 1. Drużyny w Nakle
 Woźnicki Zygmunt, 2. Drużyna w Nakle
 Woźny Władysław, kierownik Zrzeszenia Starszo-Harcerskiego w Nakle
 Zakrzewska, Koło Przyjaciół Harcerstwa w Nakle
 Zamor Alfons, przyboczny 1. Drużyny w Nakle

Załącznik 16: Organizacje niemieckie na Krajnie w okresie międzywojennym⁶⁵

Najważniejsze organizacje niemieckie w powiecie wyrzyskim		
Nazwa	Czołowi działacze	Uwagi
Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitenrechte (Związek Niemczyzny dla Ochrony Praw Mniejszości)	Waldemar Jenner Oskar Schädler	Rozwiązany przez władze polskie w 1932 r. „za stanowisko rewizyjne”.
Deutscher Einheitsblock (Blok Jedności Niemieckiej)		Rozwiązał się w 1934 r.
Deutsche Vereinigung (Zjednoczenie Niemieckie)	prezes: Feodor Seelert, sekretarz: Fritz Baehr	Powstało w 1934 r. po rozwiązaniu Deutschtumsbundu. Ugrupowanie ponadpartyjne Niemców w Polsce. W jego skład weszły Jugendgruppen (grupy młodzieżowe).
Jungdeutsche Partei (Partia Młodoniemiecka)	Hans Ramm, Erich Spitzer Rudolf Krüger, Walter Wegner	W 1937 r. siedzibę powiatową przeniesiono z Wysokiej do Wyrzyska. Wyraźne ukierunkowanie nazistowskie.
Wirtschaftsverband Städtischer Berufe (Związek Gospodarczy Zawodów Miejskich)	Władze lokalne w latach 1932-33: prezes Waldemar Jenner, sekretarz Fritz Baehr, skarbnik Paul Lenz	40 członków w Wyrzysku.
Deutscher Handwerkerverein (Niemiecki Związek Rzemieślników)	Reinhold Roprecht, Enrich Bohm, Fritz Baehr, Paul Lenz	W 1928 r. 29 członków.
Schulverein (Związek Szkolny)	Erich Kunz, Erwin Stephan, Waldemar Jenner	
Niemiecka Rada Szkolna	pastor Robert Wehrheim, dyr. Szkoły Gustaw Angelande Oskar Bauer, Erich Lück, Wilhelm Kron, Paul Sturzel, Karl Krieger, August König	Opieka nad niemiecką szkołą powszechną w Nakle.
Wanderbücherverein (Związek Książek Wędrownych)	Erich Kunz, Klara Marunde	
Evangelische Frauenhilfe (Ewangelicka Pomoc Kobieca)	Ewa Baehr, diakonisa Gertruda Goltz	

⁶⁵ Janicki Lech, W odrodzonej Polsce, op., cit. Dzieje Wyrzyska, s. 175-179.

Najważniejsze organizacje niemieckie w Mroczy		
Nazwa	Czołowi działacze	Uwagi
Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitenrechte		93 członków. Rozwiązany przez władze polskie w 1932 r. „za stanowisko rewizyjne”.
Deutsche Vereinigung	Oskar Reiter, Hugo Kunert	Podjęcie działalności rozwiązanego Deutschtumsbundu.
Verband Deutscher Handwerker	H. Bartig, H. Hundt, A. Liebenau	
Landwirtschaftlicher Lokalverein	Falkenthal ze Słupowa, Heusser z Kosowa	
Ewangelischer Freueneverein	Żona pastora Steinke, L. Rudolph, Reiter	Przeciętnie 40-50 osób.
Najważniejsze organizacje niemieckie w Więcborku		
Nazwa	Czołowi działacze	Uwagi
Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitenrechte		Rozwiązany przez władze polskie w 1932 r. „za stanowisko rewizyjne”.
Jungdeutsche Partei	Prezes Wilhelm Lenz z Zakrzewka, sekretarz Hermann Schultz z Więcborka, skarbnik Kate Schmidt z Więcborka. Inni: Hugo Halweg, Franz Draheim	W comiesięcznych zebraniach uczestniczyło 150-300 członków.
Deutsche Vereinigung	Edward Bigalke z Runowa, Wilhelm Lawrenz z Więcborka, Wilckens z Sypniewa, Bruno Tessmer z Sępólna	W comiesięcznych zebraniach uczestniczyło 25-150 członków.

Załącznik 17: Lokalna prasa niemiecka na Krajnie w okresie międzywojennym

Tytuł	Redakcja	Uwagi
„Nakeler Zeitung”	Nakło, Otto Braning	Wydawany trzy razy w tygodniu.
„Wyrzysker Zeitung”	Wyrzysk, Fritz Baehr (działacz Deutsche Bürgerliche Partei (Niemieckiej Partii Mieszczańskiej))	Pierwotny tytuł: „Wirsitzer Kreis-Zeitung. Od 1928r. „Der Grenzland-Bote”. Nakład średnio 200 egz., w 1937 r. 280 egz. Pismo wydawane trzy razy w tygodniu. Przestało się ukazywać w połowie lipca 1939 r., gdy zakazano działalności drukarni Ewy Baehr.
„Vandsurger Zeitung”	Więcbork, od 1920 r. red. M. Hellwig	Ukazywała się 2 razy w tygodniu. Publikowała najważniejsze zarządzenia Magistratu i Sądu w Więcborku.

Załącznik 18: Znani działacze „Sokoła” na Krajnie ⁶⁶

Affolt Bolesław, Więcbork
 Balcerzak Stanisław, Nakło
 Balinowski Paweł, Sępólno
 Banaś Franciszek, Nakło
 Baranowski Jan, Nakło
 Biniakowski Klemens, Nakło
 Buba, Nakło
 Chociszyński Stanisław, Nakło
 Ciszewski Stefan, Nakło
 Dobrasz Jan, Wyrzysk
 Donderski Stanisław, Wyrzysk
 Gąsiorowski Kazimierz, Nakło
 Gogołek Stefan, Nakło
 Goniszewski Bronisław, Nakło
 Górski, Więcbork
 Hoppe Bernard, Nakło
 Jachecki Jan, Wyrzysk
 Kaczmarek Tomasz, Wyrzysk
 Kaźmierski Piotr, Wyrzysk
 Klappa Józef, Wyrzysk
 Kniola Franciszek, Wyrzysk
 Kowalski Jan, Wyrzysk
 Krause, Nakło
 Kurzejka Izidor, Wyrzysk
 Kurzejka Władysław, Wyrzysk
 Lach Jan, Wyrzysk
 Łabędź Jan, Wyrzysk
 Malczewski Stefan, Nakło
 Mogielka, Nakło
 Niedźwiecki Wacław, Wyrzysk
 Nierzwicki Józef, Więcbork
 Ossowski, Nakło
 Paleczny Jan, Nakło
 Piechota Antoni, Nakło
 Pieprz, Nakło
 Przybylski Stanisław, Nakło

---

⁶⁶ Podstawowa dokumentacja: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta m. Wyrzyska, Akta Miejskiego Urzędu Policyjnego w Wyrzysku dotyczące spraw Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (1896 r.).

„Dziennik Bydgoski”, 28 stycznia 1910.

„Gazeta Sępoleńska”, nr 4, 12 stycznia 1928

„Głos Krajny”, nr 9, 30 stycznia 1932.

„Głos Krajny”, nr 54, 11 czerwca 1932.

„Głos Krajny”, nr 30, 11 kwietnia 1936.

Chwaliszewski R., *Z patriotycznych tradycji Wyrzyska, Towarzystwo Przyjaciół Wyrzyska, Wyrzysk 1987.*

Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolicy, praca zbiorowa pod red. J. Danielewicz, Nakło 1990.

Mietz A., Pakulski J., *Łobżenica, portret miasta i okolicy, Łobżenica-Toruń 1993.*

Więcbork, szkic monografii miasta, praca zbiorowa pod redakcją W. Jastrzębskiego, L. Polana, Więcbork 1993.

Romiński Józef, Wyrzysk
Romiński Wojciech, Wyrzysk
Ryszka Józef, Wyrzysk
Skupniewicz Piotr, Nakło
Smitkowski Antoni, Nakło
Smukowski Waclaw, Wyrzysk
Sroka Wojciech, Nakło
Stefaniak Józef, Wyrzysk
Stefaniak Wincenty, Wyrzysk
Szkopek T., Więcbork
Szlachetka J., Więcbork
Szulc, Nakło
Wachholc Karol, Wyrzysk
Wende Władysław, Wyrzysk
Wętkowski Jan, Wyrzysk
Wiśniewski Aleksander, Wyrzysk
Woźny, Nakło
Wtorkowski Bronisław, Wyrzysk
Zygmuntowski Jakub, Nakło

Załącznik 19: Znani działacze TCL na Krajnie w okresie międzywojennym ⁶⁷

Brozowski, Anusin
 Czerwiński, Osiek
 Dąbrowski Bernard, Kamień, Sępólno
 Depta, Krukówko
 Droszczowa Pelagia, bibliotekarka, komitet powiatowy w Wyrzysku
 Duligowska, skarbnik komitetu powiatowego w Wyrzysku
 Ernest Paweł, Kamień
 Skrzypiński F., Wyrzysk
 Gapiński, Ruda
 Gappa Józef, Kamień
 Gazecka Zofia ⁶⁸
 Januszkówna, Runowo
 Jaworski, Drażno
 Kropacz Wincenty, Wyrzysk
 Kurowski, Wysoka
 Lejko, wiceprezes komitetu powiatowego w Wyrzysku
 Maik, Dębowo, Witosław
 Majcherówna, sekretarz komitetu powiatowego w Wyrzysku
 Masiak Wincenty, Lutowo,
 Modczyński, Fanianowo
 Myszkowski, Komierowo,
 Ogryczak, Wyrzysk
 Rybka, Wałdowo,
 Skoczylas, Sikorz ⁶⁹,
 Smolarz, Pobórka Wielka
 Szafranek, Glesno
 Śliwiński Julian, Niechorz
 Timm, Mierucin
 Wiefs (?) Albin, Sypniewo,
 Wiśniewski, prezes komitetu powiatowego w Wyrzysku
 Wojciechowski Maksymilian, Wyrzysk
 Wróbel, Dźwierzno ⁷⁰

⁶⁷ Podstawowa dokumentacja: Sławińska E., Kulturotwórcza rola Towarzystwa Czytelni Ludowych na Pomorzu Gdańskim (1880-1939), Bydgoszcz 1989.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, TCL w Grudziądzu, Korespondencja w sprawie wypożyczeń książek, 1913-1930, sygnatura. 7: biblioteki TCL w powiecie sępoleńskim w roku 1922-1923.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 207: koło TCL w Kamieniu w 1935 r.

„Gazeta Sępoleńska”, nr 68, 14 czerwca 1928

„Głos Krajny”, nr 66, 16 lipca 1932.

Ludwiczak A., Biblioteki oświatowe w Wielkopolsce i na Pomorzu, [w:] Biblioteki Wielkopolskie i Pomorskie, pod red. S. Wierczyńskiego, Poznań 1929.

Ludwiczak A., O wypożyczaniu książek. Referat dla bibliotekarzy, Poznań 1916.

Ludwiczak A., Zbiór przemówień na wiecach TCL, Poznań 1912.

⁶⁸ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 207.

⁶⁹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 202.

⁷⁰ „Głos Krajny”, nr 66, 16 lipca 1932 r.

Zakrzewski, Więcbork

Załącznik 20: Początki Towarzystwa Śpiewaczego pod wezwaniem św. Cecylii w Mroczy ⁷¹

Rok	Dane
1896	Z inicjatywy proboszcza Kazimierza Gidaszewskiego i organisty Józefa Szwajkowskiego powstaje Towarzystwo Śpiewacze pod wezwaniem św. Cecylii.
1905	Chór podejmuje interpretację czterogłosową.
1908	Ksiądz Gidaszewski finalizuje budowę organów.
1912	Udział chóru wbrew zakazowi pruskiemu w Zjeździe Chórów Okręgu Bydgoskiego. Udział wzięło 12 towarzystw z okręgów, m.in.: Bydgoszcz, Fordon, Koronowo, Chełmno, Świecie, Szubin, Rynarzewo, Nakło, Łobżenica, Wyrzysk, Mrocza.
1921	Udział chóru w Pierwszym Zjeździe Śpiewaczym w Bydgoszczy.
1926	<p>Chór w Mroczy:</p> <ul style="list-style-type: none"> □ prezes ks. prob. Rochowiak, □ Po śmierci dyrygenta i organisty Józefa Szwajkowskiego batutę przejmuje jego syn, Jan Szwejkowski, □ Skład (niepełny): <ul style="list-style-type: none"> Bąkowski, Bielawska Halina, Czeszewska Aniela, Czeszewska Stanisława, Dembińska Helena, Domagalska Joanna, Korpolewska Wanda, Lawrenz, Mróz Florian, Mróz Władysław, Pajzderski Antoni, Poklękowski Leonard, Ruta Jan, Rybarczyk Cezary, Skibowa Aniela (z domu Nowak), Szwajkowska (żona dyrygenta), Szwajkowska Aniela, Tetka August.
1927	Udział w koncercie chórów z okazji odsłonięcia pomnika Sienkiewicza w Bydgoszczy.

⁷¹ Kronika chóru kościelno-świeckiego pod wezwaniem św. Cecylii w Mroczy.

Załącznik 21: Miejsca kaźni Polaków na Krajnie w czasie II wojny światowej

Miejscowość	Dane
Białośliwie - obóz karny	Obóz karny przeciętnie dla 120 więźniów. ⁷² Na miejscowym cmentarzu mogiła zamordowanych w 1939 r. w Dworzakowie 12 Polaków. ⁷³
Górka Klasztorna	Obóz dla duchowieństwa (duchownych wymordowano 11.11.1939 r. w Paterku), ⁷⁴ później dla ludności cywilnej z terenu Łobżenicy. Czynnny do połowy listopada 1939 r. 15.11.1939 r. rozstrzelano 33 Żydów i 3 Polaków. ⁷⁵
Grabówno	Od września do połowy października więziono kilkuset Polaków. „Niektórzy więźniowie zostali wywiezieni przez gestapo w Pile. Wszelki ślad po nich zaginął”. ⁷⁶
Karolewo	Obóz zagłady. Jednorazowo 350-600 więźniów. Zlikwidowany 12 grudnia 1939 r. Podczas ekshumacji w 1945 roku wydobyto zwłoki 962 Polaków. ⁷⁷ Podczas ekshumacji w czerwcu 1946 roku wydobyto 1781 zwłok. ⁷⁸ Liczbę zamordowanych w 1939 r. określa się na 8-10 tys. Polaków z powiatów Bydgoszcz, Chojnice, Kościerzyna, Sępólno, Tuchola i Wyrzysk. Na miejscu kaźni znajduje się cmentarz i mauzoleum. ⁷⁹
Kijaszkowo	Zastrzeleni przez SS dwaj mieszkańcy Kijaszkowa. ⁸⁰
Komierowo	W październiku i listopadzie rozstrzelanych 5 Polaków. ⁸¹ W październiku i listopadzie 1939 r. więziona „większa ilość Polaków”. ⁸²
Lipka	Obóz przejściowy dla jeńców cywilnych, zlikwidowany jesienią 1939 r. Jednorazowo ok. 500 więźniów. ⁸³
Łobżonka	„Las w Łobżonce był miejscem masowych rozstrzeliwań Polaków w 1939 r. Zwłoki zamordowanych ekshumowano i przeniesiono po wyzwoleniu na cmentarz parafialny w Łobżenicy.” ⁸⁴ W dwóch masowych egzekucjach zamordowano 30 osób. ⁸⁵

⁷² Mietz. A., Pakulski J., Łobżenica, portret miasta i okolicy, op. cit., s. 291.

⁷³ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, Bydgoszcz 1969, s. 178.

⁷⁴ Innych księży zesłano do obozów koncentracyjnych. Jedynym księdzem katolickim, który ocalał w powiecie wyrzyskim, był proboszcz z Kosztowa, ks. Mieczysław Buławski.

⁷⁵ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 179.

⁷⁶ Ibidem, s. 178.

⁷⁷ Buława J., Okupacja hitlerowska w powiecie sępoleńskim w latach 1939-1945, op. cit., s. 193.

⁷⁸ Jastrzębski J., [w:] , Więcbork w latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej, op. cit., s. 86.

⁷⁹ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 128.

⁸⁰ Ibidem, s. 178.

⁸¹ Ibidem, s. 128.

⁸² Buława J., Okupacja hitlerowska w powiecie sępoleńskim w latach 1939-1945, op. cit., s. 201.

⁸³ Czechowicz A., Gasztold T., Hitlerowskie prześladowania Polaków na Pomorzu Zachodnim 1939-1945. Dokumenty – relacje - wspomnienia, Koszalin 1974, s. 188-189.

⁸⁴ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 179.

⁸⁵ Mietz A., Pakulski J., Łobżenica, portret miasta i okolicy, op. cit., s. 294.

Mrocza	Jesienią 1939 r. zamordowano 20 Polaków. W dniach 21-23 stycznia 1945 r. - 22 osoby. ⁸⁶ Po wyzwoleniu ciała ekshumowano i pochowano w 13 grobach na nowym cmentarzu parafialnym. Wg Z. Drwęckiego Polaków rozstrzelanych w 1939r. było 18 (wieś k. Słupówka), w 1945 r. - także 18 (las k. Więcborka) ⁸⁷ . W tym dokumencie oraz w pracy Cz. Czubryta-Borkowskiego ⁸⁸ jako sprawcy drugiego mordu podani są żołnierze łotewskiego oddziału SS. Zawarta jest też informacja o 4 żołnierzach polskich poległych podczas wyzwolania Mroczy w 1945 r. i pochowanych we wspólnej mogile na nowym cmentarzu parafialnym.
Nakło	W zbiorowej mogile spoczywają szczątki 369 Polaków zamordowanych jesienią 1939 r. w Paterku, Polichnie i Nakle. ⁸⁹
Niezychowo	Na początku listopada 1939 r. zastrzelony 19-letni mieszkaniec Niezychowa. ⁹⁰
Paterek	Zamordowanych 218 Polaków. Podczas ekshumacji (3-8 lipca 1945 r.) w 13 zbiorowych mogiłach rozpoznano 71 zwłok. ⁹¹
Polichno	Zamordowanych 20 ⁹² lub 25 ⁹³ Polaków.
Potulice - obóz karny	Jednorazowo dla 7000 więźniów. Od sierpnia 1941 r. do 23 stycznia - 25 tys. więźniów. Wg danych niemieckich zmarło tu 1291 osób. ⁹⁴
Radzicz	„W ostatnich dniach września 1939 r. miejscowi hitlerowcy zamordowali w piasnicy za wsią Radzicz jednego mieszkańca wioski.” ⁹⁵
Radzim - obóz zagłady	Jednorazowo ponad 400 więźniów. Więźniów sprowadzano z zakładu św. Anny w Kamieniu - głównie inteligencję krajeńską. Podczas ekshumacji w 1945 r. wydobyto ok. 300 zwłok. ⁹⁶ Liczbę wymordowanych określa się na ok. 5 tys. z powiatów bydgoskiego, kartuskiego, kościerzyńskiego, sępoleńskiego, tucholskiego, ⁹⁷ także z warszawskiego. ⁹⁸ W 1944 r. uruchomiono polowe krematorium.
Sadki	We wrześniu 1939 r. zamordowanych ponad 80 Polaków - mieszkańców Sadek i okolicy. Po wojnie zwłoki ekshumo-

⁸⁶ Perlińska A., [w:] Czas przełomów 1919-1956, [w:] Mrocza. Z dziejów miasta i gminy, op. cit., s. 113-117.

⁸⁷ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 179.

⁸⁸ Czubryt-Borkowski Cz., Michasiewicz J., Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939-1945, Warszawa 1988, s. 85.

⁸⁹ Ibidem, s. 86.

⁹⁰ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 180.

⁹¹ Perlińska A., [w:], Nakło w latach 1939-1945, [w:] Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolicy, op. cit., s. 283-288.

⁹² Ibidem, s. 289.

⁹³ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 180.

⁹⁴ Janicki L., Okupacyjne dzieje Wyrzyska, [w:] Dzieje Wyrzyska, op. cit., s. 203.

⁹⁵ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 180.

⁹⁶ Buława J., Okupacja hitlerowska w powiecie sępoleńskim w latach 1939-1945, [w:] Dzieje Sępólna i powiatu, op. cit., s. 193.

⁹⁷ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 128.

⁹⁸ Czubryt-Borkowski, Cz., Michasiewicz J., J., Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939-1945, op. cit., s. 84.

	wano i złożono we wspólnej mogile na miejscowym cmentarzu. ⁹⁹
Sadki	We wrześniu 1939 r. zamordowano ponad 80 Polaków. ¹⁰⁰
Sępólno	Okolice toru kolejowego Sępólno-Kamień - w egzekucjach doraźnych we wrześniu i październiku 1939 stracono kilkunastu Polaków. Na terenie sądu grodzkiego oraz strzelnicy sportowej zamordowano kilkunastu Polaków. ¹⁰¹
Skarpa	Zamordowanych 2 studentów polskich. ¹⁰²
Sośno	W październiku 1939 r. rozstrzelanych 6 mieszkańców Sośna. ¹⁰³
Wałdowo	Egzekucja 2 mieszkańców wioski. ¹⁰⁴
Witunia	Egzekucja 3 osób. ¹⁰⁵
Wyrzysk	Na cmentarzu ewangelickim we wrześniu 1939 r. zamordowanych kilkoro Polaków, w tym dwie kobiety i dziecko. ¹⁰⁶ W jarze „Grabówka” rozstrzelanych 26 mieszkańców Wyrzyska i okolicy ¹⁰⁷ , m.in. - 2.09.1939 r. - Wacław Malicki - księgarz, drukarz i redaktor „Głosu Krajny” oraz proboszcz z Osieka-ks. Henryk Krygier (kilka dni później). ¹⁰⁸
Wysoka	Jesienią 1939 r. zamordowanych 19 Polaków - mieszkańców Wysokiej i okolicy. ¹⁰⁹

⁹⁹ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 181.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 181.

¹⁰¹ Buława J., Okupacja hitlerowska w powiecie sępoleńskim w latach 1939-1945, [w:] Dzieje Sępólna i powiatu, op. cit., s. 200.

¹⁰² Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 129.

¹⁰³ Ibidem, s. 129.

¹⁰⁴ Buława J., Okupacja hitlerowska w powiecie sępoleńskim w latach 1939-1945, [w:] Dzieje Sępólna i powiatu, op. cit., s. 200.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 200.

¹⁰⁶ Janicki L., Okupacyjne dzieje Wyrzyska, [w:] Dzieje Wyrzyska, op. cit., s. 197.

¹⁰⁷ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 181.

¹⁰⁸ Janicki L., Okupacyjne dzieje Wyrzyska, [w:] Dzieje Wyrzyska, op. cit., s. 196.

¹⁰⁹ Drwęcki Z., Miejsca walki i męczeństwa w województwie bydgoskim, op. cit., s. 181.

Załącznik 22: Martyrologia duchowieństwa krajeńskiego w czasie II wojny światowej

Elementy biografii	Martyrologia
Barra Roman, proboszcz, Lutowo	Aresztowany 29.09.1939 r. przez <i>Arbeitsdienst</i> . Więziony i torturowany w Radzimi. Zamordowany ok. 9.10.1939 r. Zwłoki ekshumowano w kwietniu 1947 r.
Bederski Bronisław, ur. 26.10.1902 r. w Wysoce, ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny	Więziony w: Kazimierzu Biskupim, Gusen, Dachau. Zmarł w Dachau 7.02.1941 r. Nr obozowy 22100. Urna z jego prochami została pogrzebana w Górce Klasztornej.
Biedrzycki Stanisław (br. Kleofas), ur. 11.10.1912 r. w Radawnicy k. Złotowa, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Bielasik Stanisław (brat Łucjan), ur. 15.09.1919 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Brygman Alojzy (br. Hilary), ur. 5.08.1913r. w Bysławiu, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Całka Wojciech, proboszcz, Bługowo	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Chojnacki Kazimierz, wikariusz, Nakło	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Codro Józef, pallotyn	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Czaplewski Jan, emeryt, kapelan sióstr franciszkanek w Więcborku	Aresztowany w listopadzie 1939 r. Więziony w Kamieniu i Stutthofie. Zmarł 2.02.1940 r. na skutek pobicia przez esesmana.
Czeszewski Antoni, ur. 2.12. 1890 r. w Drażnie, proboszcz parafii lutowskiej	Zamordowany 1.09.1940 r. w obozie koncentracyjnym w Mauthausen.
Dorsz Brunon, ksiądz, Zgromadzenie Ducha Świętego	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Domeracki, dziekan, Gromadno	Aresztowany jesienią 1939 r., wywieziony do Dachau. ¹¹⁰
Draeger Feliks (br. Benon), ur. 18.11.1914 r.	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Dzikowska Maria Benigna, siostra zakonna, Zgromadzenie Służebniczek Niepokalanego Poczęcia NMP, przedszkolanka	Więziona w obozie w Górce Klasztornej, zamordowana w Paterku 12.11.1939 r.
Geppert Ignacy, proboszcz, Nakło, autor monografii „Krajna i Nakło”	Aresztowany jesienią 1939 r., wywieziony do Dachau, zamordowany w 1942 r.

¹¹⁰ Kruza Z., Swastyka nad Górką Klasztorną, op. cit., s. 38.

Głyż Florian (br. Florian), ur. 5.09.1913 r. w Liszkowie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Gotówka Mieczysława Maria, siostra zakonna, Zgromadzenie Służebniczek Niepokalanego Poczęcia NMP, przełożona, pielęgniarka	Więziona w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowana w Paterku 12.11.1939 r.
Górny Jan, ur. 26.06.1889 r. w Łuszkowie Wlkp., ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny profesor w niższym seminarium duchownym i rektor klasztoru w Kazimierzu Biskupim	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Grabowski Sylwester, proboszcz, Sypniewo	Aresztowany we wrześniu 1939 r. Zamordowany w październiku 1939 r.
Grudziński Emanuel, proboszcz, Sępólno	Aresztowany przez gestapo 14.10.1939 r. Więziony przez 3 dni w Sępólnie, wywieziony w nieznanym kierunku. Zamordowany gdzieś w powiecie sępoleńskim.
Grzęda Stanisław, proboszcz, Glesno	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Grzywacz Maksymilian (br. Alojzy), ur. 13.01.1911 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Gurda Franciszek (br. Benedykt), ur. 27.02.1905 r. w Bądeczu, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Gwiżdziel Ignacy (br. Paschalis), ur. 12.01.1895 r. w Mikorzynie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Jabłoński Franciszek (br. Bernard), ur. 22.10.1922 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany 9.11.1939 r. w lesie pod Łobżenicą.
Jachecki Jan, proboszcz, Wysoka	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Kalisz Stanisław (br. Stanisław), ur. w Psarach k. Kielc, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Kałas Edmund, ur. 15.01.1899 r. w Wierzchucinie Królewskim, ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny, prefekt i profesor w niższym seminarium duchownym, magister nowicjatu, duszpasterz środowisk polonijnych we Francji	Więziony w Mauthausen. Zamordowany 7.06.1943 r. (nr obozowy: 28187).
Kozłowski Antoni, ksiądz, Zabartowo ¹¹¹	Zamordowany jesienią 1939 r.

¹¹¹ Jastrzębski W., [w:] Więcbork w latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej, op. cit., s. 89.

Krygier Henryk, proboszcz, Osiek n. Not.	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r. Wg innego źródła został zamordowany na początku września 1939 r. w Grabówce (Wyrzysk) ¹¹² .
Lewandowski Walerian (br. Gerard), ur. 27.11.1921 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Lewandowski Zygmunt, wikariusz, Kamień	Aresztowany przez gestapo 25.10.1939 r. Więziony w Gdańsku, Stutthofie, Grenzdorf, Sachsenhausen, Dachau (nr obozowy 22606). Uwolniony przez armię amerykańską 29.04.1945 r.
Lipski Franciszek, wikariusz, Sypniewo	Zginął w październiku 1939 r. na terenie diecezji chełmińskiej.
Lorkiewicz Cezary, proboszcz, Wąwelno	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Łangowski Franciszek (br. Zygmunt), ur. 12.03.1915 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Łoniewski Józef (br. Bonawentura), ur. 21.03.1904 r. w miejscowości Pańskie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Łukaszewski Kazimierz (br. Kazimierz), brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny, rozpoczął nowicjat 8.09.1939 r.	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Mańkowski Jan, proboszcz, Fanianowo	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Morawski Edmund (br. Jacek), brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny, rozpoczął nowicjat 19.03.1939 r.	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Muzolf Ignacy (br. Ignacy), ur. 16.11.1891r. w Tucholi, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Myrwa Józef, ur. 8.01.1889 r. w Bojanowie k. Raciborza (Górny Śląsk), ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny, ekonom domowy, przełożony klasztoru, mistrz nowicjatu	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Niedbał Feliks, proboszcz, Miasteczko Krajeńskie	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Nowak Leonard, wikariusz, Łobżenica	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Ossowski Jan (br. Jan), ur. 12.07.1907 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górcie Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Paluszyński Stanisław, kuratus, Obkas	Aresztowany 27.10.1939 r. Więziony 20 miesięcy w Stutthofie, Grenzdorf, Sachsenhausen,

¹¹² Janicki L., Okupacyjne dzieje Wyrzyska, [w:] Dzieje Wyrzyska, op. cit., s. 196.

	Dachau. Zwolniony 19.06.1941 r.
Rochowiak Marcin, proboszcz, Mrocza	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Rosenthal Roman, proboszcz, Bądecz	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Rydziwski Franciszek, proboszcz, Kamień	Do 15.07.1940 r. ukrywał się u matki w Chełmży. Aresztowany przez gestapo 23.09.1940 r. Więziony w Toruniu i Bydgoszczy. Zwolniony 15.08.1941 r. Gestapo nie wyraziło zgody na podjęcie przez niego posługi duszpasterskiej.
Scheffler Konrad, administrator, Wałdowo	Aresztowany 2.09.1939 r. Po procesie uwolniony. Od 10.11.1941 wikariusz parafii Serca Pana Jezusa w Gdyni. Aresztowany 4.05.1943r. pod zarzutem działalności w ruchu oporu w <i>Gryfie Pomorskim</i> . Więziony w Gdańsku, Stutthofie, Manthausen, Dachau (nr obozowy 134395). Uwolniony przez armię amerykańską 29.04.1945 r.
Sendroby Jan (br. Feliks), ur. 1.02.1903 r. w Zajączkowie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r. Wg innego źródła zginął we wrześniu 1939 r. w okolicy Łobżenicy. ¹¹³
Skrzypczyński Feliks, proboszcz, Wyrzysk	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Stójkowski Feliks, wikariusz, Więcbork	Aresztowany 5.09.1939 r. przez gestapo. Więziony w Więcborku, Pile, Dachau, Buchenwaldzie, Dachau. Uwolniony przez armię amerykańską 29.04. 1945 r.
Swornowski Zygmunt (br. Eugeniusz), ur. 20.02.1915 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Swornowski Zygmunt (br. Eugeniusz), ur. 20.02.1915 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Szałkowski Waław, proboszcz, Łobżenica	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Tomala Jan (br. Anioł), ur. 12.10.1915 r., brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Tomasz Wincenty, ur. 19.07.1907 r. w Piesnach k. Łobżenicy, ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Walkowiak Henryk, wikariusz, Mrocza	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Warkoszewski Hentyk, proboszcz, Rządkowo	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.

¹¹³ Mietz A., Pakulski J., Łobżenica, portret miasta i okolicy, op. cit., s. 295.

Wilemski Alfons (br. Paweł), ur. 11.12. w Lubawie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Wilemski Konrad (brat Dominik), ur. 7.08.1913 r. w Lubawie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Wilemski Waclaw (br. Metody), ur. 19.03.1909 r. w Lubawie, brat zakonny, Zgromadzenie Świętej Rodziny ¹¹⁴	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Wilmowski Jan, proboszcz, Więcbork	Aresztowany 24.10.1939 r. Więziony w Kamieniu i Stutthofie, gdzie zmarł 17.04.1939r. Zwłoki po wojnie ekshumowano i pochowano w Więcborku.
Wojciechowski Eustachy proboszcz, Orle	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Wołoszyk Franciszek, wikariusz ekspozyt, Komierowo	Jesienią 1939 r. emigrował z Krajny, Przez całą okupację aktywnie działał w podziemiu. ¹¹⁵
Wysocki Bolesław, ur. 20.10.1909 r. w Komornikach k. Wielunia, ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny, redaktor miesięcznika „Posłaniec św. Rodziny”	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Górce Klasztornej 12.11.1939 r.
Zawada Piotr, ur. 30.09.1889 r. we Wróblinie k. Opola, ksiądz, misjonarz Zgromadzenia Świętej Rodziny, prowincjał	Więziony w obozie w Górce Klasztornej, zamordowany w Paterku 12.11.1939 r.
Żurek Stanisław, wikariusz, Sępólno	Aresztowany 18.10.1939 r. Więziony w Radzimi, zamordowany 22.10.1939 r.

¹¹⁴ Trzej Wilemscy - bracia.

¹¹⁵ Wołoszyk F., Ogień i łzy, Detroit 1982, s. 130-131.

Załącznik 23: Martyrologia nauczycieli, urzędników, działaczy społecznych z Krajny w czasie II wojny światowej

Nazwisko, imię, miejscowość	Praca	Martyrologia
Adamski Kazimierz, Nakło	policjant	Zamordowany w nieznanach okolicznościach.
Badura Kazimierz, Nakło	radny miejski	Zamordowany przez gestapo w Bydgoszczy w 1944 r.
Bąkowski Wacław, Więcbork	sekretarz gminy	Zamordowany jesienią 1939 r.
Błazejewski Władysław, Nakło	p.o. burmistrza	Zamordowany przez gestapo w Bydgoszczy w 1940 r.
Bruzdziński Józef, Wyrzysk	harc mistrz	Zamordowany w nieznanym obozie koncentracyjnym.
Ciążyński Seweryn, Mrocza	burmistrz	Zamordowany pod Słupówkiem 3.10.1939 r.
Cieśla Franciszek, Gimnazjum w Nakle	nauczyciel rysunków i robót ręcznych, artysta malarz	Aresztowany 15.10.1939 r., więziony w Nakle i Bydgoszczy, zamordowany w nieznanach okolicznościach, po wojnie zwłoki rozpoznane w zbiorowym grobie pomordowanych w Osowej Górze.
Doręgowski Tomasz, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Stutthofie.
Faczyński Marian, w latach 1921-1930 nauczyciel Gimnazjum w Nakle, od 1930 r. nauczyciel Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy	nauczyciel rysunków i robót ręcznych, artysta malarz	We wrześniu 1939 r. emigrował z rodziną do Lwowa, uwięziony przez Rosjan, zesłany do Kazachstanu, zmarł na katordze.
Fertykowski Antoni, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Stutthofie w 1945 r.
Fiebig Edmund, od roku 1921 do okresu późnych lat 30. nauczyciel Gimnazjum w Nakle, następnie nauczyciel Gimnazjum Humanistycznego w Bydgoszczy	nauczyciel języka francuskiego, działacz harcerski- komendant Hufca w Bydgoszczy	Zamordowany w Dolinie Śmierci w Fordonie we wrześniu 1939 r.
Figurski Jan, Runowo	nauczyciel	Zamordowany jesienią 1939 r.
Gapiński Czesław, nauczyciel Gimnazjum w Nakle	nauczyciel matematyki, języka niemieckiego, śpiewu, zastępca dyrektora	Aresztowany przez Niemców, zdołał zbiec w drodze do obozu koncentracyjnego.
Gapiński Julian, Mrocza ¹¹⁶	kierownik szkoły w Mroczy	Zamordowany pod Słupówkiem 3.10.1939 r.
Głuski (Guski?) Jan, Więcbork	sekretarz adwokacki	Zamordowany jesienią 1939 r.
Gruchalski Ignacy	policjant	Przewoził na Wołyń tajne dokumenty, pojmany przez NKWD, więziony w

¹¹⁶ Perlińska A., [w:] Czas przełomów 1919-1956, [w:] Mrocza. Z dziejów miasta i gminy, op. cit., s. 113, także: Akta Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Bydgoszczy, Ok.By.Ds. 1/69 i 23/71.

		Ostaszkuwie, zamordowany w Twerze.
Jarosz Witold, Wyrzysk	lekarz	Zamordowany pod Mrozowem 2.11.1939 roku.
Kapczyński Andrzej, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Mauthausen 9.04.1941 roku.
Kapsa Piotr, Mrocza	działacz samorządowy	Zamordowany w obozie koncentracyjnym.
Karol Ostrowski, Mrocza	sędzia	Zamordowany w obozie koncentracyjnym.
Karowski Franciszek, Wysoka	kierownik szkoły	Zamordowany w Paterku 28.10.1939 r.
Kasper Antoni, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Poznaniu 3.06.1942 r.
Konek Marian, Wiktorówko	kierownik szkoły	Wywieziony jesienią 1939 r. do Dachau. ¹¹⁷
Koralewski Władysław, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Oświęcimiu 19.11.1942 roku.
Kowalski Waclaw, Wyrzysk	działacz społeczny	Zamordowany w Mauthausen 6.04.1945 r.
Królik Klemens, Nakło	urzędnik bankowy	Zamordowany w Dachau 28.12.1940 r.
Kuliński, Łobzenica	nauczyciel	Torturowany w więzieniu w Łobzenicy. ¹¹⁸
Lauferski Antoni, Gimnazjum w Nakle	nauczyciel historii	W stopniu porucznika 15 Pułku Artylerii w Bydgoszczy brał udział w kampanii wrześniowej. Ciężko rany podczas obrony Warszawy, zmarł 17.09.1939 r.
Lewandowski Sylwester, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Stutthofie 5.12.1944 r.
Lindecki Piotr, Więcbork	burmistrz	Zamordowany jesienią 1939 r.
Malicki Waclaw, Wyrzysk	księgarz, drukarz, wydawca „Głosu Krajny”	Zamordowany w Wyrzysku 2.09.1939 r.
Marciniak Franciszek, nauczyciel Gimnazjum w Nakle	nauczyciel historii i geografii, działacz harcerski	Więziony w Mauthausen.
Marciniak Marcin, Wyrzysk	akcyznik	Więziony od 1940 r. w Dachau.
Mędlewski Michał	urzędnik, dziennikarz, literat, redaktor „Głosu Krajny”	Więziony 6 lat w obozie w Murnau.
Misiak Janusz, Wyrzysk	działacz harcerski	Więziony w obozach koncentracyjnych do maja 1945 r., uwolniony przez armię amerykańską.

¹¹⁷ Kruza Z., Swastyka nad Górką Klasztorną, op. cit., s. 38.

¹¹⁸ Mietz A., Pakulski J., Łobzenica, portret miasta i okolicy, op. cit., s. 293.

Mróz Zygmunt, Więcbork	nauczyciel	Zamordowany jesienią 1939 r.
Murach Franciszek, Wyrzysk	powstaniec wielkopolski	Więziony w Stutthofie, zwolniony - następnie wywieziony z całą rodziną do obozu w Potulicach.
Naftyński Leon, Więcbork	sędzia	Zamordowany jesienią 1939 r.
Nowacki Czesław, Wyrzysk	nauczyciel	W stopniu porucznika poległ w kampanii wrześniowej.
Pawłowski Aribert, Wyrzysk	syn radcy prawnego	Poległ w kampanii wrześniowej.
Piniecki Tadeusz, Mrocza	nauczyciel	Aresztowany 14.10.1939 r., zginął w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu.
Polakowski Zygmunt, dyrektor Gimnazjum w Nakle w latach 1924-1930, od 1930 r. dyrektor Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy	polonista, filolog klasyczny, członek Związku Zachodniego	Aresztowany w październiku 1939 r., więziony w Bydgoszczy, zamordowany w Dolinie Śmierci w Fordonie 31.10.1939 r.
Radtke Edmund, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Stutthofie.
Saganowski Teofil, Nakło	radny miejski	Zamordowany w nieznanym obozie koncentracyjnym.
Sielski Antoni, Nakło	urzędnik sądowy	Zamordowany w Mauthausen 15.05.1941 roku.
Sobieszczyk Antoni, Wyrzysk	kierownik szkoły powszechnej	Zamordowany w Paterku prawdopodobnie 28.10.1939 r.
Stawicki Stefan, Nakło	urzędnik	Zamordowany w Mauthausen 22.12.1940 roku.
Szlagowski Stefan, Suchorączek ¹¹⁹	nauczyciel	Zamordowany jesienią 1939 r.
Tamborski Kazimierz, Nakło	radny miejski	Zamordowany w Stutthofie.
Trapacki Wawrzyniec, Więcbork	sekretarz adwokacki	Zamordowany jesienią 1939 r.
Wachowicz Czesław, nauczyciel Gimnazjum w Nakle ¹²⁰	nauczyciel wychowania fizycznego, działacz sportowy	5 lat więziony w oflagu Murnau.
Werdin Leon, Nakło ¹²¹	radny miejski	Zamordowany w Mauthausen 20.07.1942 roku.
Wilczyński Bronisław, Wyrzysk ¹²²	urzędnik starostwa	Więziony od 1940 r. w Dachau.
Wojtkowiak Czesław, Więcbork	urzędnik miejski	Zamordowany jesienią 1939 r.

¹¹⁹ Jastrzębski W., [w:] Więcbork w latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej, [w:] Więcbork, szkic monografii miasta, op. cit., s. 87.

¹²⁰ Znaniecka J., Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle n/Not. w latach 1876-1976, op. cit., s. 77-79.

¹²¹ Perlińska A., {w:] Nakło w latach 1939-1945, [w:] Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolicy, op. cit., s. 290-292, także: AP Bydgoszcz, Starostwo Powiatowe Wyrzysk 1945-1950, sygn. 11.

¹²² Janicki L., [w:] Okupacyjne dzieje Wyrzyska, [w:] Dzieje Wyrzyska, op. cit., s. 182-203.

Załącznik 24: Bibliografia krajeńskich wydawnictw książkowych

Rok i miejsce wydania	Autor, tytuł, wydawnictwo	Charakter publikacji
1926, Nakło	Gepert Ignacy, Marciniak Franiszek, Teodor Bo-	monografia

	bowski, <i>Studia i rozprawy wydane z okazji 50-lecia Gimnazjum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle</i>	
1973, Bydgoszcz	M. Mantaj, <i>Spoleczeństwo powiatu wyrzyskiego a powstanie styczniowe w świetle literatury historycznej i niektórych archiwaliów</i>	opracowanie historyczne
1974, Bydgoszcz	<i>Dzieje Sepólna i okolic</i> , praca zbiorowa pod red. Włodzimierza Jastrzębskiego, Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne	monografia
1977, Górką Klasztor-na	Kruza Zachariasz, <i>Swastyka nad Górką Klasztorną</i> , RSW ZG Piła	opracowanie historyczne
1980, Poznań	Mędlewski Michał, <i>Ściana gniewu</i> , Wydawnictwo Poznańskie	proza
1983, Nakło	Przybyłowski Zygmunt, <i>Ślady słów. Poezja i plastyka</i> , nakład własny	poezja
1985, Poznań	Mędlewski Michał, <i>Stacjonata</i> , Wydawnictwo Poznańskie	proza
połowa lat 80. - bez daty wydania	Przybyłowski Zygmunt, <i>Puszcza Biała</i> , „Druk” w Nakle	poezja
1987, Wyrzysk	Chwaliszewski Roman, <i>Z patriotycznych tradycji Wyrzyska</i> , Towarzystwo Przyjaciół Wyrzyska	rys historyczny
1988, Wyrzysk	Kropacz Józef, Zdzisław Seroka, Szajkowski Dariusz, <i>Z przeszłości Wyrzyska</i> , Towarzystwo Przyjaciół Wyrzyska	rys historyczny
1989, Warszawa	Mędlewski Michał, <i>Ogień z nieba</i> , Wydawnictwo „Epoka”	proza
1990, Nakło	Trybuszewski Henryk, <i>Nakło nad Notecią w dobie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919</i> , nakład własny	opracowanie historyczne
1990, Nakło	Nakło nad Notecią. <i>Dzieje miasta i okolicy</i> , praca zbiorowa pod red. J. Danielewicza	monografia
1990, Nakło	Trybuszewski Henryk, <i>Nakielski wrzesień</i> , nakład własny	opracowanie historyczne
1990, Nakło	Znanińska J., <i>Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Krzywoustego w Nakle n. Not. w latach 1876-1976</i>	opracowanie historyczne
1991, Nakło	Trybuszewski Henryk, <i>Od Sokola do Czarnych – zarys historii sportu w Nakle – pod red. Aleksandry Krawczyk</i> , Nakło 1991 r., nakład własny	rys historyczny
1991, Nakło	Przybyłowski Zygmunt, <i>Niezwykły lekarz</i> , „Druk” w Nakle	proza
1991, Nakło	Rogacki Tomasz, <i>Preussisch Eylau 7-8 luty 1807</i> , wyd. własne	opracowanie historyczne
1992, Piła	Mędlewski Michał, <i>Widoki moje</i> , Biblioteka Rocznika Nadnoteckiego	poezja
1992, Toruń	Rosiński Romuald, <i>Wołanie przez wiatr</i> , Toruńskie Towarzystwo Kulturalne	poezja
1993, Bydgoszcz	<i>Mrocza. Z dziejów miasta i gminy</i> , praca zbiorowa pod red. B. Rogalskiego,	monografia
1993, Łobżenica-	Mietz Andrzej, Pakulski Jan, <i>Łobżenica, portret</i>	monografia

Toruń	<i>miasta i okolicy</i> , nakładem Urzędu Miasta i Gminy w Łobżenicy	
1994, Nakło	Samselski Tadeusz, <i>Walka Nakła, Mroczy i Sadek o III Rzeczpospolitą</i> , NSZZ „Solidarność”, Zarząd Regionu Bydgoskiego, Oddział Nakło n. Not.	monografia i publicystyka
1994, Pelplin	Patoleta Bogusław Stanisław, <i>Kościół Katolicki w powiecie sępoleńskim w czasie II wojny światowej</i>	monografia
1995, Bydgoszcz	Samselski Tadeusz, <i>W dymach pożogi</i> , Instytut Wydawniczy „Świadectwo”	proza
1996, Sępólno Kraj.	Nikiel Helena, <i>Wizerunki</i> , „Wiadomości Krajeńskie”	poezja
1997, Nakło	Samselski Tadeusz, <i>Żywi i martwi o hitlerowskim obozie w Potulicach</i>	monografia, publicystyka
1997, Nakło	Rogacki Tomasz, <i>Austerlitz 2 XII 1805</i> , wyd. własne	seria: Bitwy napoleońskie, cz. 2.
1999, Nakło	Samselski Tadeusz, <i>Nakło miodem pachnące</i>	monografia
1999, Poznań	<i>Dzieje Wyrzyska</i> , praca zbiorowa pod red. Stanisława Sierpowskiego, Wydawnictwo WPB	monografia
1999, Sępólno Kraj.	Nikiel Helena, <i>Po drugiej stronie rzęs</i> , Fotech Poligrafia	poezja
1999, Warszawa	Rogacki Tomasz, <i>Egipt 1798-1801</i> , Dom Wydawniczy „Bellona”	seria: Bitwy napoleońskie, cz. 3.
2000, Więcbork	Szydeł Paweł, <i>Niebo nie dla nieobecnego</i> , Krajeńskie Stowarzyszenie Kulturalne	poezja
2000, Nakło	Rogacki Tomasz, <i>Ligny 1815</i> , wyd. własne	seria: Bitwy napoleońskie, cz. 4.
2000, Nakło	Rogacki Tomasz, <i>Nakielskie Bractwo Kurkowe</i> , wyd. <i>Bractwo Kurkowe w Nakle</i>	monografia

Załącznik 25: Czasopisma krajeńskie po II wojnie światowej

Echo Wyrzyskie” tygodnik adres redakcji: Wyrzysk, ul. Bydgoska 24	
Charczun Mirosława	kolegium redakcyjne
Dubownik Krzysztof	kolegium redakcyjne
Kielak Liliana	kolegium redakcyjne
Kropacz Józef	kolegium redakcyjne
Pyszka Henryk	kolegium redakcyjne
Walczykowski Stefan	kolegium redakcyjne
Wawrzyniak Jadwiga	kolegium redakcyjne
Wachole Czesław	stała współpraca
„Nakielski Czas” tygodnik adres red.: Nakło, ul. Pocztowa 17	
Gibała Barbara	sekr. red.
Gratkowski Jacek	redaktor
Grzechowiak Kazimierz	red. naczelny
Janik Krystian	redaktor
„Nakielski Powiat” tygodnik adres red.: Nakło, ul. Bydgoska 53	
Czarnecki Wojciech	współpraca z redakcją
Dolegała Michał	współpraca z redakcją
Kaczmarczyk Mariusz	współpraca z redakcją
Kulesza Alicja	kolegium redakcyjne
Marosz Bernard	współpraca z redakcją
Nowak Artur	kolegium redakcyjne
Rogacki Tomasz	kolegium redakcyjne
Trybuszewski Henryk	kolegium redakcyjne

„Tygodnik Nakielski” tygodnik adres red.: Nakło, ul. Pocztowa 7	
Chrząszcz Janusz	redaktor
Jaranowska Elżbieta	redaktor
Łąski Stanisław	wydawca
Manuszewski Marek	red. naczelny
Nowak Danuta	redaktor
Palicki Roman	wydawca
Rosiński Romuald	red. naczelny
Rydziński Józef	redaktor
Świtalski Krystian	redaktor
Wegner-Kowalska Krystyna	redaktor
Wojciechowski Dariusz	redaktor, fotoreporter
„Wiadomości Krajeńskie” tygodnik adres red.: Sępólno Krajeńskie, plac Wolności 18	
Beling Krzysztof	współpraca z redakcją
Borkowski Jan	współpraca z redakcją
Cichy Ireneusz	współpraca z redakcją
Czerechowska Kamila	współpraca z redakcją
Dorawa Jan	współpraca z redakcją
Fiałkowski Tomasz	współpraca z redakcją
Jałocha Dariusz	współpraca z redakcją
Kaczyński Lech	współpraca z redakcją
Kapłon Adam	kolegium redakcyjne, korekta
Kuchna Anna	współpraca z redakcją
Leboda Wiesław	współpraca z redakcją
Lida Robert	współpraca z redakcją
Mocydlarz Beata	współpraca z redakcją
Mrotek Zenon	współpraca z redakcją
Pankanin Piotr	red. naczelny, wydawca

Pożywio Alicja	współpraca z redakcją
Rosiński Romuald	współpraca z redakcją
Sass Marek	współpraca z redakcją
Skaza Leszek	sekretarz redakcji
Stencel Edmund	współpraca z redakcją
Szydeł Paweł	współpraca z redakcją
Terech Aleksandra	współpraca z redakcją
Tyłuś Grzegorz	współpraca z redakcją
„Wiadomości Nakielskie” tygodnik Nakło, ul. Pocztowa 7	
Chrząszcz Janusz	kolegium redakcyjne red. naczelny
Chrząszcz Janusz	„Wiadomości Nakielskie”, red, naczelny
Jaskólska Zofia	kolegium redakcyjne
Jaskólski Sylwester	współpraca z redakcją
Kozak-Sadowska Anita	kolegium redakcyjne
Łąski Stanisław	kolegium redakcyjne, redakcja techniczna
Mędlewska-Pankowska Bożena	kolegium redakcyjne, red. nacz., wydawca
Palicki Roman	kolegium redakcyjne,
Rosiński Romuald	kolegium redakcyjne
Samselski Tadeusz (Wincenty Grze- la)	kolegium redakcyjne
Tadych Łucjan	wydawca
Wybrański Janusz	kolegium redakcyjne
„Życie Nakła” tygodnik Nakło, ul. Pocztowa 7	
Bachta Teresa	redaktor
Belczyński Wiesław	redaktor
Chrząszcz Janusz	red. naczelny

Cybulski Leon	redaktor
Iwona Romińska-Jędrzejczak	redaktor
Jaranowska Elżbieta	red. naczelny
Łąski Stanisław	redaktor
Palicki Roman	redaktor
Rogacki Tomasz	redaktor
Rosiński Romuald	redaktor
Rydyński Józef	redaktor
Smulski Mieczysław	współpraca z redakcją
Sobieszczuk Bożena	redaktor
Tomaszewski Leszek	redaktor
Wegner-Kowalska Krystyna	redaktor
Wojciechowski Dariusz	redaktor, fotoreporter
„Pobocza” wydawnictwo Krajeńskiego Stowarzyszenia Kulturalnego w Więcborku kwartalnik kulturalno-literacki	
Bykowski Tomasz	redakcja
Cybulski Jerzy	redakcja
Kneip Matthias	współpraca
Lam Andrzej	współpraca
Martinek Libor	redakcja
Moskwin Andriej	współpraca
Nastulczyk Franciszek	współpraca
Rosiński Romuald	redakcja
Szydeł Paweł	redaktor naczelny
Trzeciakowski Wiesław	współpraca
Waszak Piotr	redakcja

Załącznik 26: Współczesna prasa krajeńska - redaktorzy i współpracownicy¹²³ (dane z lat dziewięćdziesiątych)	
Bachta Teresa	„Życie Nakła”
Belczyński Wiesław	„Życie Nakła”
Beling Krzysztof	„Wiadomości Krajeńskie”
Borkowski Jan	„Wiadomości Krajeńskie”
Chrzęszcz Janusz	„Wiadomości Nakielskie”, red. nacz. „Życie Nakła”, red. nacz.
Cichy Ireneusz	„Wiadomości Krajeńskie”
Cybulski Leon	„Życie Nakła”
Czarnecki Wojciech	„Nakielski Powiat”
Czerechowska Kamila	„Wiadomości Krajeńskie”
Dolegała Michał	„Nakielski Powiat”
Dorawa Jan	„Wiadomości Krajeńskie”
Fiałkowski Tomasz	„Wiadomości Krajeńskie”
Gibała Barbara	„Nakielski Czas”, sekr. red.
Gratkowski Jacek	„Nakielski Czas”
Grzechowiak Kazimierz	„Nakielski Czas”, red. nacz.
Iwona Romińska-Jędrzejczak	„Życie Nakła”
Jałocha Dariusz	„Wiadomości Krajeńskie”
Janik Krystian	„Nakielski Czas”
Jaskólska Zofia	„Wiadomości Nakielskie”
Jaskólski Sylwester	„Wiadomości Nakielskie”
Kaczmarczyk Mariusz	„Nakielski Powiat”
Kaczyński Lech	„Wiadomości Krajeńskie”
Kapłon Adam	„Wiadomości Krajeńskie”
Kozak-Sadowska Anita	„Wiadomości Nakielskie”
Kuchna Anna	„Wiadomości Krajeńskie”
Kulesza Alicja	„Nakielski Powiat”
Leboda Wiesław	„Wiadomości Krajeńskie”
Lida Robert	„Wiadomości Krajeńskie”

¹²³ Dane na podst. oficjalnych materiałów redakcyjnych

Łąski Stanisław	„Wiadomości Nakielskie” „Życie Nakła”
Manuszewski Marek	„Tygodnik Nakielski”, red. naczelny
Marosz Bernard	„Nakielski Powiat”
Mędlewska-Pankowska Bożena	„Wiadomości Nakielskie”, red. nacz.
Mocydlarz Beata	„Wiadomości Krajeńskie”
Mrotek Zenon	„Wiadomości Krajeńskie”
Nowak Artur	„Nakielski Powiat”
Nowak Danuta	„Tygodnik Nakielski”,
Palicki Roman	„Wiadomości Nakielskie” „Życie Nakła”
Pankanin Piotr	„Wiadomości Krajeńskie”, red. naczelny
Pożywio Alicja	„Wiadomości Krajeńskie”
Rogacki Tomasz	„Życie Nakła”, „Tygodnik Nakielski”, sekr. red., „Nakielski Powiat”
Rosiński Romuald	„Wiadomości Nakielskie” „Wiadomości Krajeńskie” „Tygodnik Nakielski”, red. nacz.
Rydziński Józef	„Życie Nakła” „Tygodnik Nakielski”
Samselski Tadeusz (Wincenty Grzela)	„Wiadomości Nakielskie”
Sass Marek	„Wiadomości Krajeńskie”
Skaza Leszek	„Wiadomości Krajeńskie”, sekr. red.
Smulski Mieczysław	„Życie Nakła”
Sobieszczyk Bożena	„Życie Nakła” „Tygodnik Nakielski”
Stencel Edmund	„Wiadomości Krajeńskie”
Szydeł Paweł	„Wiadomości Krajeńskie”
Świtalski Krystian	„Tygodnik Nakielski”
Tadych Łucjan	„Wiadomości Nakielskie”, wydawca
Tomaszewski Leszek	„Życie Nakła” „Tygodnik Nakielski”
Trybuszewski Henryk	„Gazeta Nakielska”, „Nakielski Powiat”
Tyłuś Grzegorz	„Wiadomości Krajeńskie”
Wegner-Kowalska Krystyna	„Życie Nakła” „Tygodnik Nakielski”
Wojciechowski Dariusz	„Życie Nakła”, „Tygodnik Nakielski”, fotoreporter
Wybrański Janusz	„Wiadomości Nakielskie”

Załącznik 27: Publikacje literackie autorów krajeńskich na łamach prasy krajeńskiej

Okres międzywojenny:

- „Głos Krajny, nr 87, 1 listopada 1933: Męski H., *Moja ziemia*, poezja patriotyczna.
- „Głos Krajny”, nr 21, 14 marca 1934: Brański W.: *Preludium*, poezja sentymentalna.
- „Głos Krajny, nr 27, 5 kwietnia 1934: Męski H., *Nieznany żołnierz*, poezja patriotyczna.
- „Głos Krajny”, 29 czerwca 1934: Brański W., *Zwierciadło pijaka*, satyra na pijaństwo.
- „Głos Krajny”, 29 czerwca 1934: Męski H., *Sprzedana* – opowiadanie nt. ubóstwa społeczności krajeńskiej.
- „Głos Krajny”, nr 58, 21 lipca 1934: Brański W., *Miłość Ojczyzny*, poezja patriotyczna.
- „Głos Krajny”, nr 64, 11 sierpnia 1934: Męski H., *Pierwsza kadrowa*, poezja patriotyczna.
- „Głos Krajny”, nr 67, 22 sierpnia 1934: Męski H., *Bose nogi*, felieton piętnujący złe obyczaje.
- „Głos Krajny”, 25 sierpnia 1934: Męski H., *Wyblakły list*, poezja sentymentalna.
- „Głos Krajny, nr 71, 5 września 1934: Różycki M., *Kiedy na życia ziemskiej niwie*, poezja.
- „Głos Krajny”, nr 88, 3 listopada 1934: Męski H., *Kulą w płot*, felieton społeczny.
- „Głos Krajny”, nr 92, 17 listopada 1934: Ostrowski J., *Z żywota proboszcza poczwiwego*, felieton ukazujący inspiracyjną rolę proboszcza w zaantagonizowanym środowisku.
- „Głos Krajny”, nr 103, 29 grudnia 1934: Mir., *Karnawałowa komedia*, satyra.
- „Głos Krajny”, nr 5, 16 stycznia 1935: publikacja Łęgowskiego na temat rolniczy.
- „Głos Krajny”, nr 6, 19 stycznia 1935: Męski H., *Tobie się zdaje*, poezja – erotyk.
- „Głos Krajny”, nr 12, 20 lutego 1935: Męski H., *Na marne*, naturalistyczne opowiadanie na temat życia ubogich mieszkańców wsi.
- „Głos Krajny”, nr 13, 13 lutego 1935: Męski H., *Ludzie o jednym obliczu*, felieton piętnujący biurokrację.
- „Głos Krajny”, nr 16, 23 lutego 1935: Męski H., *Jeden z tych*, felieton piętnujący biurokrację.
- „Głos Krajny”, nr 16, 23 lutego 1935: Męski H., *Biurokrata czy społecznik*, felieton piętnujący biurokrację.
- „Głos Krajny”, nr 25, 27 marca 1935: Męski H., *Reportaż wiosenny*, felieton ukazujący skomplikowane procesy psychologiczno-społeczne na Krajinie po I wojnie światowej.
- „Głos Krajny”, nr 36, 30 maja 1935: Mir., *Na oklep*, opowiadanie ukazujące skutki niskiego standardu ekonomicznego nauczycieli na Krajinie.
- „Głos Krajny, nr 41, 22 maja, 1935: Męski H., *Jutro znów*, poezja nawiązująca do stylu awangardy.
- „Głos Krajny”, nr 45, 5 czerwca 1935: Różycki M., *Chorał pszczółek*, poezja z morałem.
- „Głos Krajny”, nr 54, 6 lipca 1935: Męski H., *Linie szyn*, poezja nawiązująca do stylu awangardy.
- „Głos Krajny”, nr 64, 10 sierpnia 1935: Męski H., *Nasz dom*, poezja nawiązująca do stylu awangardy.
- „Głos Krajny”, nr 65, 14 sierpnia 1935: Męski H., *Batalii akt drugi*, felieton polityczny.
- „Głos Krajny”, nr 69, 28 sierpnia 1935: Mir., *Cywilizacja*, felieton nt. mody.
- „Głos Krajny, nr 86, 26 października 1935: Br. Tolek, *Jesień*, poezja – liryczny obraz jesieni.
- „Głos Krajny, nr 93, 20 listopada 1935: Męski H., *Te same kategorie*, felieton.

„Głos Krajny”, nr 100, 14 grudnia 1935: Górski Fr., *Kęs chleba*, opowiadanie nt. biedy środowiska wiejskiego.

Publikacje współczesne (lata 90-te XX w.):

- „Pobocza”, nr 1, luty 1998: Altman J., *Jestem już spokojny od wielu dni*, poezja.
- „Pobocza”, nr 1, luty 1998: Sobecki S. J., *Otulony niewidzialnym szalem Twoich włosów*, poezja.
- „Pobocza”, nr 1, luty 1998: Szydeł P., *Szachownica*, proza poetycka.
- „Pobocza”, nr 1, luty 1998: Szydeł P., *Wierzę*, poezja.
- „Pobocza”, nr 2, czerwiec 1998: Rzepecka A., *Tryptyk*, poezja.
- „Pobocza”, nr 3, październik 1998: Szydeł Paweł, *Stuknięty poeta gwizdże, Rozbiór logiczny, Sekunda sekundę goni, Wymyślonymu, Jezioro Będgoskie*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 17, 26 kwietnia 1996: de Rosier D., *W zakamarkach naszych dusz*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 42, 18 października 1996: Misterkiewicz K., *Wymarzyłam sobie, Prośba*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 45, 8 listopada 1996: Misterkiewicz K., *Dąb*, opowiadanie.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 1, 2 stycznia 1997: Rzepecka A., *Odnalazłam, Tak bardzo chciałam*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 5, 31 stycznia 1997: Misterkiewicz K., *Obraz świata oglądam*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 45, 7 listopada 1997: Szuca A., *Czy my tak samo?* – poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 48, 28 listopada 1997: Szuca A., *Melancholia*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 17, 24 kwietnia 1998: de Rosier D., *W zakamarkach naszych dusz*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 22, 29 maja 1998: de Rosier D., *Jutro rano, W dotknięciu*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 23, 5 czerwca 1998: Rzepecka A.: *Świat, Wakacje w Borach*, poezja.
- „Wiadomości Krajeńskie”, nr 47, 20 listopada 1998: de Rosier D., *Świece pękały, W szafie*, poezja.

Załącznik 28: Publikacje na temat życia literackiego na Krajnie

Źródło	Tematyka	Forma
„Dziennik Bydgoski”, nr 156, 11 lipca 1908 r.	Odczyt prałata Stryjakowskiego na temat twórczości Henryka Sienkiewicza.	Prelekcja.
„Dziennik Bydgoski”, nr 75, 3 kwietnia 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 92, 27 kwietnia 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 183, 15 sierpnia 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 189, 22 sierpnia 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 192, 26 sierpnia 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 193, 27 sierpnia 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 199, 3 września 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 203, 8 września 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 210, 17 września 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 222, 1 października 1909 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Dziennik Bydgoski”, nr 1, 1 stycznia 1910 r.	Recepcja poezji Juliusza Słowackiego na Krajnie.	Sprawozdanie.
„Ilustrowany Kurier Polski”, 15 października 1980r.	SK, <i>Ściana gniewu.</i>	Recenzja.
„Pilski Informator Kulturalny”, nr 11, listopad 1980 r.	Chwaliszewski R., <i>Z pilskiej oficyny.</i>	Recenzja.
„Kurier Polski”, 10 marca 1981r.	Leżański C., <i>Miasteczko.</i>	Recenzja prozy Michała Mędlewskiego.
„Tygodnik Pilski”, nr 29, 29 sierpnia 1982r.	Arski J., <i>O tym nie wolno zapomnieć.</i>	Recenzja prozy Michała Mędlewskiego.
„Pilski Informator Kulturalny”, nr 7, lipiec 1985 r.	Utkin J., <i>Musimy rozbudzić świadomość narodową. Rozmowa z Michałem Mędlewskim.</i>	Wywiad.
„Kurier Polski”, nr 235, 4 grudnia 1985 r.	jas, <i>Nazajutrz po wojnie.</i>	Recenzja prozy Michała Mędlewskiego.
„Ilustrowany Kurier Polski”, nr 33, 8 lutego 1990r.	Trybuszewski H, <i>Czytelnia dla Kobiet w latach 1906-1939.</i>	Opis działalności.
„Tygodnik Nakielski”, nr 1, 8 stycznia 1997 r.	Rosiński R., <i>Poetka Wielkiego Szlaku – o poezji He-</i>	Recenzja.

	<i>leny Nikiel.</i>	
„Tygodnik Nakielski”, nr 10, nr 12, nr 13, nr 15, 1997r.	Znanięcka J., <i>Filomaci z Nakła. Towarzystwo im. Tomasza Zana (TTZ) w Gimnazjum w Nakle w okresie zaboru pruskiego.</i>	Opracowanie historyczne.
„Tygodnik Nakielski”, 4 czerwca 1997r.	Rosiński R., <i>Nakielskie Fascynacje Poetyckie</i>	Sprawozdanie.
„Echo Wyrzyskie”, nr 7-8, lipiec-sierpień 1997r.	Kropacz J., <i>Michał Mędlewski nie żyje.</i>	Obszerna nota biograficzna.
Tygodnik Nakielski”, nr 24, 18 czerwca 1997r.	Rosiński R., <i>Życie jest kopalnią wyzwań- rozmowa z Krystyną Misterkiewicz.</i>	Wywiad.
„Radostowa”, marzec 2000r.	Nagórska A., <i>Nieobecni też mają rację.</i>	Recenzja poezji Pawła Szydła.
„Wiadomości Krajeńskie”, nr 15, 11 kwietnia 2001r.	Lida R., <i>Wieczór z poezją Jana Sabiniarza.</i>	Sprawozdanie.

Załącznik 29: Obrona i upowszechnianie kultury polskiej (zabory, dwudziestolecie międzywojennej)

- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Wyrzysku, sygn. 35: polskie nazwy miejscowości na Krajnie w dwudziestolecu międzywojennym.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 152: „Reduta” Osterwy w Nakle w 1927 r., grupa etniczna *Krajniacy*.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 153: zniszczenie śladów polskiego czynu zbrojnego na Krajnie przez zaborców.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Starostwo Powiatowe w Sępólnie, sygn. 207: koło TCL w Kamieniu w 1935 r.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 1, 1 stycznia 1908: patriotyczne przesłanie biskupa chełmińskiego. .
- „Dziennik Bydgoski”, nr 5, 8 stycznia 1908: wiec polski 6 stycznia 1908 r. w Barcinie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 7, 10 stycznia 1908: protest przeciw przekształcaniu polskich nazw, imion i nazwisk.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 9, 12 stycznia 1908: obrona języka polskiego.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 11, 15 stycznia 1908: przemówienie delegata Babsta w obronie polskiej prasy.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 17, 22 stycznia 1908: imprezy polskie w Nakle.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 28, 4 lutego 1908: impreza Towarzystwa Robotników Polskich w Łabiszynie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 32, 8 lutego 1908: ukaranie ks. Posadzego za poparcie strajku szkolnego.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 38, 15 lutego 1908: amatorska działalność teatralna Towarzystwa Młodzieży Polsko-Katolickiej w Zabartowie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 86, 14 kwietnia 1908: wiec polski w 1908 r. w Wysoce.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 100, 2 maja 1908: rozprawdanie przez „Straż” polskich książek.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 102, 5 maja 1908: akcja „Straży” „Darmowe elementarze polskie dla ubogich”.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 108, 12 maja 1908: utworzenie biblioteki polskiej w Koronowie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 114, 19 maja 1908: wiec polski w 1908 r. w Nakle.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 142, 25 czerwca 1908: apel ks. Tredera o wzbogacenie księgozbioru biblioteki polskiej w Koronowie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 149, 3 lipca 1908: imprezy polskie w Nakle.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 150, 4 lipca 1908: działalność polskich organizacji w Koronowie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 159, 15 lipca 1908: czasopisma polskie na Krajnie.
- „Dziennik Bydgoski”, nr 163, 19 lipca 1908: ukaranie ks. Byczyńskiego za poparcie strajku szkolnego.
- „Dziennik Bydgoski”, 6 lutego 1909: amatorska działalność teatralna Towarzystwa Przemysłowego w Nakle.
- „Dziennik Bydgoski”, 28 stycznia 1910: amatorska działalność teatralna „Sokoła” w Nakle.
- „Dziennik Bydgoski”, 30 kwietnia 1910: amatorska działalność teatralna „Sokoła” w Nakle.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 4, 12 stycznia 1928: działalność „Sokoła” w Więcborku.

- „Gazeta Sępoleńska”, nr 6, 17 stycznia 1928: działalność koła Związku Powstańców i Wojaków w 1928 r. w Iławie.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 8, 21 stycznia 1928: działalność koła Związku Powstańców i Wojaków w 1927 r. w Wałdowie.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 9, 24 stycznia 1928: kurs oświatowy w 1928 r. w Wałdowie.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 14, 4 lutego 1928: amatorska działalność teatralna Związku Powstańców i Wojaków w Wałdowie.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 15, 7 lutego 1928: Zarząd koła Związku Powstańców i Wojaków w Małej Cerkwicy w 1928 r.
- „Gazeta Sępoleńska”, 18 lutego 1928: działalność artystyczna nauczycieli w Więcborku.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 25, 1 marca 1928: działalność Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej w Lutowie.
- „Gazeta Sępoleńska”, nr 68, 14 czerwca 1928: sprawozdanie S. Bojarskiej na temat działalności „Sokoła” i TCL.
- „Gazeta Toruńska”, nr 247, 1892: instruktaż prawny mecenasa Pałędzkiego dla działaczy organizujących imprezy dla środowiska polskiego.
- „Głos Krajny”, nr 5, 16 stycznia 1932: działalność amatorskiej sekcji teatralnej Związku Strzeleckiego w Karnowie w 1932 r.
- „Głos Krajny”, nr 6, 20 stycznia 1932: zarząd Towarzystwa Powstańców i Wojaków w 1932r. we Wielu.
- „Głos Krajny”, nr 9, 30 stycznia 1932: zarząd „Sokoła” w Nakle w 1932 r.
- „Głos Krajny”, nr 15, 20 lutego 1932: działalność Czytelni dla Kobiet w Nakle.
- „Głos Krajny”, nr 54, 11 czerwca 1932: zlot „Sokoła” w 1932 r. w Więcborku.
- „Głos Krajny”, nr 64, 9 lipca 1932: fragment rezolucji patriotycznej Związku Obrony Kresów Zachodnich w Nakle (1932 r.).
- „Głos Krajny”, nr 66, 16 lipca 1932: działalność TCL w powiecie wyrzyskim w 1932 r.
- „Głos Krajny”, nr 21, 15 marca 1933: działalność nakielskiego „Kordiana” w 1932 r.
- „Głos Krajny”, nr 22, 18 marca 1933: Teatr Wielkopolski w Nakle - 1933 r.
- „Głos Krajny”, 15 listopada 1933: zarząd „Strzelca” w Łobżenicy w 1933 r.
- „Głos Krajny”, nr 18, 3 marca 1934: apel Związku Obrony Kresów Zachodnich do mieszkańców Krajny.
- „Głos Krajny”, nr 22, 17 marca 1934: zarząd koła Związku Strzeleckiego w 1933 r. w Sucharach.
- „Głos Krajny”, 18 kwietnia 1934: Teatr Wielkopolski w Nakle – 1934 r.
- „Głos Krajny”, nr 7, 22 stycznia 1936: biografia ks. I. Gepperta.
- „Głos Krajny”, nr 8, 25 stycznia 1936: kurs oświatowy w Runowie w 1936 r.
- „Głos Krajny”, nr 12, 8 lutego 1936: biblioteki wędrownie na Krajnie w 1935 r.
- „Głos Krajny”, nr 14, 15 lutego 1936: Lis Wł., *Historia cechów nakielskich*.
- „Głos Krajny”, nr 19, 14 marca 1936: zarząd koła Ligi Morskiej w Sadkach w 1936 r.
- „Głos Krajny”, nr 28, 4 kwietnia 1936: publikacja badań ks. I. Gepperta - nazwy miejscowości krajeńskich.
- „Głos Krajny”, nr 30, 11 kwietnia 1936: Odezwa „Sokoła” w Nakle.
- „Głos Krajny”, nr 7, 23 stycznia 1937: obchody 18. rocznicy odzyskania niepodległości w Mroczy.
- „Pobocza”, nr 4-5, sierpień 1999: Senski R., *Zenon Kubiak - artysta zapomniany*.
- „Tygodnik Nakielski”, nr 10, nr 12, nr 13, nr 15, 1997: Znaniecka J., *Filomaci z Nakła. Towarzystwo im. Tomasza Zana (TTZ) w Gimnazjum w Nakle w okresie zaboru pruskiego*.

„Wiadomości Krajeńskie”, nr 6, 10 lutego 1995: Dorawa J., *Gazeta Sępoleńska Maksymiliana Kasprowicza*.

„Wiadomości Krajeńskie”, nr 21, 24 maja 1996: Skaza L., *Z dziejów Runowa*.

„Wiadomości Krajeńskie”, nr 11, 14 marca 1997: Dorawa J., *Lucjan Prączyński - patriota, społecznik, dobry gospodarz*.

Wiadomości Nakielskie, 26 kwietnia 1995: *Historia II Drużyny Harcerskiej im. A. Mickiewicza w Nakle n. Not.*

„Gazeta Pomorska”, 6 listopada 1991: Rosińska D., *Towarzystwo Tomasza Zana w Nakle*.

„Ilustrowany Kurier Polski”, nr 33, 8 lutego 1990: Trybuszewski H, *Czytelnia dla Kobiet w latach 1906-1939*.

Załącznik 30: Wybór poezji krajeńskiej

- Okres międzywojenny

Hieronim Męski

Jutro znów

Były dni takie różne –
Ranki szronem mroziły
i myśli kłębiły...
Były złe – nieme – próżne –
Czasem stukot szyn żelaznych
Gnał mnie w dal zmilczałą
Na dzień jakiś wieki
Tradycyjny, jak w pieśń zmurszałą,
Brałem w pamięci pamiątkę
Dni wielkich
Dobrych czasem, a czasem złych. [...] ¹²⁴

Tobie się zdaje...

Tobie się zdaje, piękna Pani,
Że cię krepuję spojrzeń splotem,
Że ci już całe i gorące kładę
U stóp twych małych moje serce w dani,
Że mi je Amor już przeszył grotem:
Tobie się zdaje piękna Pani.
Nie dziw się jednak, iż mimo urody
i mimo tego, że siejesz czar młody,
mnie nie pociąga twego wdzięku cud,
Bo takie będą na balu kiedyś maski,
A „linie” takie są w przeglądzie mód –
Zresztą ja lubię patrzeć – na obrazki...

Więc, że ci kładę moje serce w dani,
Że cię krepuję spojrzeń splotem;
Tobie się zdaje piękna Pani... ¹²⁵

¹²⁴ „Jutro znów”, [w:] „Głos Krajny”, nr 41, 22 maja, 1935 r.

¹²⁵ Męski H., Tobie się zdaje..., [w:] „Głos Krajny”, nr 6, 19 stycznia 1935 r.

Mir.**Karnawałowa komedia**

Pary w takt tańca zawrotnie kołują –
Słów pustych - płytkich nawiązując nici,
Udają, proszą, słowami szafują –
W pragnień jakichś dreszcze tak obfici.

Gdzieś na uboczu, ta na pół-pijana
Para na wesoło, w uściskach się dławi,
I choć się znają najdalej od rana,
Już on jej, klęcząc, o miłości prawi.

Deszcz kolorowych serpentyn się płacze,
A z kąta Amor gdzieś długo celuje –
Szmer pocałunków, tych tylko na rączce,
A tam znów usta ktoś blade maluje.

I choćby tylko kłamanej miłości –
Każdy skwapliwie i zacięcie szuka;
Wysila dowcip i mierne zdolności,
I, jak dzięcioł w korę – do kilku serc puka...¹²⁶

Br. Tolek**Jesień**

Niesie się polem jesienna plucha,
Łzami starczemi zalana!
Idzie i płacze smutna starucha,
Jesiennym wiatrem targana...

Idzie do wioski – schroniska szuka –
Biedna jesienna baba!
Zajrzy do okna, w szybę zapuka,
Zziębnięta, drżąca i słaba...

Znów lezie dalej, wiatrem wciąż pchana,
Liśćmi zaszurga zaschłemi,
Zahaczy gałąź skrajem łachmana,
Rękami wodząc drżącemi.

A wiatr jej drogę ściele liśćmi
I wciąż do wtóru z nią płacze.

---

¹²⁶ Mir., Karnawałowa komedia, [w:] „Głos Krajny”, nr 103, 29 grudnia 1934 r.

Zrywa się w górę, szarpie chmurami,
Na ziemię deszczem znów skacze.

Wlecze się lasem – człapie po drogach,
W zgrabiące ręce wiatr dmucha...
Szaruga, błoto chłapie po nogach,
Zszarzała, jesienna plucha.¹²⁷

Wyjan Brański

Miłość Ojczyzny

Kocham te łąki kwieciami usłane,
Te czarne ziemie sochą zorane;
Te bujne trawy, zbożem szumiące,
Te ciche wody wstęgą płynące.
[...]
Kocham ten język, mowę ojczystą,
Kocham Ojczyznę miłością czystą,
Orlicy Białej, lśniącej w błękicie,
wolność, swobodę cenię ponad życie.¹²⁸

- **Okres po II wojnie światowej**

Michał Mędlewski

Leśny pacierz

Zaspane słońce ciepłem gładzi drzewa
na scenę wchodzi pierwsze ptaki chóru
zielone świerki współczują modrzewiom
brzozy odmawiają poranne pacierze
wiosna z wypiekami na sosnowej twarzy
wraca przez paprocie z nocy świętojańskiej
w bukowym przestworzu mgła siwa
się snuje
konwale dzwonią na mszę leśnych ptaków¹²⁹

¹²⁷ Br. Tolek, Jesień, [w:] Głos Krajny, nr 86, 26 października 1935 r.

¹²⁸ „Głos Krajny”, nr 58, 21 lipca 1934 r.

¹²⁹ Mędlewski M., Widoki moje, Piła 199 r., s. 64.

Choinka z Wielonka

Przyszła do mnie choinka
ta z dziecięcych lat
nie miała bombek i anielskich włosów
nic nie mówiła i nie śpiewała kolęd
tylko zielonym zagajnikiem pachniała
gałązki podnosiła ku niebu
roziskrzonymi gwiazdami
a potem cicho zapłakała
zeschniętymi igiełkami

zateśniła za rudą wiewiórką
co w puszystym ogonie
nosi zawsze radość

Pytałem

Pytałem Sokratesa o cel filozofii
zdobycie cnoty powiedział bez zająknięcia
Arystoteles mówił
o spekulatywnym poznaniu bytu
święty Tomasz rozprawiał najdłużej
o odtworzeniu w duszy
całego porządku wszechświata
potem Chrystusa pytałem
w wiejskim kościele
rozkrzyżował ręce pochylił głowę
i nic nie odpowiedział

a ja myślę

że w tym geście
i w tym milczeniu jest cała mądrość świata¹³⁰

Janek ze Starej Dąbrowy

Janku ze Starej Dąbrowy czy pamiętasz
nasze bose wędrówki do żabiego stawu
wtedy umieliśmy wszystko na pamięć
i wierzę w Boga i siedem grzechów głównych
wiedzieliśmy jak podawać koniom marchew
żeby nie pociągały za palec wskazujący
chwytałyśmy kijanki bo udawały żaby
kiedy leciał aeroplan padaliśmy plackiem
wiedzieliśmy czemu pani Małecka płacze

---

¹³⁰ Ibidem, s. 56.

że bolszewicy zabili jej narzeczonego
że czerwone gile odlatują na wiosnę
a przylatują znów na zimę
znaliśmy też bolesną prawdę
że pszczoły nie gryzą tylko żądłą
że mirta stoi w oknie bo czeka na swatów
że paproć świętojańska kwitnie o północy

tylko jednego nie mogliśmy wiedzieć
że potem już w życiu nigdy
się nie spotkamy¹³¹

Wciąż nie wiem

Tyle lat przylgnęło do mych pleców
jak jemioła do topoli
jak twarda huba do brzozy
a ja wciąż nie wiem
jak oddzielić miłość od łez
radość od zwątpienia
czekanie od niecierpliwości
czy można ze szczęścia płakać
a od zmartwienia osiwieć
całować i nie zamykać oczu
jak pisać listy bez wzruszeń
i kochać bez wzajemności

osiwieć to jeszcze za mało
aby o tym wiedzieć¹³²

Zygmunt Przybyłowski

Puszcza Biała II

W starej puszczy jak w bursztynie
czas się skroplił i wyłocił
coś się rodzi
coś umiera
lecz w tej kropli nic nie ginie
Wciąż zdumiewa i zachwyca
swoją krasą urokliwą
wiecznie zmienna kolorowa
w leśnych słońcach i księżycach

---

¹³¹ Ibidem, s. 18.

¹³² „Piłski Almanach Poetycki”, nr 3, 1996 r. s. 77.

w leśnych słońcach i księżycach
Szła na podbój ziemi
świata
już ramiona rozpostarła
w czas i przestrzeń
wciąż zieloną
przez stulecia zimy lata
Ciepłe deszcze ją odziały
wykarmiły tłuste gliny
przygarnęły białe piaski
bogi łaską ochraniały
Więc stanęła pięknem zbrojna
a włościami nieobjęta
szłomem wieków osłonięta
niebosięzna i dostojna
Nad kurpiowskim twardym ludem
wyciągnęła dobre ręce
wciąż go krzepi starą pieśnią
i codziennym trudem [...] ¹³³

Rapsodia plebejska

Na jeziorach
świt zapalił krasne zorze
płoną wody
w drobne skiby
złotym pługiem wiatr je orze
tataraków dzwonią miecze
mgła się kłębi
i leniwa chmurą wlecze
w zorzach lata
w mgłach jesieni
wędrowali tędy króle
w złotogłowiach
gronostajach i czerwieni
wędrowali głodni bośi
pachołkowie pastuszkowie
i bandosi
poszły maje
poszły grudnie
poprzez zaspę
czarne grudy na południe
a przez świty głodne
groźne

---

¹³³ Przybyłowski Z., Puszcza Biała, Nakło, ndat., s. 4-5.

szli królowie polską drogą
jakże godni
nieśli berła sierpy kosy
ale bosy ale głodni
nieśli gwiazdy pozłacane
na ramieniu
zamyśleni zagubieni
grzali ręce w gwiazd promieniu
gdy po polach
po zagonach dymiących
toczyło się przerażone
czarne słońce
chleb krzemieniem
chleb kamieniem
iskry krzesał
miód z piołunem
pod całunem się przemieszał
a po niebios dzikich drogach
na wrześnieowych dróg rozłogach
śmierć niańczyła
śmierć tańczyła
na stu nogach
grzywy dymów
krzaki ognia
wiatr rozwiewa
kwitły ogniem czarną śmiercią
w sadach drzewa
biegli chłopcy
młodzi dzielni
ci od młota i od pług
i od kielni
w swoich czynach
w naszych sercach
nieśmiertelni
biegli w taniec
z ową polską romantyką
w taniec z wrogiem
pruską śmiercią
ze swastyką

z piersią nagą
nienawiścią i rozwagą
w bój pobiegli
lecz młodości
i wolności
nie ustrzegli

na roztoczy
pod jałowcem
śmierć całuje oczy chłopcom

zgasłe oczy¹³⁴

Mrowisko

Ja mrówka boża
posiwała w trudzie
dźwigam moją igłę sosnową
na piramidę mrowiska
gmach trwalszy
od bańki mydlanej
trwalszy
od mojej kruchości
szkła
Krażę po autostradach
leśnych ścieżek
buduję moje tunele
wiadukty
a moim firmamentem
jest koronkowa kopuła
liścia paproci
oceanem
kałuża po deszczu
a po niej w jesieni
mkną złote regaty
brzozowych liści
a zaś niepokój serca
jest zaledwie niepokojem
leśnej mrówki
Posłuchaj -
oto basetła boru
gra nad mrowiskami
prastare pieśni
o przemijaniu¹³⁵

Smak soli i ognia

Zaledwie wczoraj tuż przed Wielką Wodą
opuściliśmy jaskinię
aby poznać smak odkrytego świata
potrawkę z termitów
szarańczę w miodzie pszczoły dzikiej
smak soli i ognia
Potykaliśmy się o cień nocy
jasność dnia była przeciwko nam
a bogowie słońca i księżycy

---

¹³⁴ Ibidem, s. 22-24.

¹³⁵ Ibidem, s. 38.

śledzili każdy nasz krok
zaglądali do snów podsycali ogień
krwi naszej
mącili czyste źródła naszych myśli
aż pogubiliśmy własne tropy
Ziemio ojczyzno człowieka
wybacz nam dzikusom
iż splugawiliśmy gaje poświęcone
naszych ojców
a w szlachetnych wodach
zamiast wianków mirtowych
w nocie Kupały
płynie zawartość naszych kloak
Jesteśmy chciwi i drapieżni
skaczymy do garda sąsiadom
spoza miedzy
Niebawem jako chmara szarańczy
polecimy w kosmos
aby na Andromedzie nawracać
tanecznych Inków
Że wciąż kochamy gwałt i nawracanie
wybacz nam Panie¹³⁶

Paweł Szydeł

* * *

tak wędrować
by nigdy słońca nie spuszczać z oka
a gwiazdę polarną zawsze mieć za plecami
dni dziesięć około
bo przeważnie jednak na nogach
na własnych nogach
wędruje się lepiej
lepiej cały dystans zmierzysz
łodzią by jeszcze
pięknie się wędrowało
łodzią najlepiej
bo przecież na szczęśliwe wyspy
zmierzam¹³⁷

---

¹³⁶ Ibidem, s. 39.

¹³⁷ Szydeł P., Pokłosie V Konkursu Poetyckiego im. E. Pietruszaka, s. 3.

Rozbiór logiczny

rozbieram gesty skomplikowane
zdania twego ciała bezwstydnie
obmacuję pośladki krążące po orbitach
bioder
myślom wymykają się
znaki
tyle pytań o przyczynę
o miejsce
i sposób

w końcu orzekam
imiennie
że jest już wszystko
w tej niemej układance
jak gra
lecz mnie nie ma
dla ciebie moja piękna
tak wyzywająco kreśląca okręgi
biodrami¹³⁸

* * *

śpij dobrze i bezpiecznie
nocnie
będę czuwał i myślał o tobie
niech cię
biała łódka snów
uniesie

dobrych
dużo dobrych
snów
jak ten mój –
o przystani
z każdym ruchem wiosł
odleglejszej
fali o brzegi śpiewającej
i wszelkich łańcuchów
zrywaniu¹³⁹

---

¹³⁸ Szydeł P., Niebo nie dla nieobecnego, op. cit., s. 27.

¹³⁹ Szydeł P., Pokłosie..., op. cit., s. 4.

Wierzę*Ojcu*

Ty wcale nie patrzysz
na nas
z Góry
wierzę że nadal przychodzisz
do mnie
a ja zajęty
gromadzeniem przedmiotów
i słów
rzadko mamy czas
na prawdziwą rozmowę
siadasz wtedy
na brzegu stołu
i swą małą igłą
zszywasz mój połatany
los
zdejmujesz z nas
miarę
i martwisz się
że nowy dzień
nie będzie dobrze leżał
czasami nocą Twój stary
Singer
wtedy rozmawiam
z duchami
z Tobą¹⁴⁰

Poeci

późną jesienią przez słomkę
wypijamy resztki żalu
bo nie wystarczyły siły
bo zapomnieliśmy pogrzebać tęsknoty
pod piecem wygrzewamy swoje
troski i nigdy nie zapisane
wiersze
jesienią pod gruby sweter
chowamy strach
w głębokim fotelu
umierają w nas poeci
zapadamy w sen
zapominając nawet
dołożyć drew do ognia¹⁴¹

---

¹⁴⁰ Szydeł P., Wierzę, Listopadowe Iskry, wiersze poetów uczestników XXII Międzynarodowego Listopada Poetyckiego, Poznań 1999, s. 62.

¹⁴¹ Szydeł P., Poeci, Niebo nie dla nieobecnego, Więcbork 2000 r., s. 55.

Zjazd poetów w mieście Ch.

między pierwszą a drugą
półlitrowką
zakręceni poeci
długo rozwodzą się
na temat

o świecie
do skrzynek pocztowych podrzucają
w bólach poroniony wiersz
w stylu
ą ę
odkąd przestała za nim chodzić
ta wredna dziwka
sława
świętych męczenników zgrywają

tak naprawdę
każdy z nich
ciągle o jednym
tylko że ptak im odleciał
z powodu nadużywania wszystkiego¹⁴²

* * *

sekunda sekundę goni
pożółkłe karty kalendarza
odkryły drogi kręte
którymi
w tę drugą
i jeszcze
miał się człowiek
osoba dla siebie pierwsza
oto ja
stoję tu przed wami
z tym ironicznym uśmiechem
przyklejonym do twarzy
od lat
z tą samą drwiną
w głosie
kopniaki rozdają bolesne

oto ty
osoba druga
ale najpierwsza
bo jedyna¹⁴³

---

¹⁴² Ibidem, s. 56.

* * *

Ewie

zaczynamy żyć
uczymy się nieobecności
będąc
między wczoraj a rosą
młody śpiący śnieżny
niewiele zostało
muzyką
pierwsze zarysy
nowych martwych natur
jakby zasnęły na czas jakiś
na czas
czas przed i za
czas
podzielony między sen a gorącą herbatę
i nogi zawinięte w ciepły koc
piękno będzie pachniało
świeżo wypastowaną podłogą¹⁴⁴

Alina Rzepecka**Wakacje w Borach**

Zmęczona
dysharmonią
krzykliwych barw
zanurzam się w otchłań zieleni.

Nie odróżniam
gatunków drzew
ani głosów ptasich.

Przykładam
pachnące
opatrunki ziół
na piekące rany cywilizacji.

Powierzam los
krętym ścieżkom
wśród paproci.

---

¹⁴³ Ibidem, s. 24.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 39.

Oddaję bose stopy
pieszczocie
strumienia
i mchu.

Napełniam usta
słodkimi poziomkami,
a myśli
majestatem
i barwą motyli.¹⁴⁵

* * *

odnalazłam
swoje zielone wiersze
poczułam smak
niedojrzałych słów
zrozumiałam
że nic się nie zmieniło

teraz
bez żalu
będę kupować nowe kalendarze¹⁴⁶

Tryptyk

I

Brzoza

Przedwcześnie posiwiła
wciąż ma zielono w głowie
rozbrzmiewa
śmiechem wiatru
drobniutkie jej listowie.

A gdy listopad –
obłudnik
skradnie jej
zieleń i złoto
droczy się
wiotką nagością
z listopadową słą.

---

¹⁴⁵ „Wiadomości Krajeńskie”, nr 23, 5 czerwca 1998 r.

¹⁴⁶ „Wiadomości Krajeńskie”, nr 1, 2 stycznia 1997 r.

II

Lipy

Nieopisaną słodycz
i czar nieodgadniony
kryją w swoich koronach
dorodne
lipowe matrony.

Zapachem miodu
bogate
szmerem pszczelim
przejęte
ich dusze
w cygańskich skrzypcach
żyją
na wieki zakłęte.

III

Kasztanowiec

W ciepłym oddechu majowym
rozwija strzeliste pęki
jak hymn
niesiony ku słońcu
za czułą
pieszczotę jutrzeńki.

W ogromnych
zielonych dłoniach

ukrywa
ptasie trwogi

i rudej kochance –

Jesieni
rubiny toczy
pod nogi¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ „Pobocza”, nr 2, czerwiec 1998 r.

Krystyna Misterkiewicz**Wymarzyłam sobie**

Wymarzyłam sobie
świat białą spokojny
dom niewielki
jak ziarno kielkujący miłością i siłą
pokój mój lśniący lustrem
i my
tworzący obrazy słońcem malowane
postanowiłam sobie sprawić
sprzęty niewymyślne
nie chcę się do nich przywiązywać
one posłużą mnie i nam
dodatkiem do życia będąc
o czystość martwej natury
i duszy swej
skrzętnie zabiegać będę
nie wiem czy prosta to będzie
wędrówka
czy
marzeniom moim kręte ścieżki
i rozdroża ¹⁴⁸

Dawid de Rosier

* * *

wiatr
przywiął niepokój
do miasta

wierszami pełgał
domościennie

ptak spłoszony
zwyczajny
a może
demiurg

i międzylądowanie gazety
pod moimi stopami

---

¹⁴⁸ „Wiadomości Krajeńskie”, nr 42, 18 października 1996 r.

strona piętnasta
krzyżówka ¹⁴⁹

* * *

wilczyco
moja matko
o krwawym języku
przytul mnie

niech gra
wiatr wśród liści
niech puchacz
północ wybija

brat mój
we wnykach
już skonał
więc nie płacz
gdy on
czuje ulgę

i powiedz
mi

powiedz
tę piękną historię

ja będę patrzył
w kierunku księżycy ¹⁵⁰

Helena Nikiel

* * *

Po co
Rozpalać w sobie ogień
By potem
Zgasł jak zapalka
Jak iskra wyrzucona nagle
Poza kominek

---

¹⁴⁹ „Wiadomości Krajeńskie”, nr 34, 21 sierpnia 1998 r.

¹⁵⁰ „Wiadomości Krajeńskie”, nr 17, 24 kwietnia 1998 r.

Na zapalce
Może być mniej siarki
Iskra
Może istnieć krócej
Bez wypalenia
Dziury w dywanie
Po co więc żałować
Dawnego płomienia
Jeśli można być małym
I szczęśliwym
Bo nigdy nie spalonym¹⁵¹

---

¹⁵¹ Ibidem, s. 13.